

ЯЛАВ

ИЮЛЬ 1961

НОМЕРТЕ:

АРКАДИЙ ЭСХЕЛЬ
ОЧЕРКЪ;

ПЕРРЕМЁШ КОСМОНАВТ
ЮРИЙ ГАГАРИН СИНЧЕН
СЫРНА ПОВЕСТЬ;

А. Воробьеван сёне саввисем,
Кулашла калавсем.

Ситес номерте Мётри Кибекен сёне

Чăваш художникĕ Юрий Зайцев нумаях пулмасть Элĕк районне кайса сĕрерĕ, нумай колхозниксемпе паллашрĕ, ўкерчĕксем турĕ. Сак номерте эпир Ю. Зайцев художникĕн сĕнĕ ёсĕсемпе паллашта- ратпăр. Вăл «Правда» колхозри ёсчен хĕрсене ўкерсе илнĕ. Сулахай- ран сылтăмалла: Валя Алексеева (сысна пăхакан), Раиса Вязовкина тата Клавдия Иванова (аялти). Вĕсем иккĕшĕ те чăх-чĕп пăхасçĕ.

Пĕтĕм тĕнчерĕ пролетарисем, пĕрлешĕр.

ЯЛДВ

Чăваш писателĕсен Союзĕ уйăхра
пĕрре каларакан илемлĕ литература
тата обществăпа политика журналĕ

№ 7 (381)

И Ю Л Ъ 1 9 6 1

XXXIV çул тухать

5. МАЛТАНХИ УТАМСЕМ

1950 сұлхи октябрь уйахё...

Темісе талак таташлатса сунă сивё сұм-
мър чаранчё.

Аяллан шаванса иртекен йывър пелётсем татакан-татакан вакланса купаланна май, вёсен хушинче тап-таса сенкер усланка-сем курана-курана каясё. Кёсех пёр-пёр усланкине, именнен кулкаласа, хёвел чупса тухать. Сук, унан сүти түрех пётём таврана сапаланмасть, малтан ял сине ўкет, тепёр самантран ял хысёнчи кёрхи калча сине кузат. Кунта та въл нумай тытанса тамасть-ха, туххамрах хура пуставай майла саралса ыртакан кёрхи сёртме пусине ытканать. Питанмалла ылаты тейён хёвел — пёр сёртен лач сұхалат те тепёр сёрте йалтър куранса каять. Савна пула кёрхи кун сүти те пёр тексёмлени пек, пёр ёлккенленне пек туйанать.

Сёне агрономан ёнтё ёсе тытанмалла. Анчах астап-ха, мёнрен? Унан камал-туйамё те акъ, паянхи кун сүти пекех, палханса-улиханса тарать — пёр тексёмлени те пёр сұталать.

Аслă Пала Тимеш колхозё пётём республикех палла ёнтё. 1942 сұлтанпа апа шанчакла сын Василий Васильевич Зайцев ертсе пырат. Пултаракан председатель. Халак ывалё, въл халакпа пёр чунла пурналь. Кунта сұралса ўснё, сёрёс аслалакне те кунтах, «таван уй-хир кёнекине» мён пёчкерен ыуласа, теплён вёреннё. Тырпул тухасне ўстерессинён паттар вай хурса ёслёненён апа Таван сёршыв Социализмла Ёс Геройё ятне панă.

Кун пек председателёе ёслемё сармак агронома, пёр каласан, пите аван ёнтё — опыт илме пулат, анчах, тепёр каласан, хытах шухаша та ярат — опылла председателё сармак агроном нумайх пулашайёши? Пёр-пёр ырынсар катарту парса, ял кулли пула тарас марччё.

Председатель кана мар, колхозниксем те кунта пите хастар. Василий Васильевичран пусне, уй-хир ёсчёнёсен йышёнче Социализмла Ёс Геройёсем тата таватта пур. Саван пекех сұлтан сұл вайла тырпул туса илнёнён пурё 140 колхознике орденсемне медальсем парса чыс тунă. Пурте вёсем чан-чан тырпул астисем. Вёсем ёнтё, авалки кёреке юрринче каларёш, алран кайми аки-сукхинчен те ёмёр-ёмёр уйралас сук, ашшё-амашне те ёмёр манас сук. Бригадирсем тата! Акъ Василий Николаевич Деомидовна Алексей Петрович Михайловский. Иккёшё те коммунист. Пёри — иккёмёш уй-хир бригадине, тепри виссёмёшне ертсе пырат. Вёсем хайсен ёс опычёе тепёр агронома, уйрамах лешё сур ёмёрне кантурта ларса ирттернё пулсан, ним мар «уха касси айне» туса хаварма пултара сёсё.

«Сук, намас курсах лармапър-ха, — сирёп карта хурат юлашкинчен хай шухашне сёне агроном. — Хам мён пелменнине вёсенчен вёренён, мён пелнине вёсене сёнён. Сынсемне сываххырах паллашасчё кана».

Ку вахаталла колхоз хирти чи пысак ёсене пустарса ёлкёртнеччё ёнтё. Тракторсем кёрхи сёртмепе хура сёртме таватчёс. Евлалия Ивановна чи малтанах хире тухса пахма шут тытрё. Анчах пёччен сўреме аплах мар пек. Правление кёрсе пахрё. Унта шут астисемсёр пусне никамах та сук иккен. Э-э, тепёр тесен!.. Сұл сине е хирте кам та пулин тупанё-ха.

Вараха гасална сўмарсем хысёан урамра талкишшёнпех пылчак саранса ыртат, утма та йывър. Юрат-ха, атă илсе килнё. Пушмак таврашё пулсан, пёр-икё утамранах хыванса юлмалла.

Тикёт теслё хура пылчак. Кун пекех йывър пулакан марччё-ске въл хура тапра тени. Ара, ку силёмрен те хытарах сыпс-

нать. Ахартнех, тамла хура тапра. «Юрё, ырансене анализ тума тытанпър», — шухашлат агроном.

Пелётсем хушинепе пытана-пытана чупакан хёвел сўлерех улахна май, сывлаш самаях ашанчё. Тачка нўрлё сёр улам витнё мунча тўпи пек пасланма тытанчё.

Трактор сасси ялтан инсех те мар илтёнет, хай таста лапамра-и, мён-и — куранмасть. Агроном сасă илтённё сёрелле сухаланă пусă урлах утма шутларё. Май сук. Ура тепне тем хуланашех пылчак сыпсаныть. «Йывър тапра, — каллах пасархи шухаш пырса тивет агроном чёрине. — Гумус текен чан-чан хура тапра кун пек йывър пулма кирлё мар».

Въл сапла шухашласа, пылчакпа кёрешё-кёрешёх утнăсё, апа хирёс трактор та йараланса-шуса ситрё. Пачах кётмен сёртен Евлалия Ивановна умне колхоз председателё тухса тачё. Въл трактор хысёан санаса килнё иккен. Агроном именнё пек пулчё. Василий Васильевич, авă, хире унран маларах ситсе ёлкёрнё. Пёр-пёрне сывлаш сунсан, Евлалия Ивановна малалла ним калама аптаранă ение, мамак туртнă кёске пиншак кёсийнчен хуслатмалли тимёр линейка каларчё те суха таранашне висмё пикенчё. 20 сантиметра ахăн. Аптрамасть. Агроном линейка вёсёе тапраана тата таранрах чаваласа пахрё. Там тапра е «вилё тапри» текенни куранмасть-ха, апла суха кассине тата таранрах илтерме пулат. Агрономан шухашне сиснё пекех, Василий Васильевич кулкаласа илчё.

— Лаши арантарах туртат-ске, — терё въл, трактор синелле пусне сёлтсе. — Сухи йывър..

— Сухи, чан та, йывър ёнтё, — килёшрё агроном. — Сире, мён, вайлаарах трактор пама сё-им? Калăпър, «С-80» текеннине?.. Унтала 25—30 сантиметр е унтан та таранрах сухалама пулат.

— Пур-ха въл, юсавлах мар, — терё председателё пашарханна сасăпа. — Тата машин хуси те хамар мар, МТС... Хамаран алара пулсан..

Сёне агроном суха таранашне «кус кёретнех» висни тракториста килёшмерё пулас. Въл хайён «хурсă утне» хаяррăн тулхартса ырантан хускатрё те малалла шутарчё. Плуг тёренёсем, тачка тапраана хура хулан пуставай таракне касна пек касса, йывъррăн савара-савара хурса пырассё. Тапра кёрпеклён тапартатса вакланмасть, мёнле касална, саплипех тепёр майла лаплат-лаплата ўкет. Чён пек сұталса ыртакан сав тараксене теплө туртсан та татас сук тейён.

— Василий Васильевич, — сумах хушрё агроном, трактор хысёан утнă май, — кунашкар кёрхи сёртмерен усси сахалтарах пек мар-и сире? Сак хура пусма тараксёсем саплипех хытса ларсан, сўркунне мёнлө кайклатмалла-ха тапраана?

— Кёрхи сёртмене иртерех ёлкёртеймерёмёр-ске, кайран сўмарсем пусланчёс, — каллах пашарханна хуравларё председателё. — Анчах, теплө юлтăмър пулин те, халь сухалани сўркуннехиянчен нумай лайахрах. Касаллаха юрё ёнтё. Улём асларах пулапър..

Сав кунхине, хиртен тавранна хысёан, Евлалия Ивановна, колхоз правленийё пулашнине, — ёнтё пёр кунлаха мар, нумайлаха, тен, яланлаха, — хваттере ырна сёрё. Хваттер хуси — Мелания Афанасьевна Люллина, ялта каларёш, Малань аппа, пите камалла сын пулчё. Унан хайён шула сўрекен Олимпиада (Алиппи) ятла хёрачи пур. Вёсем патёнче тата ялти медсестра Зина пуранать. Ку пите аван-ха. Евлалия Ивановна халё сине тараса чавашла каласма вёренмелле. Ку ёсрө апа Малань аппа та, унан хёрё Алиппи те, Зина медсестра та пулашма пултара сёсё. Хайсем вёсем таван чёлхепе, шанкартатса шыв юхна пек, тап-таса сумахлассё. Чён

та, Евлалия Ивановна чаваш чёлхине хай те кашт тёммёрткелет. Виссёмёш класа ситиччен въл ялти шулта вёреннё, институтра чухне те чаваш хёрёсемпе кашт-кашт чавашла перкелешнё. Анчах ялта ёслекен агрономшан ку пите сахал. Унан чавашла хваттер хусипе кана мар, пётём халакпа каласма вёренмелле. Чавашла докладсемпе лекцисем тума, вулама-сырма пёлмелле. Унсаран ырасла сахалтарах чухлакан инкесене агрономи аслалакне епле аялантарса паран-ха. Тата Евлалия Ивановна пёчк чухне Сёнтёр районёнче пуранна. Сёнтёр енчи чёлхе Елчёк таврашёнчинчен чылай уйрамах. Сумахран, Сёнтёр сынни «вута» тесен, ку въл чан-чан вута мар, утă кана пулат иккен. Вёренмелле кунти чёлхене, пётём вая хурсах вёренмелле.

Касхине правленире кулленхи ёссем пирки пысакмах мар канашлу пула иртрө. Кунта кёрхи сёртмепе хура сёртмене таранрах, 25—30 сантиметра сити, сухалама йышанчёс. МТС-ран «С-80» йышши юсавла трактор ыйтас, терёс. Ёс чылаях кая юлнă пулин те, сёр шантиччен вайхат пур-ха. Нумай сұл ўсёкен курак пуссисене, вёсен пусă савранашёе пахна срокё тухна пулсан, шапах сакан пек «хура кёркунне» сухаласа пахламалла. Вара курак тымарёсем пухна азот, тырпулсемшён чи кирлө симёс, тапра ытларах сыхланса юлат.

Сёне агроном хайён малтанхи сёнёвёсене пите асарханса пачё. Унсаран сынсем: «Акă, килнё-килмен ас пама тытанчё», тесе тиркешме те пултарёс. Чылайашне агрономан сумахёсем килёшрөс. «Аптрамасть, аптрамасть», терёс хашпёрисем хайсен ашёнче. Анчах темле асархансан та, сак пирвайхи тёлпулу пёр пёчк мыскарасар иртмерё.

Сынсем килёсене канашлу пётсенех саланмарёс-ха. Унта пёр ушкан та кунта тепёр ушкан пухана-пухана, малалла халапанса тачёс. Акă, Евлалия Ивановна та председателё сётелё умёнче ларать. Сасартак унан халхине пёр ушканран темёнле ыра мар кулă илтёнсе кайрё. Въл, мён пур сумахнех аяланмасть пулин те, леш ушканра мён каласнине тимлёрех таялама пикенчё. Ушкан варринче пёр утмалала ситнё, чапрасах куслă этем тарать. Кавакарна кёске сухалёе майахё унан темёнле таса мар чўпек пек куранать. Ку сыннан ятне те, хушаматне те Евлалия Ивановна ун чух пёлмен-ха. Въл Николай Гаврилович Муляков пулнă иккен. Ялти «йёп чёлхё».

Сук, въл шаппан та вартан пашалтатса тамасть, сёне агроном илтёр тесе, юриех кашни сумахне уйраман сархантара-сархантара каларать. Темёнле пёр айван агроном сынчен каласа калартать хай.

Хулара сұралса ўснё сав йёкёт институтран вёренсе тухнă хысёан темісе сұл хушши пёр пысак кантурта ёслөнё имёш. Унтан апа въл агроном иккенне аса илтерессё, — яла, хире тухса курмалла, тессё. Персе ситет хайхи сак йёкёт яла, пирён пек тётём сынсене түрех «тан кёртме» тытанать.

Пёрре сапла правлени членёсем хайсен ларавёнче колхозниксем ёсө тухман пирки ўпкелешсе ларассё.

— Мёншён тухмассё? — хаяррăн ыйтат хайхи сак йёкёт-агроном.

— Ёсёсёсё, — тет председателё, пусне именнён пёксе.

— Мён ёсёсёсё?

— Эрёх, сара ёсёсёсё.

— Эрёх-сарине мёнрен тава сёсё?

— Салатран.

— Апла, салат акма категорична чармалла! — ал тупанёне сётелө сатлаттарать сак хаяр агроном.

Пурте кула ярассё. Сав ларурах кантар хутса пултара ссинчен сумах хускалат.

— Епле хутмалла? — кушне-пусне чармакласа парахат сав «асла» агроном. — Кантар — чи паха техникалла культура. Епле-

ха эсир ана бутă пек хутасшăн? Сук, капла юрамасть, ку вăл — вредительство! — тил-мерсех кашкарать хастар йекет.

— Вăт өлперех агрономсем пулассĕ тĕнчере,— терĕ юлашкинчен Муляков, хай тавра пухăмса тана сымсем кулма чарансан.

Сак халапсă мучи кам валли «шак хурса» сăмах саптармине Евлалия Ивановна тўрех ашланчĕ. Анчах нимĕн те шарламарĕ. «Шаллах, мучи ўкерсе катартиа пек специалистсем те пур-ха,— терĕ вăл хай ашĕнче.— Сапах та эфир хамăра сăмахпа мар, ĕспе катарта тăрăшăпăр».

Камашлу хысăн сымсем хайсем сисмесĕрех табак туртма тытăнчĕ иккен. Пўлемĕ самантрах тĕтĕм тулса ларчĕ. Кунта Василий Васильевич тўсеймерĕ. Муляков юптарнине хай те лайахах илтсе юлăшкер, вăл ура сине тăчĕ те:

— Чимĕр-ха,— терĕ лăпкăн сĕс,— эсир ма-на хисеплемесен те, пирĕн яла тин сĕс килнĕ сынна хисеплĕр хăт.

Хайхи кунта сăмах саптаракансем те, итлекенсем те шăпăртах пулчĕс, чĕлемĕ-чикаркисене те тухăмрах сўттерчĕс.

6. ХАЮЛЛАРАХ УТ, АГРОНОМ!

Кунсем те эрнесем ĕсре пĕр сисĕмесĕр иртсе пычĕс. Агроном чи малтан «уй-хир хушалахене» тĕплĕн паллашма тăрăшрĕ. Кашни пусăран тапра тĕслĕхесем илсе, агролабораториĕ анализ туса пăхрĕ. Чылай тĕпченĕ хысăн вăл уй-хир историйĕн кĕнеки сине кескен сапла сырса хучĕ: «выщелоченный глинистый чернозем».

Сапла, пĕтĕмĕшпе илсен, колхоз хирĕсенче тăмла хура тапра ытларах. Анчах сав тапранан чи паха симĕссем, уйрамах тапра структурине сирĕп тытса тама пулăшакан кальций, сўмăр е юр шывĕсемпе саванса, тапран аялти сийĕсене кушă е Пăлана ситиех юха-юха кайнă.

Вырăнĕ-вырăнĕпе кĕллĕ хура тапра, Цăла тăрăхĕнче вара шурлăхлана пушламă йўсĕ тапра та тĕл пулат.

Саванса, сĕткенсĕрленсе юлнă сав тăмла хура тапрана тачкалла сухаласа пăрахсан, вăл саплинх хытса ларать; ытлашши типсе кайсан вара сухалама та май сук: плуг тĕрепĕ айĕнчен тем пысăкăш муклашкасем сĕс, чул пек, калăппăн хайпăна-хайпăна тухăсĕ. Вĕсене хайхи нимĕнле сўрепе те, нимĕнле катокпа та витереймĕн. Пуртă тăршшинпе сĕс сĕмĕрме пулат. Пĕр сăмахпа, структурасăр тапра. Сўмăр хытă сусан— силĕм пек кĕселленсе каять, типсен — чулланса ларать.

Жирсем мĕнлине кура, пĕтĕмĕшпе илсен, пусă саврăнăшĕсене тĕрĕсех йĕркеленĕ. Сăртлăхра жирсене хўтĕлемелли варман тăрăхĕ ўстерме тытăннă, тайлапра е тўремлĕхре тĕштырăсене нумай сул ўсекен ку-

рăксемпе ылмаштарса акмалли вунă пусăлла пусă саврăнăшĕ тунă. Пăла тăрăхĕнчи айлапра вара техникалла культурасемпе выльăх апачĕ акса тумалли тата пахча симиĕс лартса ситĕнтермелли пусă саврăнăшĕсем уйăрнă, тăвайкинче сад ĕрчетесĕ.

Нумай сул ўсекен курăксем акни кирти тапра структурине лайăхлатма чиперех пулăшат-ха. Пĕр саврам (пĕрремĕш рота-ци) хысăнах тĕштырă тухăслăхĕ чылай ўсет. Малтанхи вăхăтра, нумай сул ўсекен курăксем акма тытăнчĕн, гектартан 8—10 центнер тĕштырă туса илнĕ пулсан, кайран (пĕрремĕш рота-ци хысăн) тырпул тухăсĕ гектар пусне 15—16 центнера ситнĕ.

Сапла, кирти пусă саврăнăшĕнче нумай сул ўсекен курăксем акни пысăк усă кўрет. Сакна колхозниксем аяланса илнĕ ĕнтĕ. Анчах ку хай кăна сителĕксĕр-ха. Ытти майсемпе те пĕр пекех усă курмалла. Пур ĕсре те комплекс тени кирлĕ. Ėтем те пĕр пулса е пĕр сĕрулмипе сĕс пурамасть, тĕрлĕрен апат ыйтать. Ку паллă!

Агроном сирĕп тĕллĕн тытать. Чи малтан сĕрĕс культурине ўстермелле.

Сăмаса пăхăн хысăн колхозра тислĕке тĕрĕсех усă курман пек туйанат ана. Тислĕке хире тĕрлĕ вăхăтра каларасĕ — хĕлле те, сулла та, суркунне те, кĕркунне те. Кунта йĕрке сукрах. Тислĕк хушалахне (хушалах сав!), сĕрĕс науки катартиа пек, пĕлсе йĕркелемелле. Тата хура тапра сиче тислĕксĕр те тырă пулат тĕкен шухăша йалтах сивлемелле, пĕтермелле. Тапра структурине лайăхлатма сĕрĕк тапри (гумус) кирлĕ. Тислĕк шăпах ĕнтĕ гумуса пуяллатма пулăшат. Тислĕке сахалтан та пĕр султалăка яхăн лайăх сĕртсе вырттарнă хысăн хире кĕркунне сĕс кăлармалла, ана сийĕнчех салатса пăрахса, сийĕнчех кĕрхи сĕртме е хура сĕртме тумалла.

Хай колхоза ĕсleme пынă кĕркушнĕх-ха Евлалия Ивановна пысăк ĕс пусарса ячĕ — тислĕк сĕртсе хатĕрлемелли траншейсем алттарма тытăнчĕ. Анчах сак паха пусару пирки те йĕкĕлтесе каласакансем тупăнчĕс.

Комсомолецем ферма витисем хысĕнче сĕр алтма тапратсан, хайхи лаш халапсă Муляковах тепĕр колхознике аякинчен кăлт тĕртсе илет те:

— Ха,— тет,— пирĕн колхоза Исемпел ечен тахăшĕ вăрсапа тапăнашăн мар пуль те?!

— Мĕншĕн апла калатăн, Николай Гаврилович? — ана-кăна сийĕнчех тавсăраймасăр ыйтать лешĕ.

— Ара, пирĕн сĕнĕ агроном темле окопсем алттарать те-ха...

Анчах тепĕр султанак савнашкăл халапсăсен савăрĕсене шыв сыппа гиврĕ. Агроном алттарнă траншейăсенчен тислĕк мар, чăн-чăн ылтăн тухрĕ, тейĕн. Сав «окопсен-

чен» ĕнтĕ вайлă тырпулшăн чăнласах вайлă кĕрешў пусланса кайрĕ.

Ėсĕ кунта йывăрри нимех те сук. Выльăх-чĕрлĕх пăхакасем тислĕке витесенчен куллен хайсемех тиесе тухасĕ те траншейăна тăкасĕ. Тислĕк сĕс мар, мĕнпур сўп-сапĕ те савантах каять. Кашни вите пуçĕнче тата тислĕк шĕвекĕ пухăнса тăмалли шăтăк пур. Сав шĕвеке хĕл кашиччен темиĕсе хут траншейăсенчи тислĕк куписем сине сапасĕ, ситлен фосфорит сăнăхĕне имсамласĕ, унтан гусеницалла трактор кĕртсе ярса, лайăх кăна тĕшĕрсе пирчетесĕ. Унсăрăн тислĕк сĕресе вырăнне, ытлашши хĕрнипе, «сунса» кайма пултарать. Тепĕр кĕркушнĕчен хайхи сакан пек тирпейлесе имленĕ тислĕк питĕ аван «писсе» ситет, ана сенĕке йăтнă чух пĕр улам пĕрчи те тăсăлса тухмасть, хай вара чăмаккан-чăмаккан тăпăр-тăпăр саланат. Шăрши те усал мар. Сакан пек тислĕке сулсерен гектар пусне 15—20-шер тонна тăкасĕ, кукуруза е кантăр акмалли пусăсене гектар пусне 40—50-шар тонна таран лекет. Кун сўмне тата минералсем хушсан, епле тырă ан пултăр-ха! Минералĕсене кунта калчасене апатлантарма час-часах самолетсемпе сапасĕ. Сăмалрах та, йўнерех те, усси те ытларах.

Тислĕк туса хатĕрлесси (туса хатĕрлесси сав!) колхозра хайне евĕр пысăк заводри ĕс пек пулса тăчĕ. Кашни вите хысĕнче теми-сешер траншейă. Ялта суралса ўснĕ сыв аван пĕлет: тислĕк — сĕре сĕмсетмелли чи лайăх имсам. Минералĕсем те тислĕке хутăш сапан кăна ытларах усă парасĕ. Каллех комплекс.

Агроном хайĕн пĕтĕм ĕсне саван пек пĕр йĕркепе, пĕр комплекспа туса пыма тăрăшат. Пур сĕрте те — наука. Ку чухнехи чăн-чăн пысăк хушалахра унсăрăн май та сук.

Акă агролаборатори. Пысăках мар, ашă та сўтă пўлем. Тулта ĕнтĕ кĕрхи йĕпе-сапа хысăн, юр сахалтарак сўрĕ пулин те, хĕл сиввисем пусланчĕс. Саванпа ашă пўлемре тата хăтлăрах пек туйанат.

Чўрече умне витĕрех сўтă ўкмелле хутлăхутлă ўлĕксем туса лартнă. Вĕсем сине тапра тултарнă пĕчĕк-пĕчĕк ешĕксем выр-настарнă. Ешĕксенче тĕрлĕ тырăсен вăр-лăхĕсене шăтарса пăхасĕ. Кашни культура валли — уйрăм ешĕк, кашни ешĕкре — сĕршер пĕрчĕ. Калчасем шăтса тухнă та ĕнтĕ. Акă, сиче кăна йĕп пек курăнаканни — тулă калчи, кашт шултрах йĕп пекки — сĕлĕ калчи, пĕчĕк лĕпĕш евĕр малтанхи икĕ лаптак сунатне сарни — пăрса калчи, малалла йĕркипе урпа, вир, хуратул, кантăр калчисем каясĕ. Сак пўлемрех хайне уйрăм сўлĕк сине пахча симиĕс вăрлăхĕсене шăтарса пăхмалли ешĕксене выр-

КПСС XXII съездĕ умĕн

Хастарлăх

РЕПОРТАЖ

Пирĕн совет халăхĕ Тăван Сĕр-шыва, тăван партиĕ хĕрўллĕн юра-тать. Кашни совет сынини Коммунистсен партийĕшĕн, хамăр сĕршыва-мăрта коммунизм обществи тăвас ĕшĕн ырми-канми тăрăшат. Сам-рăк-и вăл е ватă, хулара-и е ялта, рабочи-и е колхозник — кашниех пĕр ĕмĕт-шухăшпа пуранат: партин сирĕм икĕмĕш съездне ĕсри сĕнĕ ўсемсемпе, сĕнĕ парнепе кĕтсе илме хатĕрленет.

Парти съездĕ уçаласси нумаях юл-марĕ ĕнтĕ, тепĕр виçĕ уйăха яхăн кăна, вăхат хавăрт иртет. Халĕ вара сĕршыван кашни кĕтесĕсенчех хĕрў ĕс пырат, кашни совет сынини ана кĕтет, планран ирттерсе миллионшар тонна хурсă, сĕр кăмрăкĕ, нефть кăларма, тырă-пулă, аш-какай, сĕт-су туса илме вай-хал хураг. ...Шупашкарти трактор пайĕсем тăвакан завод кил-картине кĕнĕ сĕрте те, инструменталь-

вай дехра та пысăк лозунгсем саканса тăрасĕ, вĕсем завод-ри рабочисене тăван республикари ĕссыниисене парти съездне сĕнĕ ситĕнўсемпе кĕтсе илме чĕнесĕ. Илья Павлович Ильин лозунгсене ирпе те, кашпа та курать. Вĕсем ун чĕрине хавхалантарасĕ, ĕмĕт-шухăша хăпартлан-тарасĕ. Вăл кашни ирех ĕсĕ сĕнĕ хастарлăхпа тытăнат.

Илья Павловичăн пĕр тĕллев — съезд валли ĕс парни

настарыя. Вёсенче хаяр, помидор, кишёр, чёкентёр вярляхэсем сямсаланася.

Йеп пек каяна калча. Усентаран пурнасьён малтанхи чёре, ешёл хёлхемё. Черченкё те ачаш хёлхем. Савантан ёнтё чан-чан пурнасьё вай илме тытанат.

Агроном кунта сасартак Глеб Успенский «Сёр тытамё» ятла очеркне аса илчё.

«Ака халь эпё хаман кантакамран кура-тап,—тесе сырать халэх хуйхи-суйхине лайах аяланна палла вырас писателё,—юрпа аран сёс витённо сёр, вершук таршшё синсешке курак, сав синсешке куракран ёнтё этем пурнасьё, кёрнек ут-пүүлё те кёре-сё сухалла, хаватла та вяр-вар ал-уралла мужик пурнасьё мёнле пуласси килет. Синсешке курак усме те пултарат, пётме те; сёр ыра таван анне те, усал ама суйи те пулма пултарат,—мён пуласси никама та палла мар. Сёр хай мёнле екки ярат, саван пек пулат; сёр хай мён туса парат тата мён туса пама пултарат, сав пулат... Ака хайхи этем пётёмёшпех сав синсешке курак тытамёнен. Синсешке курак тепёр султалакран каяна, шап та лапах сак кун тёлне тенё пек, мужик сётелё сине сакяр чёлли кўрет, анчах кўмесен те пултарат,—мёншён тесен синсешке курак хай те кашни пёлёт татакён, кашни сёл варкашён, кашни хёвел пайяркин тытамне паханса тарат...»

Писатель кунта ёлёкхи хресченён юрпа аран сёс витённо кёр калчийё пирки сырнэ. Синсешке курак, тенё вай аяна. Тёрес, калча малтанлаха курак каяна-ха. Вай ёлёк те сапла пулнэ, халё те саплах. Кунта тавлашмалё сук. Анчах ёлёк хресчен пурнасьё мёнле пуласси пётёмпех «синсешке куракран» килнё пулсан, халё сав курак мёнле пуласси пётёмпе тенё пекех хресченён хайёнчен килет. «Халь хресченён турри — сёрёс культури», тетпёр эфир. Социализм саманинчи хресчен, колхоз хресченё, сёр тытамёнен, сүтсанталак тытамёнен султан сүл ытларах та ытларах хаталса пырса, сүтсанталак чарёср хавачёсене ытларах та ытларах хайне пахантарат, ёсё кўлет. Сак асла ёсё хресченё ёнтё чи малтан агроном пулашма тивёс. Хресчен текех сёрён мёскён чури мар, чан-чан хуши. Пысак хуша, асла хуша!

Шухаша кайнэ агроном ешчёкри тула калчи сине пётём чун ашшипе аяанса пахат. Тула вярляхё сёс мар, ыттисем те тикёс шатнэ. Лайах вярляхсем. Шанчакла. Паллах, акана тухичен вёсене тата тепер хут шатарса пахма тивет. Вярлях участо-кёсем сине акмаллисене пёрчён-пёрчён суйласан та чармантармасть. Элита текенни пултэр, чи таса, чи лайах вярлях. Тата вярлях сорчёсене султан сүл лайахлатса пымалла. Тёнчере лайах сортсем нумай-ха.

Апчак вай хамар патра, хамар сёр сине вайла усекенни, чи тухасли пултэр.

Агрономан ёмёчёсем малтап малалла туртапасёсё, вай хай сисмесёсрех сурма са-сапа темёнке юра юрлама тытанат. Ятнех тенё пек тастан питё илемлё кёвё илтёнет. Э-э, ку радиоузелтан-сёе-ха! Узел — агро-лаборатори сүртёнчех, юнашар пўлёмре. Халь ака ешчёкри калчасем те, илемлё му-зыкапа киленсе, чашал-чашал усён туй-насьё.

Хёле кёнё май агрономан хай ёсёе чы-лай тёлёшрен урахлах йёркеleme тиврё. Тёрлё пусари тёрлё тапрасене анализ туса пахна хысёан уй-хир историне те, тапра картине те пысак улшанусем кёртмелле пулчё. Савна май хай пусара мён тар-наш сухаламаллине, хай пусса мён чухлё тислёк, мён чухлё минерал калармаллине, хай пусара юр тытмаллине палартса тух-малла.

Юр тытасси... Сиселтен пахма — каткёс ёсёе те мар пек. Апчак мён пулса тачё-ха пёр суйхине?! Каллах сав Мулякова пула. Колхозниксене вай юр тытма агроном хуш-на сёре мар, пачах урах сёре — лапамри ыраш калчи сине ертсе кайнэ. Темшён-сёе, сав этем яланах сула урла чул хума хат-ланатчё. Вёсен колхозне, хай каларёш, «майра агроном» мар, сумлараххи те ку-рамлараххи кирлё имёш. Апчак ун хысёан кайса, кирлё мар сёрте юр тытние чылай пысак участокри ыраш калчи сёрсе па-чанчё.

«Сук, урах капла пулмё! — хайне хай хытарса каларё агроном.—Тилхепене ала-ран вёсертме юрамасть. Тата сёрёс асла-лахне кашни колхозникён пусне сёс мар, чёрине кёртсе хумалла».

Тёрес, хёллехи вэхатра чи кирлё ёсён-чен пёри — колхозниксене агротехникана вёрентесси. Вара йанашсем сахалтарах пу-лёт, пёри йанашсан та, тепри сийёнчех тўрлетё.

Лаборатори сүмёнке агротехникана зоотехникана вёренмелли висё суллах курс ёслет. Вай — хайне евёср школ. Унта кол-хозниксем, уйрамах бригадирсем тата фер-мёсенче ёсленксем, камалласа сўресёсё.

Малань аппапа унан херё Алимпи пу-лашнине Евлалия Ивановна ёнтё чавашла саяхлама тытанчё. Чёлхене пёлни вёрён-тес ёсёе питё кирлё.

Вёренекенсем пурте — ёсёе писёхнё сын-сем. Кёнекере мён каланине вёсем йалтах хайсен куёпе чёрён кураёсё, хайсен ёс опычёе сыхантарасёсё. Каласу хёрсе калт, кашни хай кулленхи пурнасьёра саяна пы-нисене аса илет. Кун пек сынсемпе ёсleme те, вёсене вёрентме те, хайсенчен вёренме те камалла.

— Малтан малалла, хайюларах ут, агро-

ном! — час-часах хайне хай хавхалангарса калатё Евлалия Ивановна.

Халь ёнтё аяна колхозниксем пурте сыва-х тавансем пек туйанма тытанчёс.

7. ХАЛЭХ ШАНАТЬ ПУЛСАН..

Тем тесен те, агроном чунё хиртех сав. Кашни усентаран суйинче, кашни калча туйинче вай асла сёр сёткёмё тапса танине, хёвел суйипе ашши тыра пёрчи пулса тёлёленнине курат.

Суллахи аша кунсенче тырпул вайла усме тытансам, агрономан, сёр какарё сүм-не хайхипе пачартанса, таван уй-хир сыв-ланине таялас килет.

Тух-ха, калайпэр, сёрле кукуруза пуссине. Эсё темёнке ыра сасэ, сепёс сасэ илтетём. Чуна каткклантарса, тапта тем чашалтатат, тем пашалтатат. Ку вай уй-хир пики, хайёс юрату такмакёсене шаппан сёс так-макласа, яяна-яраша усет.

Саванёс каяна мар сашшан, хуйхи-суйхи те пайтах. Пёр-пёр пусара калча ыраш-выранан сарыхат-и е пёме ларнэ ыраша кётмен сёртен темёнке хёрлё тутах са-пат,—мён пирки? — сашан вэхатра сиссе илмелле, вэхатра сиплеме пёлмелле. Хал-лехе тырпула сиен кўрекен усал чир-чёрё те, саткан хурт-капшажи те ытлашшипех.

Агроном — сёр тухтэрё, усентарансем тухтэрё. Эсё яланах ыранта пул!

Хёлле, пётём тавралах юрпа витёмсен те, эсё шурэ сарам айёнке чёре пурнасьё ашанса танине туйтэн.

«Чулэ сын чула та чун кёртет», тенё ваттисем. Тёресрен те тёрёс саямах.

Колхозниксем курчёс: эсё пёр тытаннэ ёсё чаншпих чумна паратан. Халэх саа-шанака пулчё. Колхозри парти организа-цийё эс мён пусарнише, сёшнине, яланах ырлат, кирлё сёрте камаш парса пула-шат. Комсомолецсем эсё мён хушнине юрла-юрлах ёсё кёртме хатёр. Колхоз председателё Василий Васильевич пирки мён каласси пур-ха! Эсё усентарансеме мёнле тимлесе пахатан, вай та сынсемпе саван пек ёслет. Сынсемсёр эсё нимён то-тавайман пулаттан, сашан чи пысак ёмёт-сем те хут сымче каяна юлнэ пулччёс. Сын-сем Василий Васильевич хысёан вутта та кёме хатёр, апчак вёсеме вай вутта мар, яланах ыра ёсё, кирлё ёсё ертсе калт.

Пысак юхан шыв пёчёкрех шывсене хай патнелле туртиа пекех, асла Пала Тимеш колхозё те таврари вайсартарах колхозсене таташах хай ешнелле туртат. Сапла, 1951 султа ун сүмне Исемпелти «МОПР», 1953 султа «КИМ» колхозсем, таван сүмне таван тенё пек, хулпүсёсине хулпүсёсине па-чартанса тачёс.

Чан та, малтанлаха пысак йыварляхсем пулчёс. Мёншён тесен леш колхозсем вай-

хатёрлемелле. Мён пёчёкрен машинсемпе техникана юратаканскер, вай ачаранах заводсенчи машинсемпе станоксем умёнке пулнэ. Асталлах устерсе пина.

Пёлтёр Ильин коммуниста инструментальнэ цехри вёри штамп уча-стокне ертсе пыма хушнэ; вай сирём икё сыран таракан бригада йёр-келенё. Сак бригадара пуринчен ытларах сямраксем ёсёлёсё, вёсем коммунизм вэхатёнчи пек пуранма вёренсе пырасёсё.

Вёри штамп участокне йёркеличен Ильин ятарласах Горькири авто-мобиль заводёнчен вёренсе килчё, асталлах пухрё, унти ёс меслечёсеме тёлён палашрё. Каңал вай электромеханика техникумён икёмёш кур-сёнен вёренсе тухрё, висёмёш курса кўсрё. Хайён шалёне те слесарь ёсёе тёлён вёрентет. Парти съездне хатёрленнэ май, Илья Павлович пётём коллектив умёнке саямах татрё, октябрём 17-мёшё тёлне вуяй уйахри заданне ирттерсе тултарма пулчё.

Илья Павлович ертсе пинипе бригадари рабочисем пурте пысак хас-тарлаха ёсёлёсё. Саша Федоров слесарь вара кулленхи заданне пёрре сураран кая мар тултарах пырат, сав хушарах вай малта пыракансен меслече вёренмелли шула та ертсе пырат, хайён ёс меслечёсеме ыттисене палаштарат. Ильин ертсе пыракан бригада съезд тёлне коммунизма ёс бригадин ятне илессинён кёрешет.

Кирек аста кайсан та хёрё ёсёе сямраксене куратан. Ака, Сёмёрле районёчи Ленин ячёе хисепленекен колхозан сына ферминче висё хёр ёсёлёсё. Галина Волкова, Лиза Альцева, Ольга Данилова сулалак пусламашёнчех парти съездне ёсри сёнтёрупе кётсе илме каласса татал-чёс. Халё вёсем, июнь уйахён варринчех государствана аш-какай сут-малли сур сүл плане ытлашшпех пурнасьёсёсё. Вёсем анча мар, Сентёр районёчи «Красный Октябрь» колхозри кайах-кёшёк пахакаан З. Ильина, И. Константинова, И. Атласкина хёрсем те каңал

кашни чакран сёр ситмёл саямрта туса илме саямах панине чыслай пурнасьёсёсё. Кольцовкари Ленин ячёе хисепленекен колхоз ёсёнёсеме каңал кашни сёр гектар сёр пусне икёршер центнер аш-какай, пин те икёр центнер сёт суса илме йышанчёс. Сак чапа тухнэ колхозри Валентина Сатсёва, Лиза Пупина, Нина Нараткина, Пер-шуткина тата ытти нумай ёсчепсем чанни-пех паянхи ёс маякё-сем, вёсем республи-кари сямраксене ёсёе хавхалантарса пырас-ёсё.

Сёршыамар сынни-сем хёрё ёсёе. Таван партие пётём чёереп юратни совет халэхне сёне сёнтёрусем патне туртат, парти съезд-не чан-чан коммунист-ла кётсе илме хавха-лантарат.

Ю. Анапёва
А. Придалов тунэ
санюкерчём.

сартарахчѣ. Аслă Пăла Тимешсем сүлсеренех гектартан 16—20 центнер тештырă туса илнѣ пулсан, лешсем вара сүррине кăна (8—10 центнер) илетчѣ. Сăлтавѣ — сѣрѣс культуришѣн кирлѣ пек тăрăшманни.

Ененме те йывăр, анчах пурнăсри чăнлăха ѳенемесѣр тăма сук. Исемпелсемпе Кушăксен хирѣсем икѣ-висѣ сүл хушшинчех палламалла мар улшăнчѣс. Сѣре чăнласах чун кѣчѣ тейѣн.

1954 сүл пирѣн пѣтѣм республикăшăн йывăр сүл пулчѣ. Апла пулин те, пысăкланнă колхоз сав сүлхине кашни гектартан 13,8 центнер тештырă туса илчѣ. Ку вăл вăтам шутпа. Кунта тин сѣс пѣрлешнѣ колхозсен уй-хирѣнче акса тунă тештырра та хисепе кѣртнѣ. Тепѣр сүл вара пѣтѣм пысăкланнă колхозѣпе тештырă тухăсѣ гектар пусне 20 центнертан иртрѣ. Сапла, унччен икѣ хут сахалтарах сѣмѣс панă сѣрсем икѣ-висѣ сүл хушшинчех «лайăх сѣрпе» тавлашасѣс.

Парти Центральнăй Комитетѣн 1953 сүлхи сентябрьти тата ун хысăнхи Пленумѣсем пѣтѣм ялхусалăхне хаватлăн малалла фстерме май туса пачѣс. Патшалăх колхозсене сѣнѣрен сѣнѣ тракторсем, комбайнсем, автомашинăсем тата ытти нумай тѣрлѣ техника парса пулăшат. Патшалăх колхозсемшѣн минераллă удобренисем хѣрхенсе тăмасть, ялхусалăхѣ валли пинѣ-пинѣпѣ сѣнѣ специалистсем вѣрентсе хатѣрлет.

Унччен тѣрлѣ кантурсенче хут сырса ларнă агрономсемпе зоотехниксем парти чѣнипе ялалла, чăн-чăн хѣрѣс патнелле пинѣ-пинѣпѣ туртăнчѣс.

Еввалия Ивановна яла самай маларах килнѣ, вăл ѳнтѣ тивѣслипех хайне ял сынни тесе шутлат. Сав хушăрах ун хăлхине тѣрлѣ сас-хура та илтѣнкет. Ял сынни сăмах — такана сынни шыв, тесѣс. Тата хѣрѣх шăл витѣр тухсан — хѣрѣх яла ситет тени те пур. Кашни сăмахах йывăра илме кирлѣ мар. Сапах та: «Э-э, ку пирѣн майра агроном ялта нумаях тытăнса тăрас сук-ха» тенисем чѣрене хытах ыраттасѣс.

Пѣррехинче Еввалия Ивановна колхоз правлениене пычѣ те председател пѣлѣмѣн алăкне урса пăхрѣ. Сѣтел хушшинче Василий Васильевич пѣчченех ларат. Хай тем пите шухăша кайнă пулас.

Агроном, килтех сырса хатѣрленѣ хута кăларса, председателе тѣрех алăран пырса тыттарчѣ. Василий Васильевич малтан шуттра саспаллисемпе сырнă «Заявлени» сăмаха сѣс уйăрса илме ѳлкѣрчѣ. Сасартăк тем сѣсеннѣ пек пулчѣ. Унтан агроном сине пăкса илчѣ. Еввалия Ивановнăн кусѣсем ялăкшах сунасѣс, сăнѣ те шуралнă пек туйнать. Халь ѳнтѣ председател пăшăрхан-маллпех пăшăрханчѣ.

— Мѣн шут тыгăр вара эсир?—терѣ вăл, хура пуштав гимнастеркин кѣсйинчен куслăхне кăларса.

— Шут тыгăр-ха,—терѣ агроном кѣс-кен сѣс.

Пѣчѣксѣ хут татакѣнчи сăмахсене вуланă май Василий Васильевичăн сăнѣ сүталса сүталса пычѣ.

— Ну, хăратрăн та эсѣ мана, Еввалия Ивановна,—чунтанах кула ячѣ председател, унчченки «эсир» вырăнне хай сисмесѣрех «эсѣ» тесе хурса.

— Халăх панат пулсан...

— Э-эй, ун пири мѣн каласмалли пур. Халăх курчѣ ѳнтѣ сана, пѣлчѣ.

Сапла Еввалия Ивановна Васильева агроном колхоз членѣ пулса тăчѣ. Яланлăха, ѳмѣрлѣхе. Икѣ сăмах вара унăн чѣрине ашшăн кѣрсе вырнасрѣ: тăван колхоз!

Пысăк улшăнусем пулчѣс ялта МТС-сен техникине колхозсене панă хысăн. Унччен пѣр сѣр сынче икѣ хуша ларнă пек пулса тухатчѣ. Пирѣн механизаторсене хурлама сук-ха. Вѣсем унччен те лайăх ѳленѣ. Сапах та вѣсем хайсене хайсем кăштах «тара кѣрѣшсе» ѳслекен сынсем пек туйнă. Тепле хѣрѣс кунсенче те талăкне («шăп нормăпа!») 8 сехет ѳсleme пăхнă. Хирѣс калаймăн, патшалăх сирѣплетнѣ ѳс вăхăчѣ. Саккувлă япала!

Техника колхоза куссан, механизаторсем (сав сынсемех!) «вăхăт норми» сынчен манчѣс. Вѣсем халь ѳнтѣ «тара кѣрѣшнѣ» сынсем мар, колхозниксем. Ял пурнăсѣнче нумай ѳс сезонпа пулса пырат. Хѣрѣс вăхăтра сехете пăхмасăр, тѣтѣмрен тѣтѣмччен ѳрleme тивет, ирѣкрех кунсенче вара кăшт сывлăш савăрма та пулат.

Колхоз пысăкланнă май, техника уснѣ май агрономăн ѳсѣ те кăткăсланат. Кунта тата уй-хир ѳсене выльăх-чѣрлѣх ѳрчетес ѳсѣпе тачă сыхăнтарма пѣлни те кирлѣ. Вырăсларах каласан, ку вăл — пѣр производство, ялхусалăх производства. Кунтан вырăнлăрах сăмах та тупаймăн.

Колхозра ѳсleme тытăннă малтанхи сүлсенчех-ха Еввалия Ивановна ѳртел выльăх-чѣрлѣхѣ валли апат ситсе пыманнине сиссе илчѣ. Выльăх йышѣ сүлтан сүл ѳсет, апачѣ вара ытлашши хушăнах каймасть. Темле сѣнѣ майсем шырамалла.

Мѣн авалтан ку тавра «таса сѣртмене» пысăк хисепе хунă. «Сѣре кантармалла, таса сѣртмене сѣр канат», тенѣ. Темѣнлѣ тѣшмѣш те сисѣннѣ кунта.

Колхозсем пусланни вунă-вунпилѣк сүл иртсен те, ку йѣрке саплах улшăнман. Чăн та, халь ѳнтѣ кѣрхи шăн сѣртми тата хура сѣртме тума вѣреннѣ-ха. Анчах вѣсене те килес сүл сүрхи е кѣрхи тырăсем акиччен «таса» тытма тăрăшнă. Мѣн калăн, сѣре кунашкăл «кантарнинчен» усси пурах-ха. Сапах, сѣре тепле «кантарсан» та, тырпул тухăслăхѣ ытлашши ѳссе кайниех курăнмасть. Ситменнине Пăла тăрăхѣнче, рес-

публикăн ытти кѣтесѣсенчи пекех, «усман сѣремсем» сук, сѣр чиккисене те унталла-кунталла сарма май килмест.

Апла пулсан, «таса сѣртме» пуссине йышăнмалла, кѣрхи тырăсем акиччен кунта пѣр-пѣр хăвăрт пулакан культура е выльăх-чѣрлѣх валли ѳшѣл апат туса илмелле. Кун сынчен агроном кѣнекесем тăрăх пѣлет-ха, хайѣн вара халлѣхе нимѣнле ѳпыт та сук.

Тытăнса пăхмалла, Шывран хăраса-чѣт-ресе тăрсан, ѳтем нишан та ишме вѣреней-мест. 1953 сүлта агроном «таса сѣртме» пуссине выльăхсем валли «ѳшѣл апатлăх» малтанхи хут ыраш актарса пăхат. Сăк ѳсе шанманнисем хайхи пайтах тупăнчѣс. Правлени членѣсем хушшинче те: «ыраш хысăн ыраш акмалла, епле-ха апла?» тесе мăкăртаткаксем пулчѣс. Агроном хай те хăюсартарах тытăнчѣ сѣнѣ ѳсѣ. Юрат, ѳсѣ аңăсрѣ-ха. Унсăрăн леш мăкăртисем... гсѣ аңăсасса аңăсрѣ те, пурпѣрех пăтармахсăр иртмерѣ. Кашласа ѳсекем ѳшѣл ыраша выльăх апачѣ валли сүлма тытăнсан, унтан та кунтан чашкăрнă сасăсем илтѣнесе кайрѣс: «Майра агроном колхоза сăтар тават, хăмăш пек ыраша симѣслех савăпа чашлат-тараты!»

Сăк сăмахсенчен хăраса ѳкнѣ пулсан, сѣнѣ ѳс малтанхи утăмрах путланса ларатчѣ. Анчах агроном хайне сирѣп тытрѣ, тѣрлѣ сас-хурана парăнмарѣ, хай суйласа илнѣ тѣрѣс сүлтан пѣр шит те пăрăнмарѣ. Сук, халь ѳнтѣ вăл сүл тѣрѣсси пири пачах иккѣленмест. Мѣншѣн тесен малтанхи вуникѣ гектар сынче «ѳшѣл апат» та вайлă ѳсрѣ, унтах тепѣр сүл ыраш та аванах пулчѣ — гектартан 16-шар центнер тухрѣ.

Савăнтапна ѳнтѣ колхозра сѣртме пуссине ыраш акиччен пѣтѣмпех ытти культурăсемпе йышăнасѣс. Кунта «торсдаг» пăрса, выльăхсем валли ѳшѣл апатлăх кукуруза, викапа сѣлѣ хутăшѣ акасѣс, ир пулакан сѣрулми лартасѣс, юлашки сүлсенче нимѣс пăрси акма тытăнчѣс. Сѣртме пуссинче колхоз сүлсерен пин-пин центнер сѣмѣс туса илет. Акă аста вăл уснă сѣрем! Унччен «таса сѣртме» тени сүлсеренех 400—500 гектар ахаль выртнă.

Сѣре тислѣкпе те минералсемпе лайăх сѣмѣтнѣ май, пѣр сăмахпа, агротехникăна пур тѣлѣшрен те сирѣп тытса пынă май, кѣрхи тырăсен тухăслăхѣ чакмасть. Ыраш гектартан 16—20 центнер тухат. Пѣтѣмш-пе хисеплесен, юлашки 15 сүл хушшинче колхоз кашни гектартан вăтам шутпа сүлсерен 18-шар центнер тештырă туса илнѣ. Шăпах сѣртме пуссине йышăннă тытăннă сүлхине (1953) колхоза Александра Федоровна Кузьмина зоотехник ѳсleme пычѣ. Вăл тин сѣс институтран вѣренсе тухнăчѣ-ха. Хăнăху сахал. Еввалия Ивановна унччен ѳнтѣ колхозра висѣ сүл пурăнса ирттернѣ. Сăмрăк юлташа пулăшмалла. Вѣсем

САМРАКСЕН САВВИСЕМ

Юрий ПЕТРОВ

СЎНМИ ТЕЛЕЙ ХЕВЕЛѢ

Тырпул шăршиллѣ, кайăксен сассиллѣ
Ытарайми пуян уй-хирсенче
Хѣвел шевиллѣ, чун-чѣре ашшиллѣ
Юррисене юрлатъ пин-пин ѳсчен:
Юратнă парти — халăхсен сүлпуçѣ,
Салам сана тырпул ѳстисенчен.
Эс — улăп пек пѣртен-пѣр сѣнтерѣсѣ.
Сѣнми телей хѣвелѣ сѣр сынче.
Хаватлă ѳс кѣвѣшиллѣ, амăртуллă,
Сѣнтерѣпе чап илнѣ цехсенче
Пур кăмăлтан мухтавлă, юратуллă
Юррисене юрлатъ пин-пин ѳсчен:
Юратнă парти — халăхсен сүлпуçѣ,
Салам сана завод сыннисенчен.
Эс — улăп пек пѣртен-пѣр сѣнтерѣсѣ,
Сѣнми телей хѣвелѣ сѣр сынче.
Керменсем пек, илемлѣ те манаçлă
Рет-ретѣн ѳсекен сүртсем сынче
Сѣнми телейлѣ, иксѣлми хаваслă
Юррисене юрлатъ пин-пин ѳсчен:
Юратнă парти — халăхсен сүлпуçѣ,
Салам сана сүрт-йѣр ѳстисенчен.
Эс — улăп пек пѣртен-пѣр сѣнтерѣсѣ,
Сѣнми телей хѣвелѣ сѣр сынче.

ѳмѣрлѣхе юлашлă та тăванлă
Пур ѳрлѣ халăх аслă сѣмйинче
Хăюллă, илѣртѣллѣ те янравлă
Юррисене юрлатъ пин-пин ѳсчен:
Юратнă парти — халăхсен сүлпуçѣ,
Салам сана мѣнпур ѳсченсенчен.
Эс — улăп пек пѣртен-пѣр сѣнтерѣсѣ,
Сѣнми телей хѣвелѣ сѣр сынче.

Михаил ВАСИЛЬЕВ

АШĂ САЛАМ

Молотилка сасси шăпланатъ итемре,
— Кăшт канатпăр,—тесе пѣлтерет бригадир.
— Ывăнманчѣ ѳсрѣ, ал-ура — хѣлхемре,
Кăнтăрла ситнине сисейменчѣ эфир...
Шăкăлти ушкăна почталыон хутшăнатъ,
Сырусем валѣсѣ ыра сывлăх сунатъ.
Юрату вучѣне хѣлхемленнѣ хѣрсем
Илчѣс кăшт вăтанса каччисен сырăвене.
Инсѣтрен-мѣн килесѣсѣ паха сырусем,—
Тусѣсем хутѣлесѣ Совет сѣршывне.
— Тем сырман пул ытах, вуласамăр
саспах,—
Тѣксе илчѣ мучи шѣт тăвас хаваспа.
Пѣве ситнѣ Верук чăтайми салама
Конвѣртран кăларса валѣсѣт сынсене:
«...Пит васкатăп савни сѣн хыпар калама:
Час ярасѣсѣ пире уй-хире ѳс умне.

Сирѣп пултăр сѣршыв! Таврăнатпăр киле,
Хирѣс тух, савнă тус, хăв асатнă тѣле».

Сырăва вуласа пѣтерсен пѣр самант
Савăнса ал сүпни янрататъ итеме.
Ылтăн тырă юхатъ! Чѣрери вай-хават
Сѣкленет те чѣнет тăрăшса ѳсleme.
Сăмрăксен сѣнтерсе молотилка шавне
Шăратасѣсѣ юрра, мир сынчен хывнине.

Павел ВАСИЛЬЕВ

ЙѢПНЕ СИН

Пѣрре,
Инѣ сүла тухас чухне,
Мана йѢппе-син эсѣ халаларăн...
Сан аллунти ашши туйса, анне,
Тин курнă пек
Сана темчен сăнарăм...
Кирасчѣ сан, аннегѣм, халь мана:
ЙѢппѣпеле епле чиксе туртатăн.
Ан тив,
Вăл пѣчѣк япала кăна —
Вăл сүл парни—сүмра кирек аста та.
Ана кашни салтак упратъ иккен.
Туссен майлах ман ѳмѣтсем сунатлă.
Пире,
ЙѢппен сип уйрăлми пекех,
Сүла тухсан, калла килме асатнă.

малтанки вахатра хваттере те пёрле выр-
насащё.

Сапайла кәна икё хёр. Вёсем: «Ёмёр юл-
ташля та тусля пуляпәри!» тесе, пёр-пёриш
умёнке тупа туман, пёр-пёрне пысак самах
паман. Агроном хайён сёне юлташне
«Сая» тесе чённо, зоотехник вара агроно-
ма «Аля» тенё. Сук, кунта та, начар пьеса-
сенчи пек, ах та эх! тесе ачашланиш пул-
ман. Хёр-туссем ытларах ёс синчен шу-
хашланя, ёс синчен каласня. Чан та, хуш-
ран ача чухнехисене аса илнё, пёр-икё са-
махпа хайсен чёрисенчи сәмрәк туйәмсене
хускаткаланя.

Сапла, ёс синчен шухашламалли нумай,
питё нумай. Акә, висё колхоз пёрлешнё
хыссян сёр пысакланчё. Пётёмёшпе илсен,
малтанки колхозсенче пуля пусә савраня-
шёсене пәсма кирлө мар. Вёсене кәшт түр-
летмелле те сирёп тытса пымалла сёс. Ан-
чах Хураңварти 80 гектар сёрпе мён ту-
малла-ха? Вәл халиччен кётү кётмелли
саран вырәннече шутланя. Пәхәсән, курә-
кё сұлмаләх мар, сурәх кәшламаләх та
ёсеймест. Савнашкал «саран» тенисем Пәла
хёррипе те сахал мар тупанасщё. Тем чухлө
сёр ахалех сая кайса выртатё.

Агрономпа зоотехник иккёш «пуса ват-
са» тёлпән шухашланя хыссян правленипе
канашласа пәхма шут тәвасщё. Хайхи ку-
расщё: Василий Васильевича та сав «саран-
семех» канәс паман иккен. Правлениш уй-
рам членёсем сёс: «выләх-чёрлөхе аста
сүретёпёр вара?!» тесе, иккёленкелесе тә-
чёс. Кайран вёсем те кәләхәх иккёленнине
хайсемех курчёс. Пурнәс хәех вёрентет-ске
сав!

Халё ёнтё хирти пусә савраняшёсем бри-
гадәсем тәрәх малтанки пекрехех юлчёс.
Пәла тәрәхёнчи айләмра выләх апачёпе
кантәр акса тумалли пусә савраняшё вара
чылай асләланчё. Хураңварти сёреме пәсна
хыссян пилёк пусәллә уләх-саран пусә
савраняшё пулса тәчё. Унта төрлө культу-
расем сакан пек ылмашанса пырасщё: пёр-
ремёш сұл — утәләх курәк, иккёмёш, вис-
сёмёш, тәваттәмёш сұлсем — кётү кёт-
мелли саран, пиллөкмёш сұл — курәк вәр-
ләхёсемпе пёрле акнә сурхи тырасем.

Сапла вара унччен ахалы хытәркаса
выпнә сёр синче колхоз утә та сұлать,
кётү те кётет, тырә та туса илет.

Выләх апачё ытлән-ситлән туса хатёр-
лемелли чи лайәх меслет вәл — кукурүза.
Сәнамаләх тесе, сав «кәнтәр хәнине» Пәла
тәрәхне илентерме 1947 сұлтах тытәнса
пәчнә. Тешлөх те акнә. Анчах 1950 сұлхи
сүркунне кукурүзән ачаш калчине тәм
фкее йәлтах пётөрнө хыссян сынсем хәраса
үкнө. Сөнөн вара ку ёсе 1954 сұлта тин
тытәннә. Унтанпа ёнтё кукурүза чәннипех
уй-хир пике-патши пулса тәчё.

Агрономпа зоотехник выләх-чёрлөх вал-

ли ытларах та тутләрах апатсем акса ту-
малли сөнөрен сөнө майсем шырасщё. Шы-
рани харама каймасть. Колхоз ёнтё чылай-
ранпа сұлсерен гектартан 500—600 центнер
выләх кәшманё туса илет. Юлашки сұл-
сенче кунта сахәр кәшманне питё кәмәд-
ласа йышәнчёс.

Агрономпа зоотехник, алла-алән тытәнса,
пёр сұлтах утни уй-хир ёсёпе выләх-чёр-
лөх ёрчетес ёсө лайәх сыхәнтарса пыма
пулшатё. Туспа иккөк те иккөк мар, тенё
ваттисем.

Иккөк тени тупанкалать-ха хушәран.
Сутсанталәк тепёр чухне хайён әншәртне
кётмен сёртен тулхәртса кәтартатё. Чип-
чипер хёвел хёртсе пәхнә кунах тастан пёр
сурәх тирё пысакәш пёлёт пәвәнса тухатё
те кайри е малти пусса пәр сапса каять.
Шәпах тырасем пучаха ларсан, тастан
хәяматран әрша ситсе әшалантаратё.

Акә тата 1959 сұлхи майән 20—25-мёш-
сенче сасартәк сивётсе пәрахрө. Сырла
писнө вәхәтра карчәк шәнса вилеслех кил-
се тухрө. Пёр кәскине сывләшпа 7 градус
сивө пулчө. Темисе кәс пётём йәйыш куш
хупмарё. Тин сёс шәтнә калчасене, уйрә-
мах кукурүзән, епле пулин те сәлса хә-
вармалла. Шоферсем сүртри пуссине фер-
мәсем патёнчен кунёс-сёрөн тислөк турт-
таращё, әна, купан-купан тәкса, чёртсе
ярасщё. Ку сахал пек туйәнәтё агронома.
Вәл Василий Васильевича каласәс пәхәтё
те, председателё савәнтах автомашинәсен
кивё скачёсене хире тиесе килме хушатё.
Вёсенчен тётём ытларах тухмалла.

Кәссерен хайхи пётём сёр мәкәрланса
суннән кураһатё. Ахәрсамана ситрө тейён.

Усал тәм тырпула сахал мар сиен күчө,
сапах та колхозниксем тәрәшнине те сая
каймарө. Халлөхе вёсем калчасене сәлса
хәварчёс.

Анчах кун хыссян уйәх та иртмерө, те-
мёнке ёмөрне те пулман хура тәвәл килсе
кисретрө. Пётём пёлёт хуп-хура тусанпа
хупланчө. Аслә Пәла Тимеш ялө район
центрәнчен 14 сұхәмра ларатё. Кунта тә-
вәл мәкәрланни Елчөкре те кураһнә иккен.
Райкомран телефонпа ытасщё:

— Мён сунатё унта сирён?

— Тәвәл!.. Нимён те кураһмасть...

Телефон савәнтах шәпланатё. Таста пра-
дук тәтәлчө пулас.

Тискер тәвәл пин-пин тенкөпе шутласа
кәларайми сәтәр күчө. Пёр пусәри сёлө
калчи, тәпрапа пёрле сывләша сёкленсе,
йәлтах пётрө. Тунана кайнә ыраш хытә
аманса юлчө. Ытти тырасем те сахал мар
сиен курчёс. Епле чәтмалла-ха кун пек чух
агроном чунё? Сёре выртса үлесех йёрес
килө. Анчах колхоз сёрө, тепле иккөк түс-
сен те, парәнмасть. Ку вәл — сөнө сёр, хә-
ватлә сёр. Мёншён тесен унән хуши сұтсан-
таләк чури мар.

Сапла, икё хутчен килсе тиеннө иккөк
сиякеке пәхмасәрах, колхоз сав сұлхине
гектартан 20,7 центнер тештырә туса млчө.
Тәвәл хыссян тепёр хут акнә сёлө гектар-
тан 40-шер центнер тухрө. Савталака сапла
тавәрас терө пулмалла хур түснө сёр!

Гектарсем, центнерсем, тоннәсем, план-
сем, анализсем... Вёсем питё кирлө-ха. Вё-
семсёр агрономән ёсө те, пурнәс те сук.
Анчах чун тени вёсемпе кәна сырлах-
масть...

Акә нумаях та пулмасть күршөри Горь-
кий ячөпе хисепленекен колхозра сәмрәк
агроном ёсөме тытәнчө. Тахсан, вәрсәчө-
нех-ха, ку колхоз малтисен ретёнче шут-
ланнә, унтан вәтаммисен шутне лекнө те—
пёр шайран ни малалла каяйман, ни каял-
ла ытлашши чакман. Анчах пёр вырәнта
нумайччен тәпәртатсан, пурәна киле хүре-
не тәрсә юлатән-юлатәнәх. Мёншён тесен
күршөсем үсөсщө, малтан малалла утасщө.

Сәмрәк агроном,— текех ун ятне пытар-
мәпәр, әна Виталий Степанович Адрианов
тесе чөнөсщө,— опыт илме, вёренме Энтепе-
рен час-часәх Аслә Пәла Тимеше пырса
каятё. Малтанах вәл Евлалия Ивановна
гектарсем те центнерсем синчен ытларах
каласатё, унтан кёсөх... туй пулатё. Ёнтө
икё агроном, пёрне-пёри чунтан юратса,
пёрле пурәнәсщө, анчах ёсөсесе, унчченки
пекех, уйрәм ёсөсщө: арәмё — малта пыра-
кан колхозра, упәшки — ан күрентёр те,—
«вәтамминче», тейсөпёр.

Пёрре сапла Евлалия Ивановна, хай
әшөнче кулкаласа, анчах упәшкине чән-
ласа тенё пек, хайхи «официалләрах» са-
сапа калатё:

— Виталий Степанович, епле-ха капла,
өсө нумайччен хүрере сапкаланса пыма
шутлатән-и? Асту, колхоз кая юласси агро-
номран нумай килет.

Упәшки ку сәмаха кулмасәрах йышә-
натё.

— Курән,— татса хуратё вәл,— сире хуса
ситмесёр килместәл!

Сакәнтан икё агроном хушшинче хөрү
әмарту пусланатё.

Пурнәс таппи!.. Мён тери хәватлә вәл
пирён сёршывра!.. Хулара, фабрикасемпе
заводсенче, коммунистла ёсөленек малтанки
бригадәсем чәмәртанасщө. Совет сыннисен
әмартури саккунё — малтисен кайрисене
пулшмалла. Сәмахпа мар, ёсөпе. Кёсөх пө-
тём сёршыва илтёмелле Валентина Гага-
нова ячө янәраса каять. Вәл пусарнә ёс —
чәннипех коммунизм хөлхемё.

Ял ёсөнөсөсем те хулари паттәрсенчен
юласшән мар. Малта пыракан колхозсем
кая юлнисене йывәрләхран тухма пула-
шасщө. 1959 сұлән вёсөнче «Победа» колхоз
членёсем күршөри «Марс», Пушкин тата
Горький ячөпе хисепленекен колхозсемпе
пёрлешме шут тытрөс. Ёнтө ку виссёмёш

ЕВГЕНИЙ ТОЛСТОВ

СӨНӨ НИВЁС

Эпир хыватпәр сөнө никёс,
Кёсөх чул сұрт сёкленё тўпене.
Ес шавё янәрәт пёр тикёс,
Усет хула, улаштаратё сәнне.
Хурапәр кирпөч хыссян кирпөч,
Пёри ёсрө әмсанё тепёрне.
Сөн мәшәрсем хаваслән иртёс —
Вёсем валли тәватпәр-ске парне.
Ашра хастарләх, чәрсәр ёмёт,
Часрах, часрах өсөлемелле ёсө.
Тәрләвсәр, ёсөсөр әп сүремөп,
Чул сұрт кармашё тўпене кёсөх.
Якравлә кирпөч тусәм пачё
Пёр өсөкамасәр, ашшән әл кулса.
Унта... ман сәвнә хөрөн ячө,
Савәннипе пәхатән савәрсә.
Тепёр енке әп тёләнсе вулатәл:
«Әп санән пулән», тет, сунатё өдй-хал.
Аста-ши хай? Ана шыратән,
Шыратән... куртәм, сывәхрах өдй халы.
Тарпа йёпеннө ун тумтирө,
Хурапә ёс тусән хөр питнө.
Ёсрө мухтав, илемлөх пирён,
Эпир хыватпәр пурнәс никёне.

Сыруллә кирпөче хурапән,
Вырнастаратән ыттисем сүмне.
Туссем әнланчөс, әп тунятән,
Ес шавё өдйланатё сине-синех.
Хыватпәр никёс, пултәр сирён,
Хәватәм манән кәмәллә хёрте.
Әп сәк сұрта пёрремёш килән,
Туй шавөл ун чухне сөн хаваттерте.

* * *

Завочё пысак мар та, кирлө ёсө,
Кәштах та юрамасть ахалы тәма.
Халы кунён-сёрөн кирпөчсем хёртесщө
Сөнө сұртсем те заводсем тумә.

Хәй кәкәрне саратё хуламәр,
Мёнпур өдй-хал йәлтах әна валли.
Вәл үснөсөмөн ситёнөтпәр хамәр,
Кунта-ске сирөплөнчө ёс әлли.

Ёсрө кайра пулсан, мён калё халәх?
Эпир юлсан, ёсөлеймөс ыттисем.
Ёсрө ялан ситөлкәл пурмаләх
Тәвар-и кирпөч, хәкәл тусәмсем.

Пёр өсөсөм сирөп хөрнө кирпөч кайтәр,
Часрах өдй ситтёр сөнө стройкәна.
Хастарләрах пулса ёсөлер-ха, айтәр,
Шәлсә имөр те тарлө сәмканә.

ВЛАДИМИР ХАРИТОНОВ

СҮЛПУС СҮРАЛНҘ ХУЛАРА

Хаваслә каласу, яш-көрәмсен кулли,
Урам ик енөпе ләс аывәс ешерет.
Пёрре курсах Ильшәмәр хули
Ёмөрлөхөх кашнин аске кёрет.

Пысәках мар кил-сұрт. Тин сөс сәрпа
сәрланә.
Куш пек пәкса упрасщө халы әна.
Кунта кёрсен, туюн экзамен пандн,
Кәшт именсе тытатән әс хәна.

Вәл сәмрәк чух, әна сәк кантәк витёр
Ир-ир хёвел өдратнә та кёрсе,
Нева синчи мәнаслә ватә Питёр
Патне ситме өдй хушнә хистөсе.

Пиччөш пирки өдй сәкәнтә
илтсем-мөн,
Хәй амәшине каланә йәпатса:
Пусмәр чулне ватаймәпәр пөчченән,
Урәх сұлта каятпәр шав утса.

Вәл утнә сұл — мирне теледлөх сүлө,
Сәз сұлпала халы пирён ёмөрте
Ирөк илөсщө сөн ахсем мён чухлө,—
Вёсен сұлтусө йонә Чөмләрте.

пёрлешу. Хальхинче малтанхи виçе ял сүмне тепёр сиче ял хутшанат: Сървел, Киве Эйпес, Кавал, Питтёпел, Энтепе, Киве Арланкассине Сёне Арланкасси. Сапла пурё вуня ял пёр колхоза чамартанат. Вупна-шёнчен пёри — тутар ял. Икё терлө халх — пёр тусла сөмье.

Малтанах пёрлешессине хирёсле сасасем те илтёкелетчөс. Парторганизацци пухавёнке те пёр коммунист:

— Каллех сётёк сапатасене ата тэханма пулашмалла ёнтё,— тесе персе ячё.

Кунашкал каласакассене сийёчех кирлө пек аялартарса пачёс. Анчах, тем пулсап та, пёрлешесси сямал ёс мар сав.

Кая юлнә колхозсем пёрлешёе хыссян унчен ялавах малта пынә «Победа» колхозри сынсен хулпуссийё сине чанласах пысак йыварлахсем тиенчөс. Сакна катартса пама виç-таватя төслөх те сителёклө. Малтанхи «Победа» колхозын сөрө виçе пин гектар, тепёр виçе колхозын вара пурё ултә пин гектар пулнә. 1959 сұлта «Победа» колхоз пөччен пурё 28 пин центнер ытларах төштырә пухса кертнө.— лөшсем виçсөшө пөрле те 28 пин центнер кәна пухнә.— сөрө хәйсен шәп икө хут нумайрах. Ытти енөпе те ёссем савнашкалрах. Укса тупашё тесен, кунта вара тата пысакрах уйрәмләх. «Победа» колхоз сав асәннә сұлхине 7 миллион тенкө ытла тупаш илнө, лөшсем виçсөшин пөрле аран-аран 3.875 пин тенкө пухәннә. Сөрө лөшсем икө хут ытларах, тупашё икө хут сахалтарах.

Сав кая юлнә колхозсем пөрлешни экономика төлөшөччө «пайта» мар. йыварлах сөс күчө пулин те, малтанхи «Победа» сыннисем үпкелешмерёс, тарәхмарёс, хирёсмерёс. (Кунта уйрәм макәртисем пирки сәмах пымасть). Чән-чән таса чөрөлө ёчченсем унчен кая юлса пынисене сийёшчех пулашма, хәйсен опычөпе палаштарма тытәнчөс. Малтанхи сүракинчех вөсем сөнө бригадәсене сортлә вәрләхсем пачёс. Вьлөх-чөрлөх пәхакансене малтанхи «Победа» колхозын фермисене чөпсе илсе, вөсемпе семинарсем ирттерчөс, ёчсене мөнге пәхса, мөнге сумалдине, сына-сене мөнге самәртмалдине. «тислөк хуса-ләхне» мөнге йөркенө кертмелдине вөрентрөс. Пөр сәмахпа, тәван тәванне чунне пама хатёр пулчө. Сапла вөсем — пирён ирөклө сөр синчи сынсем!

Колхозсем пөрлешнөенпе нумай та пәхәт иртмерө. Пөрле тунә малтанхи ситөнүсем ёнтө кус үмөнчөк. Тырпулсем пур бригада хирёсенче те («кивиенче» те («сөннисенче» те) пөрпекленчөс, үрөс, тикёленчөс, малтанхи «Победа» шайне лара пусла-

рөс. Паллах, йыварлахсар мар Анчах йыварлахсене халө пөр шутлә та пөр чунлә пурәнәкан пөр пысак сөмье сөтерсе пырать.

Колхоз агрономёи ёсө те пысакланчө. Васильева халө ёнтө — аслә агроном, Ана бригадәсенчи тепёр сичө агроном пәхәнса тарать. Вәл шутра Виталий Степанович Адрианов та...

— Эх, агроном юлташ,— терө апа пөринчө Евлалия Ивановна кәшт тарәхланан,— пирө хуса ситеймерөн пулать, сана ирөксө-рөх буксирпа саклатса туртма тиврө.

— Юрө-сөке, пөрлө ёслөпөр,— кулкаларах тавәрчө упәшки.— Пөрлө пурәннине мөн ситтөр!

Вөсен ёнтө ывәл та үсет. Вьляса-чупка-ласа сүренө хыссян вәл час-часах амәшө патне пырать те Ылтән Сәлтәр кәтартма ыйтать.

8. КАЛЛЕХ МУСКАВА ЧӨНӨСӨ

Сапла, кино-хроника сыннисем агролабораторири кадрсене үкерсе илнө хушәра колхоз агрономёи кун-сүлне татәкән-сыпәкән та пулин йөрлөсө тухрәмәр. Унчен те пулмарө, Евлалия Ивановна телеграмма килсе пачёс. «Сәлтәр илнө ятпа саламсем килсех тарәсө, каллех инсөтри пөр-пөр тус-юлташран ашә сәмах ситрө пуль ёнтө»,— тесе шутланәччө вәл. Анчах ку — пысакрах япала иккен. Партин Центральнәй Комитечө хамәр обком урлә колхоз агрономие Мускава — пропагандистсен семинарне пыма чөнет. Унта «Победа» колхоз вәйлә тырпулшан мөнге көрешни синчен каласа кәтартмалла-мөн.

Евлалия Ивановна кәмәлө хытах пәлханса кайрө. Яланхи пекех, вәл чи малтан Василий Васильевича канашласа пәхма шутларө.

— Ара, Центральнәй Комитет чөнет те-ха, епле каймән,— терө председатель.

— Нимөн те хатөрленмен-сөке,— хәй мөпшөн хыпәнса үквинө пытарса тәмарө агроном.

— Э-эй, пусра пулсан...

Тин хатөрленме вәхәт сахал. Сапах та тәван колхоз пирки халиччен хәй мөн сьрпине — хасәтри статьясене, докладсемпе лекписене, үй-хир пландөсемпе тәпра картисене, төрлө справкәсемпе таблицәсене — пурне те чәматана пустарса чикрө. «Пусна шәп. чәматанна та ан ман».— терө вәл, ватисен сәмахне кәшт урәхлатса.

Мускав!.. Ёрне те иртмен-ха унтөн таврәйни. Чүн-чөре хумханни те ләпәнса ситеймен. Акә, каллех Мускава чөнесөс.

Пуйәспа кайнә чухне те Евлалия Ива-

новна хәй Кремльте пулнинө сәк самантри пекех аса илсе пырать.

Хәрарәмсен пөтөм төнчери кунне уявла-ма тытәшпәранпа 50 сұл ситнө май Мускава аслә Тәван сөршывән ёсрө чапа тухнә чи паллә хөрөсем пухәннәччө. Унта чәваш хәрарәмөсен делегацийё те пулнәччө. Евлалия Ивановна шәпах сав делегацире пулма телөй килсе тухнәччө те ёнтө.

Мартән 8-мөшөччө ирхине радиопа Указ пөлтөресөс. Евлалия Ивановна хәй хәлхине хәй ёненмест. Сук, сук, пулма пултарай-масть, тет вәл. Анчах Мускава пөрлө пынә тусөсем, савәнтах ытти халәхсен хөрөсем те апа чунтап саламләсөс, ыталасөс, чуптә-васөс.

Сав ирхисех вөсене Кремле чөнесөс... Ленин ордөнө.. Сурлапа Мәлатуклә Ылтән Сәлтәр... Юмах та мар, төлөк те мар. Пурте чәнласах. Кәхине вөсене правительство хәнама чөнет. Акә, Никита Сергеевич Хрущев алине савәш курки тытнә та совет хәрарәмөсене — мөпшур халәхпа пөрлө коммунизм тунә сөрте хастар ёслөкөсене ашшән саламлать. Яланхи пекех, хушәран шутлөсе те илет.

Сәксем пурте кус үмөнчө. Апчак паян...

Пөр хутчен мар пулнә Евлалия Ивановна Тәван сөршывән аслә төп хулинчө. Кәшпи сұлах төнө пек хәйсен колхозникөсемпе пөрлө чаплә Выставкәна ситсе курнә. Унта курма пыракан ытти сынсене тәван колхозын ситөпөвөсем синчен докладсем туса панә. Сук, унән кәмәлө мөхәсан та паянхи пек пәлханман. Ана хальхинчө партин Центральнәй Комитечө чөннө-сөке-ха!

Тем пысаккәп зал. Чаплә зал. Сүлө трибуна. Сәк трибуна үмөнчө профессорсемпе академиксем, сөршыври чаплә та мухтәвлә сынсем пуласөс. Паян акә кунта колхоз агрономө тарать. Ун сине пөр харәсах темисө сөр сын кусө тинкернө. Пропагандистсем, сәмахә хәй кәна мөнешкел!

Евлалия Ивановна самантләха хәйне темөнге пөчөкөсө хәрәча пек туйса илчө. Тах-сан-тахсанах Аля ятлә шкул ачи ашшө-амәшө сөннипе халәха вөрентөкен пулма ёмөтленетчө. Акә, вөрент ёнтө! Сан үмәнта вөрөненөсем ларәсөс. Сук сав, вөрөненөсем те, хәйсемөх вөрөненөсем те.

1957 сұлхине хөллө Евлалия Ивановна Васильева ялхусаләхөччө ёслөкөсен Горький хулинчи канашләвөччө сәмах тухса каланәччө. Малтанах сырса хатөрлөвөччө вәл хәй сәмахне, трибуна үмне тухсан вара, тәрөх шәкәртаттарса вулама пикөнөччө. Тәрөх пифрәсем — гектарсем, центнерсем, тоннәсем...

Президиумра ларакан Никита Сергеевич Хрущев апа асәрханса сөс пүлчө те:

ПАТТӘРСЕНЕ ЁМӨР-ЁМӨР

Вәхәт иртет, вәхәт вәрсә суранне тәрлетет, фашистсем аркатнә хуләсемпе ялсем сөнөрен сөнөлчөс. Анчах Тәван сөршыв Аслә вәршинчө пуç хунә паттәрсене совет халәхө ёмөр-ёмөр асра тытса пурәнәт.

Тәван сөршывән Аслә вәрси пусланнәранпа сирөм сұл тултарнә май. Мускавра ирттернө общественность представителөсен пухавөнке Никита Сергеевич Хрущев сапла каларө: «Фашистла захватчиксене хирөс сәпәсә Совет сәрпөне Тиндөс Сар Флочөн хәюллисен вилөмөпе пуç хунә мухтәвлә воиңөсен, паттәр партизан-семпе партизанкәсен чаплә ёсө пирөн асран нихсан та каяс сук. Сәк хәрүшә вәрсәра вилнө миллионшар мирлө совет сыннисене эпир ёмөр-ёмөрөх асра тытатпәр...»

Вәрсә сүлөсенчө Шупашкарти Сар госпиталөсенчен те нумай паттәр салтаксем сывалса тухнә, калле фронта таврәйнә, тәшмана сөн-териччөнен сәпәрснә. Анчах чылай воиңөсем, сар госпиталөсенчи врачөсемпе хулари ёссыннисем те нумай тәрәшнә пулин те, сывалайман... Госпитальте вилнө мухтәвлә салтаксене Шупашкарти масар сине пытарнә. Сәк паттәр салтаксене ёмөр-ёмөр асәнмаләх, Тәван сөршыв Аслә вәрси пусланнәранпа сирөм сұл тултарнә кунхине, паләк үсрөс.

Паләк сине витнө шура пөркенчөк маёпен шуса анать те, митинга пухәннә ёссыннисем үмнө хөрлө-хамәр гаранитран тунә паләк тухса

тарать. Ун сине ылтән саспаллисөмпе: «Геройсене ёмөр мухтәв» тесе сырса хунә. Ылтән-ланә саспалисем чәвашла та, вьрәсла та йәлтәртатса тарәсөс: «Кунта госпитальсөненчө вилнө воиңөсен пытарнә 1941—1945 сс.»

Паттәрсене чыласа ёмөр-ёмөр асәнмаләх лартнә паләк пирөн Совет халәхөн вәрсә вәхәтөнчи паттәрла ёрне кәтартса парать. Совет сыннисем сав паләк үмне чөрө чөчөк кәшәлө-сем хурасөс. Кунта КПСС Чәваш обкомөне Чәваш АССР Министрөсен советөнчен, Чәваш АССР Верховнәй Совет президиумөнчен, КПСС Шупашкар хула комитөчөне хула ёстөв-комөчөн, республикәри, хулари сар комиссариатөнчен, нумай-нумай предприятиөсемпе учреждениөсенчен пынә представительсөм чөчөк кәшәлөсем хурасөс. Митинга тухса калакан юлташөм мирлө пурнәшән, пөтөм төнчипөх хөспәшәлсәрланасишөн хөрү сәмахөм каласөс. Кәшпи совет сынни, иртнө хәрүшә вәрсә инкөкне асра тытса, миршөн көрөшөме тупа тавать.

Төнчөне мир кирлө!

УКЕРЧӨКӨСЕНЧӨ: Шупашкарти госпитальсөненчө вилнисөне асәнса лартнә паләк (сулахай-ри); ёссыннисем паләк үмне чөрө чөчөк кәшә-лөсөне хурасөс.

Г. Зиньков тунә сәпәкерчөкөсем

— Васильева юлташ, эсир Коротковна җәмәртатар-и? — тесе ыйтты.

Агроном аптраса җүмере.

— Коротковна та җәмәртатар, саван пеккех Мордва республикинчи Тельман ячәне хисепленекен колхоза та җәмәртәва чөнтөмөр, — терә вәл.

— Анчах эсир Прозорова сәнтәриңе пулас, сапла мар-и? — каласәва малалла хәпартлантарат Никита Сергеевич.

— Тештырә еңепе сәнтәртөмөр, — сәпайлан ответ парат агроном. — Ун сүнчен кунта Прозоров юлташ каларә, эфир кукуруза еңепе те вәсене сәнтәртөмөр...

— Епле, йышанатар-и, Прозоров юлташ? — тәпчет Никита Сергеевич.

— Йышанатар, — тет Киров областәңчи чапа тухна колхоз председателә.

Сакан хысәң каласу аңсатрах малалла каят. Агроном, ураң пәр пәлханмасар-таканмасар, колхоз есә-хәлә сүнчен тәпәйерепе каласа кәтартрә. Канашлури халәх унан сәмахне пите тимлә итлесе ларчә, темисе хутчен те ала сүпни кәрле-кәрле кайрә...

Паянхи трибуна умне те Евлалия Ивановна хут төркисем илсе тухначчә. Анчах вәл сасартак Горький хулинчи канашлава аса илчә те хутсене аяккарах сирсе хучә.

Унан күсә умне таван колхоз уй-хирәсем, тәллеккән авкаланса, сүталса ырткан Аслә Пәла Тимешә, пәр пысак колхоза пәрлешнә вунә ял, колхоз фермисемпе сачәсем рельефла картта сине җүкернә пек тухса ыртрәс.

Агрономан сәмахә, сәрт айнәчен шәнкәртатса юхакан сәлкусә пек, пәр тиксәсән пусланса кайрә. Чән малтан вәл хәйсен колхозә туй ситәңсә сүнчен каласа кәтартрә. Хут сине пәхмасар, паха төсләх-сөмпе, пысак цифрасемпе сирәпләтсе пычә вәл хәй сәмахне. Унтан сав ситәңсәсә мәнле майпа тунине сүтатса пама тәрәшрә. Пәр ыртанта та унан «эпә» тәни илтәңмерә, «эпир», «пирән колхоз», «пирән есчәс ял-йыш» тәнисем вара тәрәшшәпәх мәнаслаң янәраса тәчәс.

— Мән кирлә-ха лайах тырпул ситәңтерме? — хәйәңчен хәй тешә пек ыйтты агроном, пысак шухәшсәне пәтәстернә май. — Хәвел сүти, хәвел ашши, тәпрари симәс тата шыв. Хәвәрах куратар, нумаях та мар, таватә япала кәна кирлә. Сак япала-сем, Пәрлә океанрисар пусле, пирән сәршыван кашни кәтәсәңчәх пур. Чәваш республика Кавказ е Крым таврашәңче ыртнашман пулин те, унта хәвел сүтипе ашши тырпул җөтерме ситәлөкләх. Сумәрә те, юрә те вәхәтлә суса тәрат темелле. Пирән Елчәк районә республикан кантәрти сәсен-

хирлә районә шугланат. Кунта хәвел сүти, тей, ытти районрисәңчен кәшт ытларах. Анчах сүмәрпа юрә вара сахалтарах сәвас-сә. Час-часах хәвелтухәсәңчен типә сәлсем кастарса вәрессә.

Пәтәмәшпе илсен, сүтсәнталәк «кәмәлә» пурне те пәр пекрех тивәсет. Анчах пәхәра-ха ентә, пирән республикари колхозсем, ватам шугпа, сүлсерен гектартан 8—9 центнер тештырә туса илсәсә, Елчәк районә те кунтан ирттерсәх каймасть. Пирән колхоз вара сүлсерен икә хут ытларах тештырә илет. Сәнталәк чи япәх пулнә сүлсенче те эпир гектар пусле тырә сәр пәтран кая илмен.

Сапла, пире пурне те пәр хәвел сүтатса ашәтат, сүмәрәне юрәсем те пәрне тиркесе, тепәрне ытларах киләштерсе тәмасәсә, пәр пекрехәх сәвасәсә. Сәмах кунта камар республикари колхозсем пирки пырат-ха. Тәпра тесен вара, вәл, чән та, төрлә сәрте төрләрә пулат. Питә лайах тәпраллә сәрсем те, пите япәх тәпраллисем те пур. Пире час-часах: сирән колхозан сәр лайах, саванпа та тырә та лайах пулат, тәсәсә. Хәйсен сәрә начарри пирки вара чунтанах җүкеләшәсә. Унаш-кал сынсәне пирән сапла сәс калас килет: юрә, пирән сәр лайах, апла пулин те эпир апа тата ытларах лайахлатма, ытларах сәсәтме, имсәмлатма тәрәшатпәр; эсир вара, хәвәрән сәр тепле япәх пулсан та, апа лайахлатма, сәсәтме пачах тәрәшмас-тәр. Начар сәрә ытларах вәй хурса сәсәтмелле. ыртрәсем ахал каламан сав: начар сәр сүк, начар хуәсәсем вара ытлашшипәх.

Эпир хәвеле тата ытларах еләттерме, унтан ытларах сүтәпа ашә илме халәхе пултараймастпәр-ха. Анчах кунта та хәвел мән панипе лайахрах уса курма пәлмелле. Кашни культуранә вәхәтра акмалла, антив, вәл хәвел ашшипе ытларах уса курса юлтәр.

Тырпула сәме кирлә тәпрари симәсәсем тесен, тәпрари нүрләх тесен, күсем вара пәтәмпәх хамәртан киләсәсә. Пәртәң-пәр «вәртәң хәват» кунта — сәрәсә культури. Ураң нимәңле вәртәңләх та сүк. Сәр хәйне япәх пәхнине юратмасть. Хәйәңчен мәшкәлакана вәл сийәңчәх пите хытә таварат — ысә хәварат.

Сәрәсә культурипе лайахлатма мәнрен тытәммалла-ха? Чи малтан, пусә савраңләшәңчен. Кунта каләх есә пәр «каләппа» тума юрамасть. Нимле наука та, уйрамах сәрәсә науки, пәблона түсеймест. Пусә савраңләшәңче сәр мәнлине кура йөркелемелле. Сәртләх хысакәңче тырә пулмасть, унта вәрман тәрәхәсем лартәсә чәртмелле. Тай-ләм ыртанта — пәр төрлә пусә савраңләшә, айлаңра — тепәр төрлә пусә савраңләшә. Саванпа пәр колхозрах темисә төрлә пусә савраңләшә пулма пултарат.

«Пәр лав тисләк — хире, пәр лав тырә — киле», тешә еләкрәх ватисем. Сак сәмаха «Победа» колхоз председателә Василий Васильевич Зайцев ялапах аса илие юратат. Питә төрәс сәмах.

Агроном кунта колхозри «тисләк хуә-ләхне» мәнле йөркеләни сүнчен тәплән каласа кәтартат. Чәннипәх, ку вәл — пысак хуәләх, пысак производстван хәйне евәр чехә.

Тисләке вәхәтра тирпейлесе, пәр төрлә япаларан тепәр төрлә япалама куәсәмасан, пәтәм чәрә пурнәс пәтсе ларма, тисләк аине пулма пултарат, тешә В. Р. Вильямс академик. Тырпул ытларах пултәр тесен, тисләк ытларах кирлә; тисләк ытларах пултәр тесен, ылыах-чәрләх ытларах кирлә; ылыах-чәрләх ытларах пултәр тесен, тырпул ытларах кирлә. Сапла вәл чәрә пурнәс савраңләшә!

«Победа» колхозра ылыах-чәрләх йышәне тухәсә сүлтан сүл җөсә пырат. Енесем султан-сүл ытларах сәт антарма тытәнасәсә. Вунә-вуникә сүл каярах кашни ене сүлта-ләкне 600—700 литр сәт панә пулсан, халә вара 2800—3000 литр парат. Сынасем сәмәртан сәмәртарах җөсәсә. Сүрәхсен сәмә нумайрах та пахарах. Чәххисен сәмәрти-сем ытларах та шултрах.

Нумай енлә хуәләх! Вәйлә тырпул, йышлә та аратлә ылыах-чәрләх, вәрман пек җөсәкен кантәр, ылыах пек таса хәмла, нумай тупаш күрекән курак вәрләхәсем, пахча симәсәсем.. Пурне те ситәңтерәт кол-

хоз, пуринчен те сүлсерен миллионлә тупәшсем илет.

— Эпә пурне те каласа пәтереймәп, — тет юлашкыңчен агроном. — Кәмәлләсан, хәвәр пырса курар, тусәмсем.

Туссем, агроном сәмахне ыртласа, ала сүпасәсә.

9. УЯ ТУХСАН — ЧУН ХАВАС

Хире вәл хәвелне пәрле тухма юратат. Акә паян та Евлалия Ивановна, Аслә Пәла Тимешә уй түпине ситсе, самантлә-ха чарәна тәчә. Ку ыртанта халыхы пысакланнә «Победа» колхозан пур яләсем те алтупанә сүнчи пек курәнасәсә. Кивә Әйпәс, Кавал, Питтәпел, Сәрәл, Кивә Арланкасси, Сәнә Арланкасси, Әнтәпә, Кушкә, Исәмпел, Аслә Пәла Тимеш... Авалхи ял ячәсем. Анчах кунта авалләхчан, сав ятәсәсәр пу-не, ураң нимән те юлман. Пәтәмпәх сәпә. Тәп ялне — Тимешне хәйне илсәсәң, унта авә, улам витә сүрт пачах курәнмасть. Төрлә сәрсемпе сәрланә хәс-тимәр те хәма.

«Тәңчәре чи ыри — кун пусланнипе кур-ни», тешә аслә ыртәс писателә Горький. Чән та ентә, тәләнмелле илемлә, тәләнмелле ыртә самант. Анчах тәңчәре кун пусланнипе пите сахал куракан е вуәх те курман әтемсем те пур-ха. Мән тери мөскән чәр-чунсем вәсем!

«Победа» колхозра унашкәл сынсәне пы-расан та тупаймән. Кунта пәр сирән йәла: хәлле те, сүлла та колхоз председателә Василий Васильевич Зайцев ирхине ви-сәтәватә сәхәтре ялапах ура сүнчә. Колхоз-никсем хәйсәң председателә умәңчә пачах курасәң мар, вәсем унтан иртәрах тәма тәрәшәсә. Никам та хәваламасть вәсәне. Кашни хәйәң паян е ыран мән тумаллине лайах пәлет. Бригадирсем вара кам есә тух-нипе тухмаини мар, есә мәнле пынине, кам мәнле есләнине кәна төрәсләсә. Сәнә есә пусәммалла пулсан, малтанах кәтартәс парәсә.

Кун пусланнипе хир түпинчә сәнаса тәнә май, агроном пусәңчә пәр самантрах тем төрлә шухәш та каплакса хәларчә. Чәри хәйәң ирхи илемпе киләнет.

Акә, хәвел тухна-тухманах хәйәң ылым урипе Пәла тәрәх чупса кайрә. Хәвеле са-ламласа, тәрисем сәңкер түпәрен унта та кунта кәмәл шәнкәсәсем сәкса ячәс. Ниста пәр сәл варкәшә те сүк. Нүрлә тәпраран кәна пир-куса кәшт сәс ситәңмелле ыртә сулхәң сапат. Сав сулхәна упраса хәварә-синшә мән тери хыпәкса сүннам-ши ентә агроном, мән тери тәрәшман-ши уй-хир е-чәсәсем!..

Төрлә пусәра төрлә тырпул ситәңот. Каш-ни тырра, кашни культуранә агроном тө-рәсәх уйәрсә илет. Авә лере, ентә ылым тәс кәре пусланә ыртәш пусси. Кунта акә, шупкарах сийәсә тәсли — тул, тәкәсәх сийәсә — сәлә, пәр лаптәк талкышәпәх юр суса лартнә пекки — хуратул. Кукуруз-на вара виә сүлхи ача та аякрапах пә-латә.

Кәтмен сәртәң юрә илтәңсе кайрә.

Ах, мән хавас, мән хавас?

Уя тухсан — чун хавас.

Ах, мән калас, мән калас,

Тусәм, сама мән калас?

Чәрәрем салам калас.

Тәваттәмәш бригадари Исәмпел хәрәсем люцерна утине пухма тухрәс пулас. Чән та, савсем. Вәсен хәрлә те кәрен кәписем, шура та чакәр тутәрәсем аякраш пите илемлә чечәксем пек курәнасәсә.

Әх, сү кунәсем! Питә хитре вәсем, анчах пите хәвәрт иртсе каләсә. Кәсәх вәри әсәи пусланат. Агроном чәрине сасартәках те-мәшә кашәсәр туймә савәрсә илчә. Елер кашине колхоз правленийәңче сәнә хәсәт-сем пәхса ларнә пухне ун күсә пысак сәс-паллипе сүрнә сакан пек сәмаксәне тәл пулнәччә: «Юлташ, партия XXII съездине әсә мәнне кәтсе илетәң?»

Чән та, мәнне кәтсе илетәң-ха сав чаплә кунә әсә, агроном юлташ?

Вәл хәй йәри-тавра сарәләсә ырткан уй-хире тата тепәр хут пәхса савраңчә. Паллах, сакәнта унан вәйә те кәштәх пур-ха ентә. Анчах әсә ху мән тума пултарини пәтәмпәх туса ситәңнә-ши? Колхоз сүлсе-рем 18—20 центнер тештырә илет. Ку антрамасть тәйбәң. Анчах нәрмаж сав ви-

МУХТАВ

сере тамалла-ши ёнтё? Сёре лайах пәхсан, тырпул тухаҗлаҗён чикки сук, тенё пёр пысак ученай. Гектартан 50—80—100 центнер тула туса илме пулат. Эпир халләхе, ая, мёнле висере чаранса ларна! 18—20 центнер... Апла, эпир сёре япәхрах пәхатпәр-ха, мён кирлине пурне те тумастпәр.

Агроном хир сүлөпе Исемпел еннелле утат. Сүл сиче икё сып куранса кайрө. Пёри 4-мөш бригадан бригадирё Афанасий Александрович Жирнов, тепри 5-мөш бригадан — Иван Алексеевич Михайловский. Вёсем тем пирки хёрсех каласассё. Иккёшө амартассё те-ха, каласмалли пур-тәр сав.

— Мён пирки сав әсир? — сийенчех пёлие тәрәшрө агроном.

— Ара, комбайнсем пирки, — терө Иван Алексеевич. — Ыраш вайла пулна сүл комбайнна вырма сук. Ученайсем, инженерсем,

конструкторсем сахал мар ёнтө пирён сёршывра. Анчах вайла тырра вырса сапмалли комбайн шухаҗласа калараймассё. Халыхи комбайнсем вёсем чухан тырпул валли кәна.

Жирнов бригадир чеев кулкаласа тәрәт. — Шухаҗласа кәлар, Иван Алексеевич, ху шухаҗласа кәлар-ха саван пек машин, — тет вәл.

— Эсё ан йёкөлте-ха, әпө чәннине калатп, — пёр кулмасар хуравлат 5-мөш бригадир. — Тухса курасчө сав конструкторсен колхоза, пирён пек практиксемпе каласса пәхасчө.

Евдалия Ивановна бригадир мөншө вёриленнине лайах апланат. Иван Алексеевич хай — аста механизатор, малтан тракторист пулна, унтан трактор бригадин бригадирө, халы ака комплексла бригадана

ертсе пырат. Иртнө сүл вәл, кашни гектартан 24-шар центнер ытларах сурхи тула пухса кёртсе, «Тухаҗла тырпул асти» ятне илме тивёслө пулчө. Хастар бригадир тата ытларахкине ёмётленет. Саванпа халыхи комбайнсен вайла тырпул пухма вайсөм сителёксерришөн пәшәрханат.

— Пулөс-ха, Иван Алексеевич, пулөс, — тет агроном, сакан пек вёри чөреллө бригадиршөн саванса. — Халләхе мён пуррипе лайахрах ёслер. Космосра сын ларса сүремелли карапсем тума вёрептёмөр пулсан, вайла тырпул пухмалли комбайнсенех тавәпәр-ха.

Евдалия Ивановна бригадирө лаплантарат, анчах хайён чөринче вара «санталак» пите лапкә мар. Татах тем ситмен пек, тем туса ёлкөреймен пек туйанат аяна.. 1960—1961.

Пирён колхозра

Ватә колхозник калавө

Николай МИЩУТИН

Пирён ялта пёр сәмрәк хёрача пур — ёсченлөхөпө чапа тухнә Алена Круглова. Пёррехинчө әпө унан ёсөпө интереслентөм. Сүркунне сапла, әнсәртран тенё пек, сысна витине кётөм. Унта, халытерех сөс пулас, Алена пәхакан сысна ами сәвәрланә иккен. Туллиех! Сүрасем патнө пытам та шутлама пусларәм. Аста унта! Түрөх арпашса кайрәм. Шурә йөрөлчөсем пек, пәтранассө кәна сүрасөм.

Кёсөх Алена килсе ситрө.

— Эсир мён хәтланатәр кунта, асаттө?

— Вәт, — тетөп, — сак сүт тәнчене пилөк пус пек сәврашка сәмсәсем нумай хутшәннә-ши, төсө сәнәтп.

Кёсьерен хам кусләх кәларатп.

— Пәх-ха, — тет вәл, — тупәннә бухгалтер! Сирён кусләхәрсәрах шутласа кәларнә — пёр Машка кәна мён чухлө сүра сәвәрласа пачө.

Вәл мана кула-кулах сысна витинчөн төккөлөсө кәларчө:

— Ман сүрасөнө тархасшән табакпа ан тётөрөр-ха! Килөрө кайәр, кәмакәр кирпөчисөнө шутләр.

Чән-чән шәрпәках ёнтө пирён Алена — кәләсма та вәтрамалла, түрөх чөррө көмө юратат.

Тепөр ирпө әпө калләх сысна витине ситсе курма шухаҗларәм — Аленәна пулшасшән. Аләсем кёсөтсө тәрәсчө — килтө сав-савых ёс сук. Алла кёрсөсө тытрәм та фермәна килтөм.

Витө аләкнө үснәччө кәна — умра Алена тәрә парат.

— Мён кирлөччө сирө, Антипыч?

— Вәт, сапла, — тетөп, — пулшма килтөм. Төн, ман аләсем тө пәртәк кирлө пулөс терөм: тислөк хырма, пүлөм тасатма.

— Эсир, асаттө, кусләхәра паян илтөр-и?

— Мёнлө-ха унсәр. Хам сүмрах вәл. Кёсьерөх.

— Эппин сәмсәр сине тәхәнтартса лөртөр-ха.

Алена аләкә сарлакараххән үсрө тө:

— Эсир, Антипыч, паян сөхетөр сине пәхма маннә пулас, — терө. — Вәхәта сирён хөвөл тәрәх та пулин чухласчө.

Кёсөх вәл лампочкәсөнө сүтса ячө. Свиноарникрө сөр хөвөл йәлтәр тивсе кайнә пекех пулчө.

Әпө каллә-маллә пәхкаларәм — йөри-тавра тап-таса. Урайөнчө тислөк мар, сүп пөрчи тө тупаймән. Иртөнпөх шәпәрпа шәлса кайнә.

Алена мана чавсаран тытрө.

— Эсир, Антипыч, — тет вәл, — килөрө кайсамәрччө. Кәмакәра пәхма тәрәшсамәрччө, тусәннө кирпөчисөм сичөнчөн час-часах шәлкәласа илөр.

Ирөксөрөх итлөс пулат чәрсәра!

Сак хёрача тата ака мён шухаҗласа кәларчө.

Пёррехинчө колхоз кантурне килчө тө:

— Андрей Федотыч, шут шәрсисөнө сатлаттаркаласа илөр-жа: пёр кило сысна әшө мён хака ларат.

Сәт-сәт тутарчө бухгалтер.

— Ака, — тет. — Кур, мён чухлө. Хакләрах сав.

Алена сак сине ларчө, шухаҗа кайрө. Тәчө тө вара түрөх — библиотекәна. Пәхатп: пёр купа кәнекө сөклөсө тухрө.

Кёсөн Савал!.. Сан сичен халләхе пионер юрисем шәранман-ха. Анчах вәл юрәсем пулассөх, эсө шан, пөчөк шыв! Лагерьте темөн чухлө ача канат. Паллах, вёсем хушшинчө пөзтөсем те пур. Вёсем сана мух-таса-савса юрә-сәвә пурпөрөх сүрассө... Халләхе вара... Эсө хөвөл ашшинчө йәлтәртатса вьртатән, ачасөнө савәнтаратән.

Тепөр йкерчөк сине пәхәр-ха тата. Епле сине тәрса ёслөсчө сәмрәк скульпторсем. Вёсем тәмпә пластелинран хитре япаласөм тума тәрәшассө. Ара, тәрәшмасар, вёсем патне паян палла чәваш скульпторё Илья Федорович Кудрявцев хәнана килнө-ске-ха!

— Нумай пулмасть, — тет вәл хайән сәмрәк тусөсөнө, — әпө Юрий Гагарин бюстне турәм. Вәл та — пионер, космос пионерө.

Лагерьте сүллахи театр пур. Кунта пионерсем кашни кун тенё пекех кино курма пултарассө. Вёсенчөн пөри сав тери интересла пулат.

— Лагерь сменнө пөтнө сөре эпир сирөннө, пионерсем, сүллахи вәхәта мёнлө ирттерни сичен кино курәпәр, — тет Гертруд Новосельцев хайне сырса илнө пионерсөнө. Гертруд Шупашкарти трактор пайёсем тәвакан заводри автомат станцийён техникө. Вәл заводра кино йкерме юратакансөнө те ертсе пырат.

Трактор пайёсем тәвакан заводан сөрпүри пионер лагерөнчө камми

СҮЛЛАХИ ЫЛТӘН КУНСЕМ

Сәмрәк ленинцөсен лагерьти пурнәсчөнчөн илнө пилөк йкерчөк, пилөк эпизод... Фотограф, паллах, пурне те йкерсе илеймен ёнтө. Анчах сак йкерчөксенчөн Кёсөн Савал хөрринчө республикәри пионерсем мёнлө каминне пите лайах куратән.

Параппансем пәктәртаттарассө, сүл сичне хөрлө ялав өлкөшет. Пионерсен майднчи галстуксем хөрлө ялав сәнне сүстөрсө тәрәсчө. Ачасөм вәрман усланкинчө шурә палаткәсөм умён стройпа утса иртөсчө. Ку вәл — пионерсен парачө. Ана лагере үснә ятпа ирттөрсчө.

Ачасөм сирөм ултә кун пөрлө пулассө. Волейбол, баскетбол площадкисенчө, теннис корчөпө футбол уйөнчө вёсем сирөм ултә кун хушши өыляса савдәнассө. Тул сүталас умён пионерсен «карапөсем» похода тухассө. Сәмрәк пуләсөм шыө хөрне өаскасчө..

чәнах та пите хавасла. Ачасөм кунта шукул-интернатра өөрөнекенсемпе футболла час-часах өылясчө, шефа илнө колхозкаяссө, ял ёсчөнөсөнө пуләшассө...

...Кёсөн Савал хөрринчө хөрлө ялав илемлөн өөл-

— Мён эс? Каллех вёренме шутларан-и?— Ыйтрам хайхискертен.— Саншан вунә сул пётерни сахал пулчә-и?

— Вәт мёскер,— чёнчә вәл,— кәмака шинче йүтесе ларакан стариксене түрех столовайран сулла икерчә кўрсе паракан машина шухәшласа кәларасшан эпә.

Тек түссә тәма халәм ситмерә. Шакі тутартәм туяпа.

— Ситет мана пёрмай кәмакапа хәртма!.. Кахалсене кала! Мён эп, пәлахая персө ыртакан сын-и?

— Юрә ёнтә, ан силёнә, Антипыч. Час ак курәр эпә мён шухәшла-са кәларнине.

Вәл кёнеки-мёнәпе фермәналла вёштерчә.

Тепёр эрнә иртсен, хайхискер каллех кантура килчә. Председатель умне, сётел сине, пысак хут листи сарса хучә.

— Вәхәт ёнтә, Ефим Петрович, пуспа ёсләмә,— пусларә вәл.— Теприсен хушәлхёсенче, ав, аш-какай тахсантәпах хай хакне чакарнә, пирён вән пасар хакёнчен те пәртак сөс йүнерех. Акі Курәр ман чертөжсемпе расчөтсене!

Алена хай меслөчәпә председателе парәнтарсах ситерчә. Лешән вара васкасах правлени членёсене пухма тиврә.

Правленире ларакансем, паллах, әна-кәна тешмёртекен сынсем — пурте сысна пәхакан майлә пулчәс, пурте Алена сөнөвөпә килёшрәс.

Хута кайрә Алена пусарәвә. Икә кун иртсен пәхатәп та — фермәна йывәс-пёрене турттаращә, пилорамәпа васкасах хәма сүращә.

Платниксем сысна валли сөнө вите купалама тытәнчәс. Алена ыльәха ушкәншарән пәхма пусәнасшан иккен.

Паллә ёнтә, сәкән хысшән нумай ала пушанчә.

Аленәшән ку та сителёксёр. Пәхатәп та хайхискер кәсәлапа Никола Долгов тракторист патне час-часах хутлама пусларә. Тахсан пёрле вёреннә тусә-сәкә!

— Лайәх,— тетәп.— Час ак Алена туйёнчә тәпәртәтәпәр.

Сук, эпә йәнәшнә.

Кәсәсенчә сәпла хушәләха пәхса саврәнәсси ман йәлана тахсанах көнә. Пурте хай ыраёнәнчә-и — пәлмелле. Юрататәп йёркелөхе. Картишәнчә пәяв йәваланса ыртмасть-и — әна пурте пустарса кәретәп. Пур сөрте те күүс килрә.

Пёрре сәпла машина сарайә сүмөпә иртсе пыратәп. Сасартәк кёркёр кёрлерә трактор. Аләка ушәтәп та шалта Николкәпа Аленәна курах каятәп. Маччаран сүнакан хунар сәкәнса тәрәт.

Машина ларкәчи сине шура кёрөк-пиншак тәхәннә хёрача хәпарса ларнә та рычагсене пәркалат кәна.

— Хәюлләрах, Алена! Илтетән-и, сәклатмалли рычаг сине пус! — кәшкәрәтә Николка.

Каччә хёре трактор тыткалама вёрентөт иккен.

— Ну-и ну! — тетәп.— Вәт сана хёрача! Унән хёр тусәсем клубра тахсанах кино куращә пуль, ку вара тракторпа аппаланат.

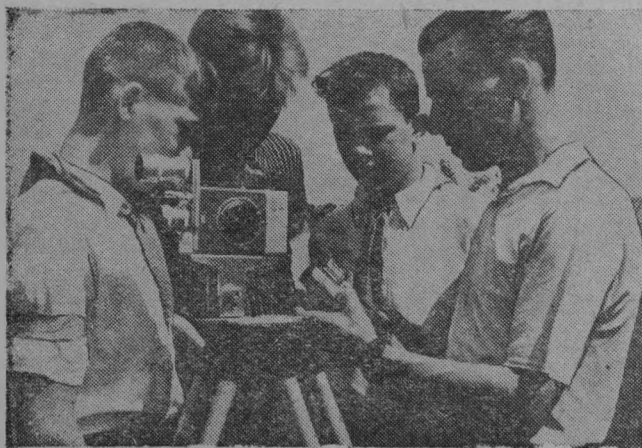
Эпә пирус тивертмә Николка патне сывхарасшәнчә, анчах мана Алена халиччен мёнле йышәннине аса илтәм та васкасах аләка хупрәм.

— Кансёрлес мар,— шухәшларәм,— ан тив, вёренччёрех. Атту тата тепёр хут кәмака сынчен асәнтәрә.

кёшет. Атал леш енге, Сосновка патёнге те, Ильинкәпа Сөнтөрвәрринче те, республикәри нумай шывсем хёрринчи хитре ыраёнсенче те хёрлө ялавсем вёлкөшөсчә...

Республикәра пионербсен суллахи ылтән вәхәчә савәнәслә та илёр-түллә иртет.

Килчә шүсәм, сывләш үсә.
Харәс тухрәс ачасем.
Савәнса утса пырушән
Шәратәсчә юрәсем.
Похода вёсем васкащә
Аслә Атал хёррине.
Юрәра чунтан мухтащә
Суллахи аш күнсене.

Алена каллех кантура васкаса ситрә. Түрех председателе ярса илчә:

— Салт өнчөкне, Ефим Петрович! Механизацисёр ёс тухмасть. Ыльәх апачә вищә сүхрәмран сөтөретпөр, урапапах нумай турттараймән. Халех пёр-пёр трактор пар!

Ефим Петрович унталла-кунталла турткаланчә:

— Эсә мён, Алена! Манән кунта кирлө сөрте сын ситмөст. Тата сана тракторист пар! Астан тупас әна?

Алена әна сәнәран кап! ярса тытрә.

— Эпә... — терә вәл,— каласса татәлтәм.

Хайхискер пирён Петровича урамах савәтса тухрә.

Кантур умөнчә «ДТ-54» трактор тәра парат.

Алена кёсөх машина патне пычә, тракториста кус хёсрә, пускача (мотор хускатмалли ручкәна) тытса хытә кәна пёрре-иккә савәрчә. Трактор кёрлөсө те кайрә. Хайхискер вара рычаг умне ырнасрә те:

— Лар, Ефим Петрович, үсә сил шинчә сывлаттарәп! — терә.

Машин кәртах пәрәнса хускалчә, тусан юпаланса сөкленчә. Кантур тавра саврәнса тухсан, трактора хёр чарчә лартрә.

— Хәш вәхәтра вёренме ёлкөрнә вәл, чакәр кус? — төлөнчә Ефим Петрович.

Трактора, апратса, илчә-илчөх вәт. Алена унран фургонсем кәкарчә те ыльәх апачә турттарма пусларә. Фермәра сыснасем пин пусран кәя мар вәт. Шыв мён чухлө кирлө вёсене. Сёр пус сүрапах тинкә өплө тухатчә. Халь Алена мёнешкел пысак көтөвә пёр-пөчченөх пәхат.

— Сулла, ыльәха хытә асәрхама кирлө чух, мёнле ёлкөрә-ши? — шухәшлатәп хам.— Көтүсчөс сүрлахма, темён, вәйә ситә-ши?

Эпә ирөксөрөх хәйөнпә канашласа пәхрәм. Мана помощникө ыраён-не илме сөнөтөп.

— Ан пәшәрханәр, Антипыч,— хуравларә вәл.— Эпә савән йышши сивөч көтүсчөс суларәм, курсан ай-ай! Пырәр-ха сулла, илтөтөр-и, хәвәрах асәрхәр.

Сёр питне ешөл курәк витнөччә кәна — Алена хай көтөвө сөрөм сине хәваларә тухрә.

Хысәнах эпә те лөпөстөтсе пытәм: курач килет.

— Алена, аста вара сан сивөч помощникүсем? — ытатәп хайхискер-тен.— Курмастәп-сөкә?

— Кусләхна хәвпа илтән-и? Тәхән-ха?

Вәл мана шура шөлча патне ертсе пычә:

— Акә вәл, Антипыч, манән шанчәклә хуралсем.

Пәхатәп: пөтөм көтөвә лутра шура шалчасем хупәрласа илнө иккөн. Вёсенчен сінсө пралук карса тухнә: сёр сүмөнчөнөх, курәк тәрринчө.

Куратәп: пёр сысна сүри курәк чөпөтсе пралук патне ситрә, пөчөк сәмсипә әна сөртөнчә сөс, кәялла нәриклетсе тара пачә.

Аленәшән куләш.

— Эсир, тен, Антипыч, тата хытәрах чупәр! Пралукне хыпашласа пәхәр-ха.

Пөшкөнөтөп. Пралука тытнәччә кәна — сәтәр-р! туртрә. Ирөксөрөх пус каснә пек тапса сикөн. Пралукә тәрәх Алена электричество токө янә иккөн.

Паянхи кун мён кәна шухәшласа кәлармасчә-төр! Вәт мёскер вәл механизаци!

Кәсалхи сул пирён ялта ыра ёс нумай турөс. Паләртса хунисем тата темён чухлө.

Кукуруза шутсәр нумай акса пөтерсен, прасник ирттерме шутларөс.

Районтан пусләхсем килчәс, ыра сәмах каларөс. Пирён сынсөнө, вёсен ылтән аллисене мухтарөс. Пуринчен те ытларах пирён Алена Ивановнә хисеплерөс.

Юлашкинчен председатель премисем вәлөсөмә пусәнчә.

Гаражран кёсөх коляскаллә вёр-сөнө мотоцикл чуптарса килчәс те сөтел сывәхне Аленәна чөнсө илчәс.

— Премі сана, Алена! Тивөс эс, маттур!

Николка Долгов мотоцикл сүмне пырса сөртөнкелөме те пусларә.

— Төрөслес пулат, Аленушка,— тет вәл,— йөркеллө-и санән пернү. Урипе рычага тәк! тәкрә, мотор тулхәрса та ячә.

— Лар, Алена!

Алена ларкәч сине сиксе ларма кәна ёлкөрчә — ф-р-р-р! — хысра, гуй лашисем хысшән сөкленнө пек, тусан анчах пөтөрөнсө юлчә.

Савәнәсла туй пирён колхозра ыран-паян пурпөрөх пулмалла — сәк-нашкал сас-хура пур ялта. Мөнөх вара, ан тив, мәшәрланччәрах.

Николка Долгов та ёсчөк каччә, йөркеллө. Аленәпа иккөш пөрлө шула ахальтен чупман ёнтә. Сәмах та сук, лайәх мәшәр пулат.

Летчик-космонавт синчен сырнай повесть

Ку вэл ахаль повесть мар. Унэн авторёсем — пёрремёш летчик-космонавт таванёсем, юташёсемпе а́на вёрентекенсем — вулакансене Совет Союзён Геройё Юрий Алексеевич Гагарин синчен хайсем мён пёллине каласа парасцё.

Аяларахра эпир повесч сьпакёсене пичетлетпёр. Пёрремёш сьпакра летчик-космонавтэн амашё Анна Тимофеевна Гагарина хай ывалён ача чухнехи пурнацё синчен каласа парать.

1. ЮРЭН АЧА ЧУХНЕХИ ПУРНЭС Анна Гагарина

Пирён киле пьсак телей килсе ситрё. Элё сав телейпе пётём совет сыннисемпе пёрле саванасшэн.

Манэн Юрэна пёлётсем патне сүлелле, халиччен этем пулман сёре хэпарса пирён планета тавра вёсче савранма түр килчё. Вэл сёр чэмэрне, унэн материкёсемпе океанёсене курчё.

Мён пытармалли пур унта — тен, вэл каялла тавранаймё тесе те шутланэ элё. Сав хэрушэ сүлла халиччен сын вёсче курманске. Анчах халэх хушшинче сапла каласцё: «Пин сүхрэм таршшё сүл та малтанхи утамран пусланать». Вэл утэма камэн та пулсан тумалла. Сакна ёнтё Юра турё.

Ывал тенче услэхёнче вёсши синчен пёлсене, пытармастап, манэн кусем шывланчё. Сенкер түпене пэхса сапла шухашлама тытэнтэм: «Юра мёнле-ши унта!» Радио унэн сэмэхёсене пёлтерсе тарать: «...хама лайэх туятэп». Ёненетёп те, ёненместёп те — Юра ниҳсан та нэйкшман. Анчах пурте а́нэслё вёсленчё.

Малалла мён пуллине хэвэр пёлетёр. Тёлёкре те ун пеккине курас сук. Пётём Мускав, пётём Таван сёршыв манэн Юрэна чаплэ паттэра кётсе илнё пек кётсе илчё: сынсем урамсене йышлэн тухрё; асталла пэхатэн — пур сёрте те яласем, Юрий портречёсем, чечексем. Май уявё вэхэсэр ситсе тэнэн туйанать. Манэн ывала Никита Сергеевич Хрущев, партияе правительство руководителёсем кётсе илме пырасси синчен элё шухашлама та пултарайман. Никита Сергеевич Юрэна ыталаса чуптусан, элё саваннипе ниста та кайса кёреймерём. Пэхатэп та: «Манэн ывал-ши вэл», тетёп. Паплах, манэн!

Малаллахи ёссем юмахри пекех пулса пычёс. Хёрлё площадьри саванэслэ уяв, Кремльти йышану... Пурин синчен те тэруках каласа та пётерес сук! Сэмэхем те ун валли тупайман. Ман ывал Совет Союзён Геройё, летчик-космонавт пулса тэчё.

Сав кэс элё нумайччен сывёрса каймарам... Пирён пурнац кэс умёнче кинофильмри пек курэчё. Пирён кил-йыш Смоленск обла-

сёнчи ёмёртенхи хресчен сёмйи шутланать. Ёлёк-авал, революцияччен кунта мёнле пурэнни паллэ. Тырпул япэх пулнэ, хресченсем вара нушине тўсмеллипех тўснё. Пирён ялсем сунмасэр пёр вэрсэ та иртмен. Вут-кэвар тэжёнмесен те, ыслэх вара килёренех ханана сўренё.

Совет влацё хысцэн канэ сынсем пурте сэмаллан сывласа ячёс. Эпир упэшкапа иксёмёр пуринчен малтан колхоза сьрантэмэр. Тэрашса ёслерёмёр те яланхи нушаран сёлэнтэмэр. Вэрсэ умёнхи сўлсенче аванах пурэнма пусланине те аставатэп.

1934 сўлта пирён иккёмёш ывал суралчё. Ана Юра тесе ят патэмэр. Аслэ ывал Валентин ун чух тэххэртэччё, Зоя — сиччёре. Упэшкапа иксёмёр те ёслетёмёр, саванпа та Зойнэ пёчёк ачана пэхма тиветчё. Ирхине ирех упэшкапа иксёмёр уй-хире тата ферманэ ёслеме каятэмэр. Валя шула сўрет, Зоя вара килти ёсё пустаратэ, Юрэна пэхать. Икё сүл иртнё хысцэн пирён сёмье каллех хушанчё. Юрэн шалнё суралчё. Ана Боря тесе ят патэмэр. Ачасем сирёп сывлэхлэ сўрёс. Сук, вёсем чирлемен тесе ан шухашлэр эсир. Пёчёк ача сара уран сўрхи кўлленчёк шывра чупса сўрет пулсан, а́на шанса пэсэласран мёнле сыхлатэн! Ытисем те саван пек алхасма юратакан ачасемех. Аяккалла кэшт савранса тэратэн сёс, Юра хайён сара тэпписемпе нўрэ курэк синче чупать, юхан шыв тэрдэх ситлаттарать.

Ача амашёсем мана а́нланацсё ёнтё. Тэватэ ача, пёри тепринчен пёчёкрех. Саванпа та канэсэр тата ы́йэхсэр сёрсем нумай пулнэ...

Юра пиччёшё пек сўлэ ача марччё, анчах сирёп сывлэхлэччё. Сүл тёлёшпе уйрэмлэх пулсан та, вёсем туслэ пурэнатчёс. Валентин пулла кайма вэлтасем хатёрлетчё, Юра вара алла сёсё тытса шёшкё йывэссинчен вэлта аврисем асталатчё. Ирхине сэкэр чёллипе сысна сали илсе вёсем пёр шавсэрах килтен шыв хёррине амэртмалла пёрин хысцэн тепри тухса чупатчёс. Ырашпэтрисемпе чапак пулэсем тытса тултарасцё те хайсемех вёсене шариклэсцё, вара Зойпа Бориса ситересцё, ёсрен тавраннэ сёре пире ашшёне иксёмёр валли те кучченёс хатёрлесцё.

Ашшё касерен сётел-пукан асталатчё. Пўрт сывэхёнчи сарайра унэн верстаке тэраты. Вэл илемлэ те килёшўллё вак-тёвек япаласем тунине Юра вара савансах

пэхатчё. Ашшё кайсанах, вэл ун ыврэнне тэратчё. Малтанах Юра кэлтэрмацсемпе пёчёк карапсем тума, кэшт каярахпа сўхе хайёсем чёрсе хут сёлен тума юрататчё.

Эпир Юрэна шула хатёрлеме тытэннэ вэхэтра вэрсэ пусланчё. Вэл Смоленск сёрё сине те кёрлесе ситрё, ялсемпе вэрмансем вутпа ялкэшма тытэнчёс. Пёрре-хинче ял витёр пуклак сэмсаллэ машинёсем иртсе кайрёс. Вара Гитлер вэрэ-хурахёсем килсе ситрёс. Колхоз пурлэхне саратнэ хысцэн стариксемпе хёраарамсене килёсенчен хэваласа кэлэрчёс, ыльэх-чёрлехе тустарса кайрёс. Пирён те вара анкартинче сёр чавса пўрт тумалла пулчё. Унта ачасемпе пёрле пурэнтэмэр. Йывэр та хэрушэ вэхэтчё.

Ачасем вёсем инкек-синкек чух та ача-пэхэх сав. Темёнле пёрре-хинче Юрэна Боря нимёс автома-шинисем патёнче вайё ылыяма пуланэ. Сасартэк сасэ илтетёп. Сёр пўртрен тухрэм та хёранипе хытсах кайрам. Юрий нимёс салтакне аллинчен сьртнэ, унтан вёсёрённё те тарма тытэннэ. Хёрлё сўслё фашист Бориса мэйёнчен ярса илнё те йытэ сурине сывлэша сёкленё пек тытса тэраты. Элё — ун патне. Кэшкэратэп: «Чу-нилли, мён тэватэн эсё! Вёлеретён вёт ачана!» Анчах шуйттанла тискер сынна чарайратэн-и а́на! Савантах вэл мана аяккалла тёртсе ячё. Бориса пальто сүхавинчен ярса тытрё те а́на улмўсси туратинчен сакса хучё. Вэл антэхса кайсах йёрет, мана аллисемпе хай патилле туртатё. Фашист ахэлтатса кулатё, аллисемпе паллэ туса сапла пёлтерет: элё ывал ачана сэлма тытэнсан мана та, Бориса та «капут» пулатё. Путсёрскер, ачаран йёлэхса сьитичченех мэшкэлэрё, ывалэм вара аран-аран сывлатё: сүхави пыра хёстерсе лартнэ.

Фашист кайсанах, элё ывала вёсёртрём, Юрэна та савантах куртам. Вэл ун чух кэшт аяккарахра чышкисене чэмэртаса тэнэ имёш, Гитлер салтакё шёлнёпе амашёнчен мёнле мэшкэлланине пётёмпех курнэ. Пёлместёп, тен, сав кунтан пусласа е кэшт кайрантархпа, Юрэна фашистсем хёненё хысцэн, элё сакна асёрхарам: ман ывал кулкалама пэрахрё, пурнац сине те тарэн шухашпакан сын пек пэхма пусларё.

Унччен те пулмарё, каллех сёнё хуйхэ сиксе тухрё. Гитлер салтакёсем Валентинпа Зойна автоматсемпе хэратсах Гжатск хулине илсе кайрёс, тавар вагонёсене

тёксе кёртрёс те ытти сэмраксемпе пёрле Хёвеланэснелле чура тума тиесе кайрёс. Вэрсэ пётес умён канэ эпир вёсене совет салтакёсем вилём лагерёнчен сэлса хайсем патне сар часне илли синчен пёлтёмёр.

Ыслэх. Хэрушэ вэл сьитённё сынсемшён те, анчах ачасем пирки мён калэн! Апат эпир кунне пёр хут сёс сйнё. Пёр ываз шатнэ ырашран е сёлёрен пёсёрнё шёвё шўрпе тата типнё хура сэкэр татэкё. Сакэ сёсчё. Боряпа Юрэн тирёпе шэммисем канэ тэрсэ юлчёс. Сўркунне сьитсен вёсем сёр пўртрен тухса улэхсемпе сарт-тусен кантэр айлэмёсенче сўреме тытэнчёс, сэмрак кэшкарути татса килетчёс те мана сапла сёнетчёс.

— Анне, пёсёр...
Совет Сэрёсем фашистсене сапса аркатрёс, Смоленск обла-не те ирёке кэлэрчёс.

Эпир Гжатск хулине пурэнма кусрэмэр. Ашшён сывлэхё япэхрё. Вэл унчченех инвалид пулнэ, акэ халё каллех аптрама пусларё. Ана хресчен ёсне пэрахма тиврё.

Сўрта та кусартэмэр. Ана Ленинград урамне лартрэмэр. Гжатскра ун чухне вэрсэ хысцэн кёлсхсене юлнэ сўрт ыврэнёсем темён чухлехчё.

Хулара малтанхи шул усёлсанах хам ачасене мён тэханма май киллине тумлантарса унта илсе кайрам. Елена Федоровна учительница тахсантэпых пёлетём. Хам та ун патёнче вёреннё. Шула ситрёмёр те, элё а́на сапла каларам:

— Акэ сирён пата вёренме икё ача илсе килтём. Борис — лэпкэ та йэвэш ача, Юрэна вара ытла-рах асёрхэр. Сүлёпе те вэл асларах, ытлашши иртёксе ан кайтэр.

Тепёр кунне Юра сёнё юлташсем тулли тата Елена Федоровна мён тери ыра кэмаллэ учительница пулли синчен савансах каласа пачё. Чи малтан рисовани урокё пулнэ. Учительница сапла пёлтернё: кашниех хай мён ўкерес, тет, хайне мён килёшет, мён синчен шухашлатё, савна ўкертёр, тенё.

— Эсё вара мён ўкертён! — тесе ыйтатэп.

— Элё, анне, самолет ўкертём. Елена Федоровна ман ўкерчёке мухтарё, — терё Юра.

Савантан вара пусланчё пулас Юрэн «авиаци» пуриэсё. Вёренесе вэл ытла та ави вёренчё тесе каласшэн мар элё. Тэрашатчё. Уйрэмех геометри, арифметика, физика предметёсене юрататчё.

Вёсемпе «пиллэк» тата «тәваттә» палләсем ытларак илсе килетчө. Ыттисемпе хушәран «вишсө» палләсем илкелени те пулкаланә.

Шкулти тата килти ёссене туса пётёрнө хысәһһи пушә вәхәта Юра верстак патәнче ирттеретчө. Самолетсемпе планерсен моделёсене асталатчө. Автомоделистсен кружокөн занятиёсене сүретчө, художество пултаруләх кружокне хутшәнатчө.

Физика учителё Лев Михайлович Беспаловпа пёрле шул валли вёренү приборёсем тата пәхса вёренмелли пособиесем асталма тытәнчө. Ёслесе хавхалансах ёс-летчө, хәйне савән пек ёссем шанса панәшән мухтанатчө.

Авиаципе хытә интересленнө пирки ыра мар ёссем те пулкаланә. Елена Федоровна пирән пата хәнанә килнине те аставатәп. Юрий савәнтах пицсикхине туртса сыхрө те ура сине тәчө, анчах хәй куёсөемпе сөрелле пәхәтә. Шкул директорё ахалех килменнине чөрепе туйса илтөм. Манән «авиатор» планерән сөнө модельне тунә та юлшәсөене кәтартама аһа шула илсе пынә иккен. Урокран тухмалли звонок пулсанәх ачасем кантәк үснә та аһа иккөмөш хутран вёстөрсе яһә. Вара аһтан. савән пек пулса тухма пултарнә: планер шул сүмөпе иртсе пыракан техник-строительрен каңару ыйтнә.

Кам аялплине шырама кирлө пулман. Юрий Елена Федоровна патне көнө те хәйән аялпне каласа панә, техник-строительрен каңару ыйтнә.

Кун пек «айәпсем» ывәлән чылай пулкаланә, савәнпа та учитель-шөпе каласма пирән пата кёрсе тухас тенө. Ун чухнехи каласу чылайччен ман асра юлчө. Елена Федоровна ывәлә хәтәрсә тәкмарө, аһа сүтә ёмөт, пурнәсра хәйән ывәрәнне тупасси тата төллөве сине тәрсә пурнәсрасси сүнчен кәмәллән та интереслө каласа пачө.

Учительница сәмахөсем ачан чөринке яланләхәх юлчөс. Вәл кёнекесем вулама тытәнчө. Хәшпөр чух пёр кёнекене икө-вишө хут вуласа тухатчө. Унән кёнеке сүлөкө тәвәрланса ларчө. Кунта Жюль Верн, Циолковский кёнекисем, чаплә совет летчикөсен Чкалов, Водопьянов, Громов тата ыттисен паттәрләхөсем сүнчен сырнә брошюрәсем туллиех.

«Чән-чән атем сүнчен сырнә повесть» яланах сөтел сүнче ывратчө. Сәк чаплә кёнекен содержанине Юра мана, ашшөне, шәлнөпе пиччөшине час-часах каласа паратчө, уйрәм ывәрәнсене сасәпа вулатчө.

— Маресьев! Вәл чән-чән атем!— тетчө Юра.— Хәрах куәпа та пулсан пәхса илөттөм ун сине.

Ку вәхәталла Юра хәйән ёмөчөпө төллөвө сүнчен төплө шухәшларө.

— Пулатәп, төм тесен те летчик пулатәпах,— тетчө вәл пөрмаях.

Хәйән ялан уйрәлми түсөпе Валентин Петровпа пёрле Юра спорт вәййисене хутшәнатчө. Вәл час-часах сәпла калатчө: «Летчик вәйлә та пицөхнө сын пулмалла». Пёррехинчө «Сирән Юрий Орешня шывөнчө шыва көчө» пөлтөрчөс мана урамра юр ирөлсе пөтнө-пөтменех. Вара унран сәпла ыйтатәп: «Ку чәнәх-и!»

— Сәпла, анне, эфир пицөхмө шут тытмәрә.

Малтанхи «пицөхтерү», сунассәр

пушөне, әнәслах иртрө. Калаймас-тәп, түсөмлө пулма е пөр-пөр төллөве пурнәсрәма вёренетчөс-ши вёсем, анчах сәк уйрәлми түсөм каллах төмөнлө әс тытрөс. Йөлтөр сине тәрсә чәнкә сәртсенчен ывөркөнсе ярәнса анатчөс, сөхөчө-сөхөчөпө конькипе ярәнәтчөс, футболла тата волейболла ывәлатчөс.

Пирән сөмьере түрө пилөклисем нихәсан та пулман. Шкулти каникул вәхәтөнчө ачасем ашшөне пуләшма совхоза каятчөс. Валентинпа Зоя хәйсем төллөн ёслесе пурәнма пусларөс. Зоя медицина сестри пулса тәчө, Вәля — шофер.

Юрий вөрөннө вәтам шул сүнчен ыра асайлөсем юлчөс. Ашә чүн-чөреллө сүнсем ёслөсчө унта. Вёсем Юрәна тәрәшса вөрөнтрөс, унтан яланах вөрөнме юратакан сын туса хәтөрлөс. Сәкәншән мөнлө-ха вара тава тивөсдө учительницәна И. Д. Троицкаяна, ботаникәпа зоологи преподавательне Е. А. Козловәна тав тумастән. Эпө каларәм ёнтө, Юрий, математика, геометрия тата физика предметчөсене юрататчө, кәткәс задәчәсене сәв тери вәхәрт шуллатчө. Сәв предметсене юратма аһа З. А. Комарова, Н. А. Марьяхин, Л. М. Беспалов тата ытти учительсем те вөрөнтнө.

Анчах савән пек килсе тухрө. Юрий шултан ремесленнәй училищөне кушма шуллатчө. Вәл мана тата ашшөне хәй профессия вәхәрт-рах илме кәмәлләни сүнчен каласа пачө. Вара ура сине сирөпрех тәма пулат, кайран хәй ёмөтленекен сүл сине те тухма пултарат. Сәпла вёсөе кайрө пирән Юрий тәван йәваран. Хуйәхлә пулчө уйрәлу. Амәшө вәл амәшөх сәв. Ывәлу яланах хәвпа пёрле пулсан, пурте йөркөллө, аван пулнән туйәнәт.

... Сәк кунсенчө пирән хәсәтсенчө Америкәри хәшпөр сүнсем «Юрий Гагарин княз ывәлө» тесе пөлтөрнине пичтөлесе кәларчөс. Сәк заметка пирки эфир каңса кайсах култәмәр. Эфир княсөем пулнине пөлмен те... Акә кур та тәр... Сүк, айвансем, эфир кәвак юнлә мар, хөрлө юнлә сүнсем. Пирән юн тымарөсенчө патшана, унна пёрле пур княсөене сәпса салатнә рабочисемпе хресченсем юхтарнә юн чупат.

Буржуазин тарсисем мөн кәна шухәшласа кәлармасчөс пулө! Апла пулин те, сәкән пек савәнәслә кунсенчө вёсем сүнчен аса илсе те килмест.

Хәмәрән тәван киле пысәк телөй, аслә уяв килсе ситрө. Пирән Юрий Коммунистсен партичө, совет правительствы, пирән пөтөм халәх умөчө хәйән тивөсчө чыслә пурнәсрәләншән эфир сәв тери савәнәслә! Пирө савән пек ывәлә вөрөнтсе үстөрме пуләнәшән партипе правительствәна чөрөрен тав вәтәтпәр.

2. «СИЧЕ ТУПЕРИ ПЕЛӨТ» СИНЧЕН ЕМӨТЛЕННИ

В. Никифоров, Люберцәри Ухтомский ячөпе хисөплөнекен ялхусаләх машинисен заводчөн слесарё, ремесленнәй училищөре ёлөнө воспитатель.

1949 сүлта Люберцәри ремесленнәй училищөре черөтлө набор пырат. Сәмрәксене слесарьсен, токарьсен, формовщик-шәратакансен групписене вөрөнме илөсчө. Малтанхи пөррөмөшпө иккөмөш группәсене вөрөнме кёрес текенсем төмөн чухлех, анчах висөмөш группәна икө-вишө сәмрәкран ытла мар. «Шәратакансен ёсчө сәв тери таса мар,— тетчө асләраххисем.—

Мөн ёлөкрөн халәх хәй асөнчөн кәлармасәр усранә ёмөт халө куә умөчөх пурнәсә кёрсе пырат. Совет науки, култан-кун сөнө утамсем туса, сәлтарсем патне хәйөллән сүл хыват. Тәван сөршөври пултаруллә инженерсемпе рабочисемпе аста аллипе тунә «Восток» спутник-караппа чи малтанхи хут совет сынни Юрий Алексеевич Гагарин майор сөр чәмәрө тавра вёсөе сәврәнса каялла аһәслә анса ларчө. Сәк чаплә сөнтөрөсө пирән халәх Совет Союзөнчи Коммунистсен партичөпе тәван правительствө аслән та пултаруллән ертсе пынипе тунә.

СССР Верховный Совет Президиумө ракета промышленносьне, наукинне тата техникине аталантарас енөпе пысәк ситөнуөсем тунәшән, төнчөре пуринчөн малтан совет сыннине «Восток» спутник-караппа усләхә вөстөрсе ярас ёсө аһәслә пурнәсрәләншән 7 сынна — паллә учөнайсөемпе конструкторсене — Социализмла Ёс Герөйөсене иккө-мөш хут «Сурлапа Мәлатук» ылтән медальне наградаланә, 95 сынна — аслә конструкторсене, ертсе пыракан сынсене, учөнайсөене тата рабочисене Социализмла Ёс Герөйө ятне панә, 6.924 сынна, савән пекөх наукапа төпчөв ёсөсем тәвакан чылай институтсене, конструкторсен бюрөвөсөне тата заводсене СССР орденөсем панә.

Совет халәхөн сәк чаплә сөнтөрөсөне тумә КПСС Центральнәй Комитөчөн пөррөмөш секретарё Никита Сергеевич Хрушөв кулшә пөтөм вәя хурса хавхалантарса тата ертсе пычө. Пирән наукапа техникәри мухтәвлә ситөну совет стройөн икөсөли вәй-хәвәчө сүнчөн яр үссән каласа парат, аһа аталантарса тата вәйләтса пырас ёсрө вара Никита Сергеевич ырми-канми тарашат. Совет учөнайсөемпе рабочийөсем, пөтөм совет халәхө Никита Сергеевич Хрушөва Ленин орденө тата висөмөш хут Социализмла Ёс Герөйө ятне панә ятла чүн-чөрөрен саламласчө, нумай-нумай сүлсөм хушши пурәнма, чаплә пурнәс сүлө сүнчө үсөм хысәһһи үсөм тумә ырләх-сүвләх сунасчө.

Слесарь е токарь пулсан — пачах урәхла». Сывәхри ывәрәнсенчөн пынә ачасөмпе каласма та май сүкчө, вёсем кәшт килөшмесенех «Зявление каялла илетпөр те урәх училищөне каятпәр», тетчөс.

Аякран килнисөмпе те каласрөс. Вёсенчөн нумайәшө тимөр-тәмәр шәратакан пулма килөшрөс. Сәв группәна вара Юрий Гагарина та йышәнчөс.

Төпөр икө-вишө уйәхран эфир унна сывәх паллашрәмәр. Пулас формовщик-шәратакансем училищөре висөмөш хутра пурәнәтчөс. Эпө, воспитатель пулнә май, ялан тенө пекөх вёсемпе пөрлөччө.

Ачасөм пурте тенө пекөх кәмәллә та дисциплинәлләччө. Практикәлла занятиөсем вәхәтөнчө хәйсене йөркөллө тытатчөс, ёсө төплө тумә юрататчөс. Анчах общежитире пурте пулатчө: тавлашатчөс, пөр-пөрне чымакласа та илкелетчөс. Пөр сәмахпа каласан — чәнчән ачасөмөх...

Каңхи шкулта вөрөнме тытәнсан, эпө Юрий Гагарина ытларак асәрхама пусларәм. Училищөне лекнисенчөн хәшпөрсөм кәна хәйсен пөтөмөшлө пөлөвөне үстөрме килөшрөс. Сәпах та шула пөр вәтәр сынна хәян сүретчөс. Вёсен хушшинчө Гагарин та пурччө. Йышәнәтәп, вәл пурне те ёлкөрсө пынинчөн эпө те төлөнөттөм. Юрәна стена хәсәчөн редколлеги членне суйларөс, вәл художество пултаруләх кружокне сүретчө, спорт вәййисене те хутшәнатчө.

Вөрөнекенсем Люберцәри ялхусаләх машинисен заводчөнчө производствәллә практикәра пулчөс. Вёсөне унта заводри паллә рабочи Алексей Егорович Прохоров вөрөнтрө. Эпө те, воспитатель пулнә май, пөрмаях цөхә сүреттөм.

Ёсчө вара йывәрччө. Хәшө-пөрисөм ахалех сәк ёсө вөрөнме пусларәмәр тесе нәйкәшма пусларөс. Вәтә рабочисөм ученикисене ләплантаратчөс: «Ан хумханәр, йөкөтсөм, часах сөнө техника пулат», вара юрә юрламалли кәна юлат». Вёсөмөх цөх малашине мөнлө пуласси сүнчөн каласа паратчөс: «Акә сөнө машинәсем ывәрәстәрсә лартасчө, конвейер хута ярасчө,

тимөр-тәмәр шәратаканән ёсчө сәмәл пултәр тесе төрлө крансем те пуласчө». Ачасөм малтанах сәв сәмахөм төрөс пуласси сүнчөн икөкөленетчөс. Каярахпа, сөнө техника ывәрәстәрсә лартма пусласан, әнланчөс: ёсрө пишнө тимөр шәратакан вёсөне юптарусөм мар, төрөссине каласа панә.

Малтархран пулин те сәкна каласшән. Люберцәри заводчән шәратакан цөхпа ытти корпусөсөне 10—12 сүл каялла унта мөн пулинпе танлаштарма май сүк. Асталла пәхатән — пур сөрте те сөнө машинәсөмпе станоксөм ывәрәстәрни, ёсө условийөсөне ләйхәлатас төлөшпө те нумай тунә, цөхсөне те асләлатрөс.

Ремесленнәй училищөрен вөрөне тухакансем те хәйсен шәпинө заводпа сыхәнтарнәшән савәнасчө. Халө вёсем — пысәк квалификацияллө рабочисөм, производствәра малта пыракансөм. Вёсенчөн пөр пайө инженерсөмпе техниксөм пулса тәчө.

Малалла сәв вәхәтри сүлсөм сүнчөнөх каласәпәр. Практикәлла занятиөсенчө ачасөм шәллә урапасөм, звездәчкәсөм, ялхусаләх машинисинө куствәрмисөм тәватчөс. Малтанхи вәхәтра, паллах, юрәх-сәр пайсөм те нумай пулнә. Унсәрән еппө вара.

Алексей Егорович пуринчөн ытларак Юрий Гагарина мухтатчө.

— Пөчөк пулсан та маттур,— тет вәл.— Сивөч та тавсәрүллә.

Ачасөм заводран ывәнса та хөрүленсө таврәнәтчөс. Хәшөсөм доминолла ывәлатчөс, теприсөм, хул хушшине кёнекесөм хөстөрсө, каңхи шула чупатчөс.

22 сөхөт те 15 минутра пур пүлөмсенчө те сүтә сүнөтчө. Сывәрәс килсөн-килмесөн те ывөрт — канас пулат.

Юра вара коридора тухатчө те тархаслама тытәнәтчө:

— Владимир Александрович, пөр сөхөт те пулсан вөрөнме ирөк парсамәр.

Ун хысәһһи Чугуновпа Петушков ыйтасчө. Вёсем те вөрөнөсшөн төрмөшөтчөс. Сывәрәс тәрәнай-маншән вёсөне хөрхөнөттөм, анчах килөшмесөн те аван мар. Ирөк

пәратән. Коридорти сунакан лам-пәсем сывахне пүлёмрен сәтелпе пукансем илсе тухатчәс те — сәм-сисемпех кёнеке ашне путатчәс.

Училищәре вёреннә чух Юрий комсомола кёчә. Сав куна вәл лайах аствасса эпә шанатп. Ку вәл унән пурнәсәнчә сәнә утам пулчә. Юлташәсем унән заявлени-ни тимлә пәкса тухрәс, устав ком-сомолеца хайне мёнке тытма хушни синчен асархаттарчәс. «Юрий сав устава пурнәсәма ха-тәр-и!» Хатәр,— терәс пёр саслән пухура пулнисем.

Сапла металл шәратма вёрене-кен ача ВЛКСМ членә пулса тачә. Комсомол билетне илнә хыс-сән вәл Ухтомскри хула комите-тәнчен саванәслән та телейлән таврәнчә. Ку вәл 1949 сүлхи ок-тябрь уйахәнчә пулчә. Юрий Га-гарин общежитие чупса кёчә те, пёчкә кёнекене мәнәслән сёклесе, кәшкәрсә ячә: «Акә курәри!».

Металл шәратма вёренекен ачана воспитани парас ёсре комсомол пысак ыраң йышәнчә. Гагарин комсомола кенә хыссән пурте сакна асархарәс: вәл хайне йёркәллә те тәп-тәп тыткалама пусларә, хәрсә ёсleme тытәнчә.

Вәхәт хәвәрт иртсе пычә. Ача-сем ватә рабочисем пекех ёсleme пусларәс, шалу та илме тытәнчәс. Вёренү вёсленсе пырать.

Эпә ун чух Юрипе уйрамах сы-вәх туслашрәм та ача тизёсипе аиланса хакларәм. Занятисем пё-нә хыссән, ку вәл 1951 сүлхи ав-густ уйахәнчә пулчә, мана пёр уйаха яхән Гагаринпа пёрле пулма тиврә. Ремесленнәй училище ди-рекцийә вёренү отличникёсене Тимофей Чугунова, Александр Пе-тушкова тата Юрий Гагарина Са-ратоври индустри техникумне яма йышәнчәс. Ачасем, паллах, сакна пите кәмәлларәс. Вёсене унта асатма мана хушрәс.

Билетсем илме сәмәлах пулма-рә. Мускаври Павелецки вокзала ситрәмә. Халәх ләкәх. Вокзал начальникә патне кёрсе те нимән те тәваймарәм. «Черет ситсен иле-тәр»,— терә вәл. Кун қасипех кас-са уменче ылмашанса черет тәтә-мәр. Парса каймалли билетсем кәна туялма лекрә, анчах тәрсах каймалла пулчә. Ачасем хайсен ыраңёсене ватә карчаксене сән-чәс, хайсем вара ытларах тамбур сичне тәрса пычәс.

Акә Саратов хули. Трамвай си-не лартәмәр та малтан Атәл хёрне вёстертәмәр, сүл хыссән шыва кётәмәр те индустри техникумне кайрәмәр.

Директор документсене вуларә те кулса ячә.

— Аван!— тет.— Эсир вёренёс-се те лайах вёреннә, спорт вәй-йсене хутшәнни те паха. Сире экзаменсәрех йышәнәтпәр. Кайса ыраңсәр.

Общежитире пушә ыраңсем нумай. Сүллахи вәхәтра ачасем отпуска е практикәна кайса пётнә, сөнәрен вёренме илинисем килсе ситеймен.

Вынасрәмәр та таваттән хула курма тухса кайрәмәр. Юра пёр урамра «Аэроклуб» тесе сырса саппинне курчә.

— Эх, юлташсем,— тет вәл,— вәт саванта лекесчә. Саваннипе «сичә түпери пөләт» синах вёсә ситәттәм.

— «Сичә түпери пөләт» сине те ситме ёлкәретән,— шүтләрә Пе-тушков.

Сав сәмахсем малашнехине кур-са тәна сәмахсем пулассине вәл хәй те пөлмен.

Эпир кашни кунах Атәл хәррине кәйтәмәр. Ачасем хум сичне яра-

нас тесе пәрахутсем патнеллех ишсе каятчәс. Ун хыссән хайәр сине тухса ыртачсә те сөнкөр тү-пенелле пәхасчә. Гагарин түпере вёсәсә иртекен самолетсене вёсем мән кураңни пулличенех асатса яратчә. Унән күсәсенче темәнле тунсәс сисәнетчә.

— Летчиксем вёсем теләйлә,— тет Юрий, шухаша кайса.— Сүлтен пәхасчә те пурне те урәх майла курачсә пулмалла. Тем тесен те, аэроклуба каятпах. Вёренме ил-ччәр кәна...

Летчиксен теләйә сичнен эпир кимёпе яраңнә чух каласса пётер-тәмәр. Укса вара манән кәна пул-нә. Каялла кайма ситтәр тесе ача эпә хёстерсәрех тытатп. Анчах ку хутәнче эпә тараватла пултәм та вёсене моторла кимёпе яраңма илсе кайрәм. Эпир Атәл сыранёсе-не курса килентәмәр, утравсем сичне пултәмәр.

...Техникум директорә ачасене ёс сәнчә. Тен, вәл ачасем хайсен специальносёпе мёнке ёсleme пултарнине тёрёслесшән пулнә — чугуниран тёрлә фигуралла решет-кесем шәратма хушрә.

Вишсәшәс те ёсә хёрсех тытәнчәс. Тепәр эрнерен ачасем хушнә ёсә пурнәслани сичнен пёлтерчәс. Техникума ертсе пыракансем ача хәвәрт пурнәсләншән кәмәллә пулчәс.

Эпә Саратовра хамән воспитан-никсемпе сирәм кун хушши пул-тәм. Манән командировка вёслен-се пычә. Ачасем мана ашшән асатса ячәс.

— Түссем, ёсре аңасусем сүна-тәп,— сентәм эпә вёсене сывпул-лашнә май.

Вишә сүлтан Юрий Гагарина эпә тепәр хут тёл пултәм. Отпуска тавраңнә май, вәл ман пата Лю-берцаңа курма кёрсе тухрә. Аста-ватәп, эпә ёсрен кәна тавраңнәччә. Аләка шаккасанах пәхатәп — Юрий Гагарин. Уссе ситәннә, сир-рёпләннә, хура костюм тәхәннә. Унпа пёрле икә каччә, сүлтүсәсем, техникумри юлташәсем ёнтә.

Вёсене киле қасхи апат тума чөнтәм.

Каласса кайрәмәр. Ытатәп:

— Ну, «сичә түпери пөләт» сич-ни теләй пирки мёнке!

— Аэроклуба йышәнчәс. «Түпе-ри малтанхи пөләт» хәнәхатәп. Пурте ахәлтатсах кулса ятәмәр. Тепәр темисә сүлтан саван пек килсе тухасса эпә астан ёмәтлен-ме пултарнә-ха!

3. ПЕЛУ ИЛМЕЛЛИ КАРТЛАШКАСЕМ ТӘРӘХ

Н. Рузанова, Саратоври индуст-ри техникумәнчә ыраңсә чөлхипе литературина вёренекен преподаватель.

1951 сүлхи кёркунне.

Шәнкәрав класа чөнет. Пёрре-мәш курсри малтанхи урок. Учи-телән малтанхи пәлханәвёсем. Мёнлескерсем-ха вёсем, ремес-леннәй училище воспитаникёсен формине хывса пәрахма ёлкәрей-мен сәмрәксем! Йёркәллә те дис-циплиналла, пурне те тата нумай пөлме тәрәшакансем е пустах та тимлә итлеме юратманскерсем!

Класа кәрәтәп. Түрех сакән пек команда янәраса каят: «Встать!». Ун хыссән татса каланә сәмахсем илтәтәп: «Товарищ преподаватель, учащиеся группы присутствуют на уроке литературы в полном составе. Дежурный по группе Гага-рин». Манән умра пысакх мар йёкәт, хай тәп-тәп, чөн пишсихине туртса сыхнә, пичә-кушә саванәспә сиссә тәрәт. Сав саванәспә сән-питрә түрә те уссән пәхичне те-

мёнке сирәп шанчәк туятән: «Кун пекки пурне те пултарать».

Яланхи пекех, кашни сәмрәкпа паллашатәп. Вёсем пурте ёсчен совет сәмйинче суралса үснә, пурте ремесленнәй училищәрен вёренсе тухнә. Ёсә юратакан ла-йах ачасем. Техникума вёсем ма-лалла вёренсе шутпа килнә. Мана вёсен заявленийёсене кәтартрәс. Кашиничех сакән пек йёркәсем курма пулать: «Таван сёршыва ытларах уса тәвас килет». Сак сә-махсем — пётәм чун-чөрәрен тух-нә сәмахсем.

Вёренексемпе кёскен калаца-тәп. Черет Гагарина ситет. Вәл вәтанчәклән сапла пёлтерет:

— Манән биографи вәрам мар. Вәл пусланать кәна-ха.

Сапла, кунта ларакансен пурин те биографияёсем пусланаçсә кә-на-ха. Ачасем тин сәс-ха пурнәс сүлә сине тухнә. Мён сичнен шу-хәшланә вёсем! Халә вёсене пур-не те пёр сәре пустарасчә! Сакна шанатәп: вёсем пурте тенә пекех хайсен ёмәтне пурнәсласа, пысак квалификациялә рабочисем, инже-нерсем, техниксем, наука работ-никёсем пулса тәнә.

...Акә эпир Юрий Гагаринпа паллашрәмәр. Эпә вёреннә пред-мета юратнәшән, нумай вуланә-шән Гагарин сав тери йышлә вё-ренекенсем хушшинче те ман асра юлчә. Унән библиотекәри формулярәнчә Чехов, Толстой, Пушкин, Гоголь, хальхи совет пи-сателёсен произведенийёсен ячә-сене курма пулатчә. Б. Полевойән «Чән-чән этем сичнен сырнә пове-сә» сәмрәк каччәна сав тери хум-хантарнә. Литература кружокән занятиёсенче тата калаçусенче вәл Н. Островский сырнә сак сә-махсене час-часх аса илме юра-татчә: иртнә кунсемшән намәс ан пултәр тесен, пурнәсә лайахрах пурәнса ирттермелле.

Пёррехинче вәл ыраңсә чөлхипе киле парса янә ёсә тёллә туса пыман. Эпә тёләнмеллипех тёлән-

тәм — кун пеккисем унән нихәсан та пулманччә. Вара ача сирәп асархаттарма лекрә, ун пек вәйән-шайән ёс туни ыра ялала марри сичнен те аилантарма тиврә. Вәл вәтанчә пулас, хайне савантах аван мар туйрә. Мана итләнә хыс-сән сапла каларә.

— Урәх нихәсан та ун пек пул-масть. Ёсне тепәр хут таватп.

Панә сәмаха вәл сирәп тытса пычә.

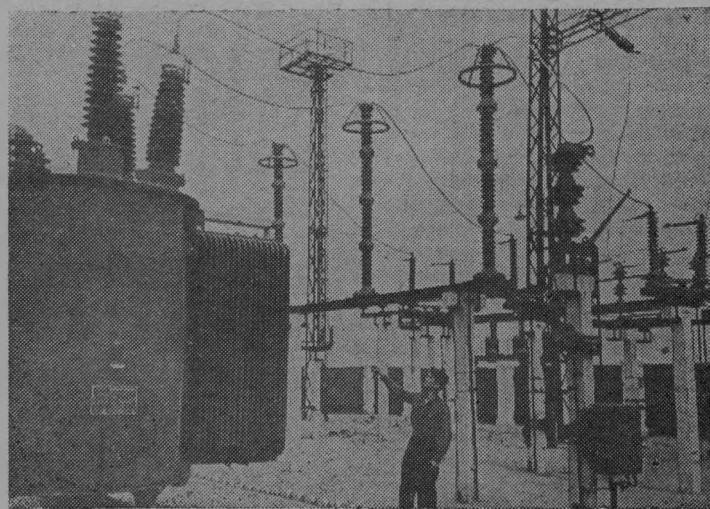
Техникумра ачасене чи хытә тытаканни тата вёсенчен сирәп ыйтаканни Николай Иванович Москвин шутланчә. Вәл сакәрвун пиләк сүлта. Вишәмсүл сәс пенси сине кушрә. Вәл К. Э. Циол-ковские сав тери кәмәллатчә, хай пите нумай пёлекенскерчә. Моск-вин сырнә наукалла ёс 1922 сүлтах пичетленсе тухнә.

Программәра пәхнисәр пуснә, Николай Иванович вёренекенсене физикапа тата нумайрах пөлү па-рассишән тәрәшатчә. Пурне те пөлме юратакансен кашни ыйтәвә ача савантаратчә. Сав вәхәтрах вәл вёренекенсен пөләнне те тёрсә хак пама пөләтчә. Экзаменсенче «отлично» паллә илекенсен хисепә нумаях марччә. Саван пек теләй-лә вёренекенсем хушшинче Юрий Гагарин та пулнә. Вәл физикана юратнә, физикапа техника кру-жокне сүренә.

Пирән техникумра вёренекен-сем сирәп тусләччә. Лайах вёре-некенсем юлса пыракансене яла-нах пулшатчәс. Пулшассә вёсем никам ыйтмасәрах, хайсен ирәкә-пе пулшатчәс. Юлташәсен аңсә-ләх вёсене хайсен аңсәләх чух-лех савантарнә. Саван пек пулшә-ван вәйне Юрий Гагарин та туйнә. Физикапа, математикапа тата ытти предметсемпе юлса пыракансене вәл хай те сахал мар пулшәнә.

Юрий Гагарин техникума вёрен-ме киличченех летчик пулма ёмәт-леннә. Техникумра сак ёмәт сөнә хаватпа пиçсе сирәпләннә. Юлаш-ки курсра вёреннә чух вәл Сара-

КАНАШРАН

Пирән сёршывра кашни кунах пысак ёссем пулса иртес-ёс. Сөнә домнасемпе шахтәсем, заводсемпе фабрикасем, электростанцисем хута калсәсә.

Хастар строителсем пирән республикара кёске вәхәтрах Канашпа сёмәрле хушшинче электротрасса туса пётәрчәс. Электротрасса сәтел-пукаң астисен, машиностроительсемпе химиксен хулино Тутар энергосистеминчен йүнә ток илсә ситерчә.

товари аэроклуба пилотсен уйрăмненче вѣренме заявлени панă.

— Вѣренме илчѣс! Вѣренме илчѣс!— тесе хаваслăн пѣлтерчѣ пире самраќ каччă 1954 сўлхи октябрь уйăхенчи кунсенчен пѣрринче. Унăн куçсене савăнăс çиçет.

Тата çакăн пек те килсе тухрă: пирѣн техникумра экзаменсем панă чух аэроклубра малтанхи вѣçевсем ирттерме тытăнă. Гагарин вѣснѣ çĕре хутшăнаймарѣ. Аэроклубри юлташесем пăшăрханса ўкрѣс: мѣншѣн-ха вăл апла хăтланать! Каччă кая юлма пултарать. Кайран вара хуса та çитеймѣ.

Техникумра экзаменсем пѣр уйăх пыçĕс. Çав уйăхра Юра аэродрома пѣрре те каймарѣ. Паллах, вăл кая юлă, анчах мѣн тума кирлине туса çитернѣ. Мартъянов инструктор пулăшнипе вăл юлташесене хуса çитнѣ анчах мар, хăй тѣллѣн вѣçме пуринчен малтан ирѣк çĕнсе илнѣ. Ку вăл унчен лайăх хатѣрленнинчен нумай килнѣ.

Облаçри самраќсен хаçачѣ 1955 сўлхи июлѣн 3-мѣшѣнче çав вѣçев çинчен акă мѣн çырчѣ: «Паян индустри техникумненче вѣренекен Юрий Гагарин пѣрремѣш хут хăй тѣллѣн вѣçет. Самраќ каччă кăшт хумханать, анчах ун мѣн-пур хусканăвѣ туйăмлă та шанчăклă. Вѣçев пуçланас умѣн вăл кабинăпа паллашать, приборсене тѣрĕслет, çавăн хыççăн çĕç вăл хăйѣн «ЯК-18» самолетне старт линийѣ патне илсе пырат. Пилот сылтăм аллине çĕклет те сылтăшалла вѣçме ирѣк ыйтать». Çакăн пекех апа çав номерти хаçатрах пичетлесе кăларнă.

1955 сўлти октябрь уйăхенче Саратоври аэроклубран вѣренсе тухнă пилотсен пѣлѣвне хакланă журнал упранса юлнă. Унта Гагарин илнѣ палласене те курма пулат. «ЯК-18» самолет — отлично, мотор — отлично, самолет тытса пыраси — отлично, аэродинами-

ка — отлично. Вѣрентсе кăларакан комисси пѣтѣмѣшле палли те — отлично.

Вѣренѣвѣн юлашки кунѣнче машинăна каялла панă чух курсантсенчен тахăшѣ Юра аэродрома салхуллăн сўрени çинчен пѣлтерчѣ. Вăл самолет патнѣнче чарăнчѣ те, аллипе апа ачасласа çапла каларѣ:

— Сыв пул, хурçă кайăкçăм. Пире тăн панăшăн сана тавтапуç!

Çынсемпе хутшăнма тата пурнăçа юратакан, яланах мѣнпе те пулин интересленекен Гагарина техникумра тата аэроклубра кăмăллатчѣс, пысăка хурса хаклатчѣс. Ахальтен мар ѣнтѣ вăл техникумра тимѣр-тăмăр шăратакансен уйрăмѣнчи комсомолецсен ушкăнне ертсе пыçѣ, аэроклубри отрядѣн комсоргѣ тата старшини пулчѣ. Техникумри комсомолецсем апа Октябрьски районѣнчи комсомолецсен конференцине делегат пулма суйласа ячѣс.

Унтанпа темиçе сўл иртѣ. Радио тѣлѣнмелле хыпар илсе çитерчѣ: совет сынни тѣнче уçлăхне чи малтан вѣçсе хăпарчѣ. Ку вăл Юрий Гагарин пулчѣ.

Хѣрлѣ площадьре тухса каланă май, вăл Мускав çыннисене çапла пѣлтерчѣ:

— Эпѣ шансах тăратăп: пирѣн юратнă Тăван çĕршыв хăвачѣпе чапѣшѣн, пирѣн çĕршыв ятне, пирѣн халăх ятне чапа кăларасишѣн эсир кашниех ленинла парти ертсе пынипе кирек мѣнле паттăр ѣç тума та хатѣр.

Питѣ аван каланă! Эпѣ техникумран вѣренсе тухнă çĕршĕр, пиншер самраќсене аса илетѣп. Паттăрлăх кăтартма май килсенех, вѣсем апа пурнăçлама яланах хатѣр. Коммунистсен партийѣ пулăшнипе ўçсе çитѣннѣ самраќсем совет халăхѣн чи паха енесене — паттăрлăхпа хастарлăха, Тăван çĕршыва юратнине тивѣçлипе кăтартма тăрăшаççѣ.

ЎÇРЕ ТЕЛЕЙ ТУПНĂ ХѢРСЕМ

Иртнѣ уйăхра вѣренў сўлѣ вѣçленчѣ. Пирѣн республикари пиншер хѣрсемпе качăсем вăтам шкулсенчен вѣренсе тухрѣс, алла аттестат илчѣс, вѣсем фабрикасемпе заводсенче, колхоз уй-хирѣпе фермăсенче ѣçлеме тытăнчѣс. Хѣрў ѣсе пиншер самраќсем хутшăнчѣс.

Шупашкарти 2-мѣш номерлѣ тимѣрпе бетон заводѣнче те яшкѣрѣм нумай ѣçлет. Вѣсем кунта вăтам шкултан е техникумсенчен вѣренсе тухсан ѣçлеме пуçланă, нумайăшѣ кăçал кѣркунне институтсенче заочно вѣренме хатѣрленеççѣ.

Самраќ хѣрсене аста рабочисем ѣсе вѣрентеççѣ. А. Евстифеева, Л. Литвинова, В. Константинова самраќсем çак завода тăрăшса ѣçлеççѣ, цемент цехѣнчи конвейерсен ѣсне вѣсем лайăх вѣренсе çитнѣ ѣнтѣ. Хастар хѣрсем. ѣсре телей тупнăскерсем, кулленхи ѣс нормине ирттерсе тултараççѣ, малашне асталăха татах ўстерсе пыма вай-хал хураççѣ.

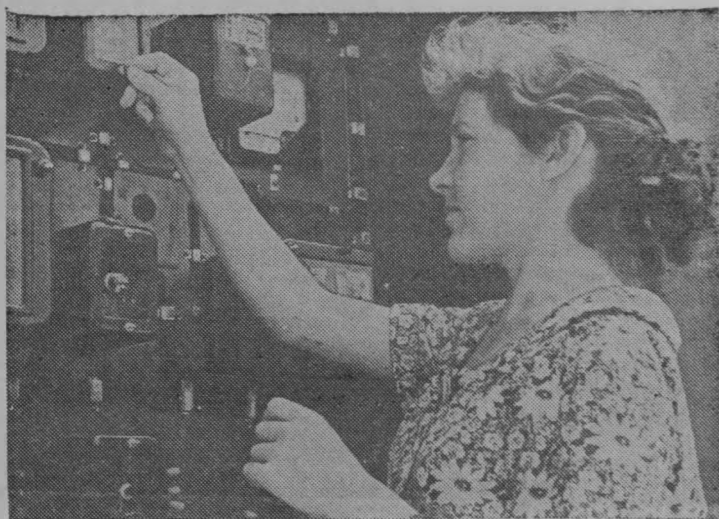
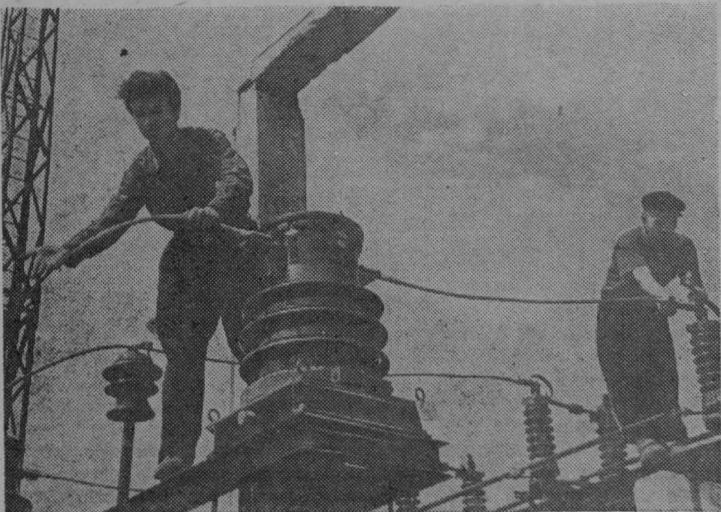
Ўкерчѣкре: Ўç кунѣ вѣçленчѣ, виçѣ тантăш, виçѣ хѣр — А. Евстифеева, Л. Литвинова, В. Константинова хаваслă, вѣсем строительсен кунне çĕнѣ ўçемпе кѣтсе илеççѣ.

В. Исаев тунă сăнўкерчѣн.

ÇĖМЇРЛЕНЕ

Ку ѣсре «Волгоэлектросетъстрой» тресчѣн Шатковăри строительствăпа монтаж участокѣн, Чăваш совнархозѣн 1-мѣш стройтресчѣн пѣрремѣшпе саккăрмѣш строительство управленийѣсен, «Центроэлектросетъстрой» тресчѣн тăххăрмѣш монтаж участокѣн коллективѣсемпе Шупашкарти электросетъ енѣпе ѣçлекенсем пулчѣс. Вѣсем КПСС XXII съездне чăн-чăн хаклă парне кўчѣс.

Июнѣн 14-мѣшѣнче 22 сеҳет те 35 минутра ÇĖмѣрлери сѣтел-пукан комбинатѣн цехѣсем йўнѣ токпа ѣçлеме пуçларѣс. Рубильнике çĕнѣ подстанции мастăрѣ Гурий Степанов комсомолец пăрчѣ.

ÇĖмѣрле подстанцийѣнче автоматсем пысăк вырăн йышăнаççѣ. Кунта питѣ кăткăс аппаратура вырнаçтарса лартнă. Чăваш совнархозѣн тѣп электролабораторийѣнче ѣçлекен специалистсен те нумай ѣçлеме тиврѣ. Вѣсене Виктор Александрович Пигалкин ертсе пыçѣ. Апла пулсан, Степановпа пѣрле вăл та сўтă сўтрѣ. Çук, вăл çĕç мар, монтажниксен хастар бригадирѣ Николай Куранов, пѣтѣм строительсем сўтнă сўтă, хута янă ток ку!

Халѣ ѣнтѣ подстанции сѣтел-пукан комбинатне кăна мар, ытти предприятийемпе пурăнмалли сўртсене те ток парать. Кѣсех подстанцирен ÇĖмѣрле районѣнчи ялсене сити кѣмѣл пăралуксем карăнѣс. Ялсемпе поселоксенче вара электричество лампочкисем татах та ытларах ялкăшма тытăнѣс.

А. ПОНОМАРЕВ.

Икё чёре

Алексей ВОРОБЬЕВ

А Ч А

Кипке шәрши
Сунмасть пурне те сывләх,
Сәпка сакса курмарё-ске мачча...
Пире кирлехчә, тусам,
Хёр е ывәл.
Кирек-кам пултәр, пурпөрех —
Ача.

Ана кётсе миҗе хут ыраң сарна?
Ана миҗе хут курна төлөкре?
Юратна арам,
Сан пекех вәл сарә
Е вәл хура, анчах манран хигре.

Сук, курәнмасть пәхсан та ёмёр
касё.

Сапах,
Сүссем куллен шуралнаран,
Чөрёмёрсем пёр шәппән йәпанасчә:
— Күреймә җимёс там үксен
йәран...

Чёр ёмёте
Кам хурләхран кәкарё?
Ватәлмасла, савни, кил сываха:
Пускил ачи, пёр пёчөксә Гагарин,
Пире лартса вёстерё ушләха.

И К Ё Ч Ё Р Е

Эс чирленё.
Каҗа хирёс тухрам.
Ларт, машин, тархасшән.
Сәл мана.
Тавтапус...
Ак сүхрам хысән сүхрам
Кустәрма җине сәмхаланатъ.

«Выртатъ йывәр»...
Шәпам, ун пехилё!
Эп сәлаймәп сана — тухтәр мар.
Тен, сумра тус пурри сиппе килё,
Тен, сунтарё чире ман кәвар.

«Сынна сәлнә чухне сүнчә тәнё».
Мөншён эпё пулман-ши унта?
Пёр хут мар эп вилсе каллех тәнә,
Эсё мар, эп кёреттём вута.

Түс кётсе,
Эп ситетёп, тәванәм.
Чёреме парәп — хәптәр инкек.
Пёрре мар,
Ик чёре пур-тәр манән.
Пёр чёре сөс саваймё ун пек.

СУККАР ПАР

Сён кәрпәка йёрлетён эс,
яштак хёр,
Вунсиччөри сәп-сәмәл урупа.
Ача әсне яман-мән-ха,
Эс хатёр
Ачасемпе тумашкан шур упа.
Чупса каятән эсё ху сисмесёр,
Пёр шиксёрех кёретён пар җине.
Чөрү —
Ана хай хөмленни ситмен-тёр.
Күсра ылыатрә туйам шәрҗине.

Сисместён эсё, вайәри тынашкә,—
Сар майәхне шәлса,
Тем тытнә шут,
Сәнатъ пёр шукаль...

(Чарән, тек ан ашкән!
Кәсал кәна туй турән виҗе хут).
Эс ун төлне ан пулччө, савнә
йәмак.

Тёл пулән, тен —
Чөнмесёр иртсе кай.
Сан унсәран пит-кус пушарё
йәмак,

Чән-чән туссем
Сан унсәрах нумай.
... Чупатән эс.
Хёл кунё чөртрә шәрпәк,
Юр ялкәшатъ хөвеллө мал енче.
Ан үк шуса,—
Сүхе пёрремёш кәрпәк.
Пёл, суккәр пар пулатъ ун айёнце.

К А Ю Т И

Шәнса күтнө пулас җил тути —
Төтөмрен чуптаватъ никенсех.
Кёпе вёсчөн кәна пикесем
Уләхра сүлашсё каюти.

Ашәнашән тытатәп сәва.
Те сү кунё иртсе кайнаран,
Те сәва ют алла хәнәхман —
Хутъ мән ту, юрламасть сав-сәвах.

Хёр кулатъ: — пусарах кёллине...»
Юриех астаратъ, йөкөлтет.
Вәл пёлет мөншён эп килнине,
Камшәнах килнине те пёлет.

Сур чечекё пекех кән-кәвак
Мәшәр куҗё сапатъ шёл кәвар.
Сис, чөресём, пёлетён хәвах:
Саншән мар вәл сунатъ, саншән
мар...

Пулнә вәхәт, паккус утине
Сулнә эпё, юлманччө сунран.
Йәлтәр хөмлө кәвак куҗсене
Мөншён, мөншён ун чух төл
пулман?

Көрхи җил ман сума сүләхатъ.
Каҗ енне шөвелет кун сүти.
Сулса тәкәр, хөрсем, уләха.
Пур-пёр сүрмө чечек каюти.

СИВВЕ ПӘХМАСАРАХ

Хөвел куҗне шур илтерет кәрлач.
Сука касси хыватъ җил-кусәрка.
Пёр ыраңта-сивве кура тәркач—
Пачах шәлман сёр пичё, асәрха.
Савнисём, кур:
Кунта хура тәпра.
Сук, витеймөст әна юрпа халь җил.

Пур курака хёл хәртнә вәхәтра
Симёсленет кунта ыраш калчи.

Асил, савни.
Пүртрен те пүрт патне
Сёр айёпе эпир хывсаччө пәрәх,
Чупатъ вөри пәс шалкәмё ун тәрәх,
Килтен киле лөсөт хай хәватне.

... Утар, савни, сивве пәхмасарах.
Сан сүмәнта юратнә сыл чөри.
Күр ашәтам ална, шәнма пәрах.
Чупатъ хул тәрәх
Юнабри вөри.

АВТАНСЕМ

Вуникё алшәлли хёр арчинче,
Вуникшер кун төрленё кашнине.
Автан кётёвё шурә пир җинче.
Илем күрейё камән каштине?

Сёр варринче тулта автан сәсси.
Сук, пулаймасть пуль хөрөн
сыврасси.

Кама кётсе каять-ши вәл халтан?
Кәшт төлөрсен —
Енен-ха төлөке —

Сунаг сәпса сүт арчаран авган
Пёр авәтатъ, тухасшән ирёке.
... Аста сүретён, каччә, кёсёр каҗ?
Сар хёр архи,
Пёл, сансәр ушәлмасть.

ПАТТАРЛАХ

Хөвел ылтән шевлисене талкки-
шөпөх сарәлса ыртатан уй-хир-
сем сийён сапалатъ. Тавраләх
ләпкә, варкәш җил те тәста кайса
сүхалнә тейсөн сәв. Тырә пиҗнө
вәхәтра яланах сәлла вәл.

Пусә урлә инсете тәсәлса ырта-
кан сүлла типшөмрех сән-питлө
каччә утса пыратъ, картузне хыв-
са сәмки җинчи тарне шәлнә май,
вәл тавралла тинкерчө. Унән куҗё-
сем савәнаслән йәлкәшрөс. Сахал
мар сүренё вәл сәк сүлла. Халё те
сирөппөн пусса утатъ.

Пусә хөррине тухас умен сывәх-
рах сынсем каләшнә илтөнчө. Каччә
тәпах чарәнса тәчө.

— Валерий, эсё нуштуй каләсә-
тән. Пирён ёмёре йстан ситтёр-ха
вәл. Авә, мән пек пысәк ракета
вөстерсе ячөс?! Көсөх акә Уйәх
җине, унтан Марс, каярахпа ытти
планетәсем җине... Пёлетён-и, Юрлй
Гагарин тепрехинчө Уйәх җине
ситме пулнә. Пирөнсөрех пур сөре
те ситсе курашсө...

— Ан васка, ёлкөрен-ха,— пүл-
чө хулапрах сасә.— Эсө, кунта,
Сёр җинчө...

— Сёр җинчи пурне те пәллә
ёнтө,— хайённөх сирөплөтрө мал-
танхи ача.— Кунта мөнге паттәр-
ләх кәтартән ёнтө? Енесем хысчән
варәм пушә йатса сүреннөпе-и?

— Эсө, мән, кётүсө ёсө хисөпсёр
төшөн-и? Кётүсөсөнчөн Социали-
змлә Ес Геройё ятне илнисем мөч
чухлө,— җине тәрсәх әнлантарчө
малтанхи ача.

Каччә урәх түссе тәраймарё—
ферма ёнисене пәхакан ачасем пат-
не утса тухрө. Колхоз председа-
тельне Василий Игнатьевич Ро-
манова курсан, кётүсөсөм сийён-

чөх шәпланчөс: ёнесем тырә җине
көрсө кайман-ши төсе пулас, ун-
кун пәхкаласа илчөс.

— Каләсәр, каләсәр, эпё кан-
сёрлемөп. Төрес шухәшлатән әсө,
Валерий, пурнәсра кирек әста та
паттәр ёс тума пулатъ,— ачасемпе
каләсма тытәнчө председатель.—
Гена кәштах йәнәшатъ, вәл пат-
тәрләх пики урәхларах шухәш-
латъ пулас. Эпё вара акә мән
каласшән: Гена, эсө марчө-и-ха
пёркун ир-ирех Марфа Ивановәна
ёне сума килөнчөн тәратса туха-
канни? Марфа иртерех суса пөтер-
чө те, эсө ху пәхакан ёнесене ду-
ринчөн малтан ешөл уләха илсе
тухрән...

— Ирхине ёнесем ләйәх сиеҗ-
сө-сөке, кәнтәрла шәрәх. Эпё сә-
ванпа сөс,— төрө Гена, председа-
тель мән каләсшән пулнине тавсәр-
сах илеймесёр.

— Тәхта-ха, тәхта, тәванәм,—
әна тинкеререх сәнарө Василий
Игнатьевич,— апла пулсан, Мар-
фа Иванова мөйшөн мала тухрө?
Ёнесене вәл сөс тәрәшса пә-
хатъ-ши?

— Унан кәна килмөст ёнтө
вәл,— каләсәва хутшәнчө Валерий
Ваганин та. Валерий кәсәл тәххәр-
мөш класран вөрөне тухрө, тепёр
султан вуннә пөтерет. Камәллатъ
вәл кётүсө ёсө. Каникул вәхәтөнчө
кашнине сүлах фермәри вьләхсене
пәхатъ. Шкултан вөрөне тухсан
та фермәнах юласшән, унтан ял-
хусәләх институтне заочно вөрөне
көресшөн. Унән тәп-тәп кёлөткине,
сынна шәтарасла пәхакан куҗсене
пәхатән та — кун пеккисем хай-
сен ёмөтне сирөп шанчәкпа сыхән-
тарнине туйса илетён. Маләшләха

витёр курса тәракан юлташнө тёрө
сүллап утма пуләшакан Валерий
пурнәс сүлне тупнә.

— Гена Марфа сәвакан ёнесене
сәв тери тәрәшса пәхма тытәп-
чө,— маләлла каләрө Валерий.—
Савәнна Марфа та мала
тухрө, ёнесенчөн тәләкра вунулт-
шар литр сөт сума пусләрө. Эпё
те начарах пәхмастәп та-ха. Анчах
еп пәхакан ёнесене Нина Горохина
кайрах юлса сәватъ, тепёр төсен,
юхавланчө вәл кәштах. Сәк кун-
сенчө ферма заведующийё Давид
Федоровичпа төреслөсө пәхрәмәр та,
виҗө ёнен сәлпинчөн пөрер стакана
яхән сөт суса илменни пәләрчө.
Лөкрө вара әна уншән. Нина ун-
таппа, чән та, тимләме тытәнчө.
Халё ёнтө Генәпа Марфәран иртсе
кайма шутлатпәр.

— Авә, илтөтөн-и, Гена, тантй-
шу мән калатъ,— төрө председа-
тель.— Кунта санән пархатарлә
ёсү те пур вөт-ха. Эсө ёнесене
ләйәх пәхнине тата сөт ытларах
суса илме тытәннине пула, тусу та,
әмәртура кая юлас мар төсе, тә-
рәшарах ёсләме гытәннә, Нина
Горохина ситменлөхне те сийөнчөх
кәтартса панә. Ку ёнтө паттәрләх
пәлли пулатъ төсен те йәнәшәх
пулмө. Эпё сирө Н. С. Хрущев
сәмахне аса илтерөшөн. Вәл пирён
кунсенчө чәннипөх паттәрләх кә-
тартасси — халәх ырләхне тивөс-
терөссшөн, продукциятларах туса
кәларассишөн тата унән пәхаләх-
не ләйәхлатассишөн җине тәрсә
көресшөсө пулатъ, төнө. Аван ка-
ланә. Көсөх партин XXII съезчө
пулатъ. Унта сәв сәмахсем мөнлө
пурнәсләни җинчөн те каләсөс.
Пирён те, сёршыври мөйпур ёсөнчө-

Калай

Сутсантайк ешл тум тум-ланна. Вәрман-улахсем тем-тем терлө чечексемпе капәр, анла-анла уй-хир тырпул тинь-сөпе пуян, юханшывсемпе кў-лөсем чўхенессө, яш-көрөме те, сулланна ватасене те хайсем патне чөнессө, кемел пулапа та, ашш хумсемпе те илөртессө. Атал, анла та сарлака сутә Атал! Кам кәна юратмасть-ши сана, кам кәна сан ырлахуна

Канатъ...

киленмест-ши? Сан сыранусем хөрринче те, ләпкә хумусем синче те ялан хавас юрә шәранатъ. Ахаль-төн мар ёнтө чәваш халәхә мухтав юрри ярататъ, илемлө сөр-шыва мухтатъ.

Анла Атал ләпкән хумханатъ, Хум сапатъ ем-ешл сырана. Эх, аван-ске Атал хөррине Усәлма тухмашкән ирхине! Хум сапатъ ем-ешл сырана — Пәрахут шур акәш пек анатъ: Иксәлми телейлө сынсене Вәл каллех тулли телей сөнет...

3

Шупашкар пристанне, шур акәш пек ярәнса, дизель-электроход килсе чарә-натъ. Паян кунта Атал тәрәх канма кая-кансем сула тухассө. Электроаппаратсем тәвакан заводри хөртантәшсем Атал тәрәх пәрахутпа Дон синчи Ростова ситсе курас-шән. Акә дизель-электроход, Шупашкарпа сывпуллашса, юханшыв түрөмлөхне ярәнса тухатъ, шап-шур кәпәклә хума сурса пы-ратъ. Терраса сине тухнә сынсем шура-шу-рә Шупашкарпа сывпуллашассө. Икө тан-тәш хөр — Гальәпа Инна Иннокентьевасене халъ чәнкә сыран илемө те, анла Атал түрөмлөхө те, — пөтөм тавраләх илөртөт. Вөсем отпуск вәхәтөнче Атал синче канма шут тытрөс. (Виссөмөш үкерчөк.)

Сав вәхәтра, заводра ёслекем тан-тәшөсем Атал илемөпе киленнө сөхөтсөне, Галина Петрова Чапаев-ски поселокри шыв станцийөнче пул-чө. Галя электроаппаратсем тәвакан заводри ЦЗЛ-та ёслет, пушә вәхәта

Сәңкерчөкөсене А. Прилапова
Ю. Аниев туса хәтерленө.

өпле савәнмән, пурнәс хәех усәллә канма, ёсре үсөм тума хавхаланта-ратъ вөт-ха (4-мөш үкерчөк).

Совет правительстви, Комму-нистсен партияё ёссыннисене кан-ма пур майсем те туса панә. Акә Чапаевски поселокри кўлө хөрри-не кашни вырсарникунах халәх йышлә пухәнәт.

Ёс кунө вөсленсен кунта яланах халәх йышлә. Вөсем кунта канма тухнә. Усә сывләш, хөрү хөвел халәх сывләхне сирөплөтөт. Акә пөр вырсарникун, Галя Петрова шывра ишсе мала тухнә кунхине, сәмрәк әрупа ватә пенсионер төл пулчөс. Мишер ялөнчен хөрө патне юриех канма килнө Тимофей Иванович Ходяшов сәмрәксене хай утса тухнә пурнәс сүлөпе паллаштаратъ, (7-мөш үкерчөк). Агафия Анисимовна Анисимова та, заводра ёслекем Никол Ефимов амәшө, сәмрәксемпе пөрле канса савәнәт. Ун сәмрәк кил Лимма Ефимова ыран каллех сип арлакан машина умне тәрә канса вай-хал пухнә хысәән сөнөрен ёсе тытәнәт. Чапаевски поселокри сәккәр пөсөрекем заводри экспедитор Солонина вара сәк кун хайне м канатъ, инсөтөрен килнө сыру әна хәех савәнтаратъ (6-мөш үкерчөк). 22-мөш строительство управленийөнче ёслекем Андрбаловсем кил шөпөх ешл вәрмана тухнә, пөчөкөсөс Рамильшән вара кану кунө сөмөсө урапа синче пырассө. Вәл пулас әру телейө, пулас врач ө стр тель, инженер ө летчик, учитель ө шофер. Анчах халлөхе ун «ма нине» ашшө-амәшө тытса пыратъ-ха (10-мөш үкерчөк).

Кашни сын хайне май канәва савәнәслә ирттерме тәрәшатъ. Сөн районөнци Калайкасси шкулөнче ёслекем Геннадий Стеклов учир каннә вәхәтра та ахаль лараймасть. Вәл спорта юрататъ. Халө те Шупашкара канма килөскөсө, ачасене ишме вөрөнтөме шут ты (11-мөш үкерчөк). Геннадий Стеклов — шывра ишме вөрөнтөкен об-ствәлла инструктор.

Кун қасалана суләнәт. Сәмрәксем Атал сыраннө, юрату сәмсе канма тухассө, Атал илемөпе киленессө (9-мөш үкерчөк). Сав вәхә Сөнтөрвәррири судоверфьре ёслекем хөрсөм хула паркне пырассө. Смирнова, судоверфьри маляр, кашни минутпах усә курма тәрәш вәл вулама юрататъ. Халө те вәл хөрсөне пухрө те тин сөс килнө с хасата вулама тытәнчө. Тантәшөсене итлеме сөнчө. Әна сөршыв үс совет халәхөн ёсө-хөлө сав тери хавхалантаратъ (5-мөш үкерчөк). С шывра сөнө заводсем үсөсөсө-и ө комсомолецсен домни хута ка Казахстанри чәваш сәмрәкөсем вәйлә тырпулшән көрөшөсөсө-и ө ремөш космонавт Юрий Гагарин Кубәна кайма хәтерленөт — Рита пу те пөлөсөшөн.

Иртнө уйәх вөсөчө совет сәмрәкөсем хайсен уявне — Совет сәмрәкөсен кунне уявласа ирттерчөс. Сәк кун пөтөм сәмрәк уява тухрө, юрә уявөсөнечө мөн сөрлөччөнех хаваслә пурнәс юрри шәранчө. Сөмөрле хулинчи ёссын-нисемшөн те сәк уяв ёсри үсөм-семпе килчө. (8-мөш үкерчөк). Июнөн 25-мөшө — Совет сәмрәкө-сен кунө. Мухтавлә совет сәмрә-көсем таваттәмөш хут ёнтө хайсен уявне чаплән уявласа ирттерчөс. Сәк кун Шупашкар хулинчи ёс-сыннисем, ёсчө сәмрәксемпе пөрле, «40 лет Октября» парка, сәмрәксен уявне тухрөс. Уявра хулари фабрикасемпе заводсенчи, стройкасемпе учрежденисенчи ху-дожество пултаруллах кружокөсем концертсем пачөс, хула сәмрәкө-сем хайсен пултаруллахне халәхә кәтартса савәнтарчөс.

Сәмрәксен уявө — пөтөм халә-хән канәсө пулса тәчө.

вара, уйрәммәнах сү кунөсөнчө, сутсантайк ытамөнчө ирттерме тәрәшатъ. Ёсчө комсомолка әста работница сөс мар, вәл пул-тарулла спортсменка, агробатка; шывра ишөс төлөшө вара хулари чи әста ишевсөсенчен пөри шут-ланатъ. Сәк кун та вәл шывра ишекенсен әмәртәвөнчө мала тух-рө. Юлташөсемпе тусөсем әна аш-шән саламларөс. Ун пөк чухнө

Ҙамракләх малашләхә курать,
Ҙамракләх әслет, канать, вәренет.
Ем-ешәл ҘеҘ вәрман,
чечеклә уләх.

Шәпчәк юрри янрать
кунта хәюллән.

Ман Ҙамракләх Ҙав уләх пек
чечеклә,

Ман Ҙамракләх Ҙав юрә пек
хәюллә.

Сәрт әйәнчен тухать таса ҘәлкүҘә,
Чулсем Ҙинчен юхать вәл
күнән-Ҙерән.

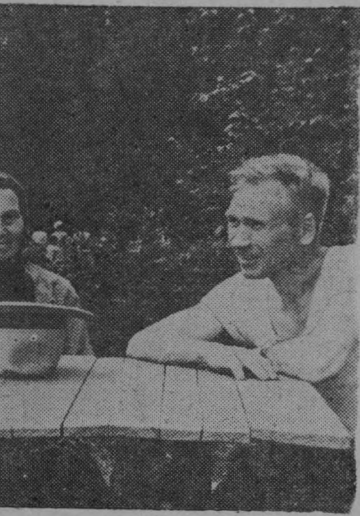
Ман Ҙамракләх төпле чултан та
Ҙирән.

Ман Ҙамракләх
таса ҘәлкүҘ пек уҘә.

10

11

ҘЫН СОВЛАХЕШЕН, ҘЫН ПУРНАҘЕШЕН

...ҘЫН ЕМЕРЕ иккә килмест.
Кашни әтем пирән саманара хәйән
пурнаҘе вәрәмрах та Ҙирәпрех
пултәр тесе тәрәшәтә, мәншән
тесен пурнаҘамәр Ҙав тери илемлә,
пәр вәҘемсәр вәренсе тәраканскер,
кашни Ҙыннах ырләхпа телей
күрет; малашне вәл тата илемлә-
рех те Ҙавәләрах пулә.

Пирән Ҙершывра Ҙын пурнаҘе
вәрәма тәҘәлтәр тесе мән кирлине
пурне те тәваҘҘе. Медицина еҘне
парәннә Ҙершер те пиншер канәҘ-
сәр чәреллә Ҙынсем Ҙывмарисене
Ҙыватса виләмрен ҘәләҘҘе. Ҙакән
пек Ҙынсенчен пәринне — Гурий
Филиппович Филипповча әпир
Комсомольскини больницәра тәл
пултәмәр. Хәй вәл утмәл енне
суләннә ентә. Ҙураласса Елчәк
районәнчи Тәрәмри чухән хресчен
Ҙемийнне Ҙуралса үснә. Унән ашшә
чылай сул хушши ял кәтәвнне кәт-
нә, Ҙамрак чухне Гурне вара аш-
шәпе пәрле вәрәм пушә сәтәрсене
утма тӯр килнә.

Ҙуллахи шәрәх та йәпе-сапаллә
кунсем иртсе кайсан, кәркуннепе
хәлле Гурий әс пухма шула Ҙү-
ренә. 1927 султа, Елчәкри сакәр-
сул вәренмелли шултан вәренсе
тухсан, Ульяновскри фельдшерсем
хатәрлекен техникума кайса кәнә,
унтан «отлично» пәлләсемпе вә-
ренсе тухнә. Кун хыҘҘән, 1931
султа, хәй ирәкәпе Совет Ҙарне
кайна, примерлә воия пулнә, Ҙав
вәхәтрах медицина наукинне алла
Ҙирәпрех илме тәрәшнә. Кайран,
Ҙартан таврәнсан, 1935 султа
Филиппов Мускаври медицина
кадрәсем вәрентсе хатәрлекен ин-
ститута кәнә. Пиләк сул хушши
Ҙине тәрса вәреннә вәл, чәваш
ачи чән-чән тухтәр пулма емет-
леннә.

Комсомольски районәнчи еҘҘын-
нисем Гурий Филипповича Ҙирәм
сула яхан пәләҘҘе. Ҙак сулсем
хушшинче вәл районти санитари
инспекторә те, больницән главнәй
врачә те пулнә. Ҙенә больницән
халә вәрман хәрринче сала пек
сарәлса ларакан сүрчәсем унән
ячәпе Ҙыхәннә тесен те йәнәш
пулмәстә. Малтанхи вәхәтра кунта
пәр пәчәк канә Ҙурт пулнә пулсан,
халә терапи, инфекци, ача Ҙурат-
малли уйрәмсем, стационар, амбу-
латори, рентген кабинетчә т. ыт. те
пур. КәҘеҘх больницән Ҙенә кор-
пусә те еҘе кәрәт.

Вунә сул каялла, Хусанти курс-
ран вәренсе тухсан, Филиппов Ҙак
больницән хирургә пулса еҘлеме
тытәннә. Ҙавәнтанпах вәл опе-
раци сәтелә умәнчен тәтәлмәстә.
Унтанпа халәхра юлмаләх сахал
мар ыра еҘ тунә. Ахальтен мар
районти Ҙынсем Гурий Филиппо-
вич ятне мухтаса аҘанаҘҘе.

Асанкасси хәрә Лиза паян та
опытлә хирург ятне асра тытса
пуранатә. Лиза сакәр султа чухне,
тимәр сүре Ҙине үксе пыршине
шәтарнә пулнә, виләмрен аңа Гу-
рий Филиппович хирург Ҙәлса
хәварнә. Ҙак еҘ вунә сул каялла
пулнә. Лиза халә, тәрәклә те
илемлә хәр, ялта та ятлә Ҙамрак-
сенчен пәри шултанатә, колхоз
ферминче еҘслет.

Вунә сул хушшинче хирург миҘе
Ҙынна виләм тытқанәнчен Ҙәлса

хәваринне халә шутласа кәларма
та йывәр. Пәлтәр канә аңа райо-
нти 159 Ҙын хәйсен пурнаҘе шәпинне
шанса панә, вәсем халә пурте Ҙывә
пурнаҘҘе.

— Тенчере Ҙынран хакли нийән
те Ҙук. Ҙавәнпа пирән чирлә Ҙын-
на кирек епле пулсан та телей
күме, унән пурнаҘне вәрәмлатма
тәрәшмалла,— тет Филиппов.—
Хәвәрах куратәр, пирән больни-
цәра операци тума пултаракап
врачсем сахал. Ҙавәнпа чи кәткәс
операцисене пурне те тенәпе пәрех
хамән тума тивет. Ответләхә әпә
самантләхә та манмәстәп.

Ырә Ҙамаксем! Мәнле ашә кә-
мәлпа пәхәтә опытлә хирург Ҙын
Ҙине!

Хирург кәткәс та канәҘсәр еҘ
тәватә. Ҙерле-и, канәтәрла-и е тин
ҘеҘ каҘ пулатә, е сүрчәр иртни
виҘ сәхет Ҙитәт — больницәна
пәр-пәр йывәр чирләсә Ҙынна илсе
пырсан, Гурий Филипповичпа аңа
пуләшакәнәсем хәйсен еҘ вәхәчә
иртнине пәхмасәрах Ҙав Ҙынна
пуләшма ялан хатәр. Ҙапла ака
пәррехинче больницәна кивә Сән-
тәртен 61 сулхи Сергей Федоро-
вич Башкирова илсе пычәҘ.

Чирлә Ҙыннан сән-сәпачә кәл пек
шурса кайнә, куҘсәсем путса кәнә,
тути-Ҙаварә типсе кушәхнә. Вәл
суранне аллине тытса вәҘемсәр
ахлататә, хушәран хәярән кәш-
кәрсә илет...

— Тухтәр,— тилмәрет хәй,—
часрах Ҙәлсамәр виләмрен. Тата
кәштах пурнаҘс теттәм те, те Ҙә-
лайәр ентә...

— Ыратнине те чарәпәр, виләм-
рен те Ҙәләпәр, аңчах йывәр пул-
сан та кәштах чәтсамәр,— йәпат-
рә аңа хирург.

Хәй вара: «Чәнах та ун пурнаҘе
вәҘнех Ҙитмен-ши?» тенә шухәшпа
тәрәннән Ҙывласа илчә те операци
сестринне, Юлия Филипповна Ба-
раковәна сәмах хушрә:

— Инструментсем хатәрләр, ха-
лех операци тәватпәр.

Тепәр теміҘе минутран Гурий
Филиппович чирлә Ҙыннан хырам-
не касса сүрчә.

...Операци аңәҘлә иртрә. Сер-
гей Федорович хәйне Ҙенәрен Ҙу-
ралнә пекех туятә халә, больни-
цәра вәл пирәнше пурнаҘе илемә
Ҙинчен те сәмах вакларә.

— Пәлтәр колхозра 400 еҘкүнә
туначчә,— каласа пачә вәл.— Кә-
Ҙал та еҘлеме шухәшлатәп-ха.
Аңчах пәр кунне хәма сүрнә Ҙерте
еҘленә хушәрах крыжа чирә мин-
ретсе үкерчә вәт, хәямат.
Юратә-ха Гурий Филиппович Ҙи-
йәнчех ман чире пәлчә, виләме
хирәҘ хытә кәрешрә. Ҙавәншән
аңа чәререн тав тәвас килет.

Больницәра әпир Хурнайра
пурәнакан 72 сулхи Аяна Ники-
тична Сугорева кинемейпе те пәл-
лашрамәр. Ун чухне вәл тин ҘеҘ
операцие түүсе ирттернәччә. Хәйән
пичә пәтәмпах путса кәнәччә, йә-
ваш куҘсәсем Ҙын Ҙине тилмәрсә
пәхатчәҘ.

— Урәх пурәнасси пулаймә-ши
манран?— ййтатә вәл хирург-
ран.— Вилес килмест-Ҙе...

— Вәлсәместпәр, кинемин,— ка-
ларә аңа Гурий Филиппович.—

УСЕН СЕРШЫВЕНЧЕ

ДАГЕСТАН...

Чăвашлана куçарсан, вăл «тусен сĕршывĕ» тени пулать: даг — ту, стан — сĕршыв.

Ача чухнех Дагестан маншăн юмахри тĕлĕнмелле сĕршыв пек туйăнатчĕ. Чылай сÿлсем ĕмĕтленнĕ эпĕ сав сĕршыва кайса курма. Халĕ акă ĕмĕтĕм тулать ĕнтĕ.

Пирĕн «Мускав — Баку» экспресĕ, Пятигорск тĕллелли сÿлех мар сартсене аякка хăварса, Терĕк урлă каçать. «Кăпăкланса, урхамах пек чевен тăракан Терĕк», сырансемпе, чулсемпе вăрçкаласа, шывне тинĕсе хăвалать.

«Часах акă Дагестан пуçланать», — тет манăн туса Магомед Алиев.

Магомед — лак çынни, Дагестан шĕкĕр хулинче, Махачкалара, марксизм-ленинизм институтĕнче историк пулса ĕçлет. Эпир унпа сÿл çинче паллашнăччĕ. Паллашрăмăр та туслашсах кайрăмăр.

Магомед калавне итлесе, чÿрече сÿмне таянатп.

«...Дагестана хĕвелтухăçенчи хăшпĕр халăхсем «халăхсен тавĕ» теççĕ. Чăнах та, сак пысăк мар сĕршывра, аллă пин тăваткал километрта, тăхăрсĕр пин сынна яхăн пурăнать. Каласасса вара вĕсем хĕрĕх ытла чĕлхепе каласăççĕ. Шăпах миçе чĕлхе иккенне никам та пĕлмест. Хăшпĕр халăх йышĕ сĕр е икĕсĕр сынна çеç çитет.

Чи пысăк халăхсем Дагестанра улттă шутланăççĕ: аварсем, даргинсем, лезгинсем, кумыксем, лаксем тата табасарансем».

Магомед чÿрече патне пычĕ те хытăн: «Дагестан пуçланчĕ», терĕ.

Эпĕ сÿлĕ тусене курап тесе, чÿречерен кармаша пăхрăм. Йĕри-тавра сĕсенхир сĕç.

«Епле? Аста тусем?» — тĕленсе ыйтрăм.

Магомед кулса ячĕ. «Дагестан тенипе пурте тусене сĕç курасшăн. Дагестанра сĕсенхир те пур, — анлантара пуçларĕ вăл. — Халĕ акă шăпах сÿрсĕр Дагестанри сĕсенхирпе пыратпăр та ĕнтĕ. Кунта кумыксем пурăнаççĕ».

КУМЫКСЕМ

Кумыксем — чăн-чăн сĕсенхир амăрткайăксем. Вĕсем тахăн куçса сÿренĕ, халĕ сĕр ĕçĕпе тата выльăх-чĕрлĕх ĕрчетсе пурăнаççĕ.

Кумык чĕлхи Хусан тутарĕсен чĕлхи манерлех. Тутарла пĕлекенсем вĕсемпе лайăхах каласма пултарăççĕ. Сăнĕпе вара кумыксем анатри чăвашсене аса илтерĕççĕ: савракарах питлĕ, хамăртарах е кăвакрах куçлă, хура сÿслĕ. Каласнă чухне те сăмахĕсем, чăвашсенни пек, сĕмсен илтĕнеççĕ.

Кумык хĕрарăмĕсем чăваш хĕрарăмĕсем евĕрех сăпайлă, ытлашши каласмаççĕ.

Кумыксем вырăс патшалăхĕ сÿмне Дагестанри ытти халăхĕсенчен чылай маларах пĕрлешнĕ. Пĕрремĕш Петĕр патша, Персие походпа кайнă чухне, Таркири Адель-Гирей князь патенче темиçе кун хăнара пулнă.

Савăн хыçсăн кумык пуянĕсем хăйсен ывăлĕсене Раççее вĕренме яра пуçланă.

Çапах революцичен кумыкра вĕреннĕ сынсем пит сахал пулнă. Патша терминчи ытти халăхсенни пекех, вĕсене хăйсен сырулăхĕ çукки, ирĕклĕх çукки каснă.

Кумык пуянĕсем революцичен араб сырулăхĕпе усă курнă. Анчах ют сырулăх халăх массине килĕшмен. Çапах, араб сырулăхне пула эпир паян кун Йырчи Казакан — кумык халăхĕн иртнĕ ĕмĕрти чаплă юрăçин — чылай юррисене вулама пултаратпăр. Паллах, ун юррисенчен нумайăшĕ сырупа мар, сынран-сынна, ялан-яла куçса сÿресе, халăх чĕлхинче сыхланса юлнă. Мĕншĕн тесен, кумык халăхĕ — сав тери юрăсене юратакан халăх — хăйĕн юрăçин кашни йĕркинех сыхласа хăварма тăрăшнă.

Йырчи Казак тесе асаннă май, темиçе сăмах ун çинчен каласăм пур. Вăл 1830 сÿлта крепостной хресчен сĕмийинче сÿралнă. Пĕчĕк агач-кумузпа выласа, кĕске йырсем (юрăсем тени пулать вăл) кĕвĕлесе халăха тĕлентернĕ. Вара халăх ака «йырчи» (юрăçă) тесе чĕне пуçланă.

Кумык турханĕ саваншăнах ака хай па не илкĕ. Казак керменти юрăçă пулса тăнă. Ирĕксĕрех унăн хай курайман турхансемпе тăрăсене мухтаса юрламалла пулнă.

Пурнăç ака юптарса калама вĕрентнĕ. Халăх анланнă: ытти сĕрсенчи хансенчен кулса юрлани — кумык пуянĕсенчен мăшкăлани иккенне аван пĕлнĕ. Чылай чухне Казак хай калас тенине усăнах пĕлтернĕ.

Влаçра тăракана ылхан.

Ăслисене шута хумасть вăл,

Чысра — мăнхырăмсем,

Икĕпитсем, йăпăлтисем,

Кĕсĕллĕ путсĕрсем.

Юррисемшĕн тахăнах çиленсе пурăннă пуянсем ака сÿтсĕр-мĕнсĕрех Сĕпĕре янă. Хурланса юрланă вăл унта, савнах пуçне усман. Унăн Сĕпĕртен янă юррисем халăха вай панă, усал шамхал пек йăх-яха хăратса тăнă.

Саванпа ака Сĕпĕртен таврăннă-таврăнманах турхан йытисем тискеррĕн вĕлернĕ. Ку 1879 сÿлта пулнă.

Эпĕ ытлашши каласса кайрăм пулас. Хам мĕскер çинчен сырма пуçланине маннă. Сырулăх çинченчĕ-и? Çапла.

Кумык сырулăхне революци хыçсăн сĕç тунă. Халĕ вара вĕсен аулĕсенче тем чухлех вĕренчĕ çынсем. Махачкалара театр ĕçлет. Вăл кумык драматурги никĕсне хываканĕн Салаватов Алим-Паша ячĕпе хисепленет.

Алим-Паша паян кун та пурăнмалли çын. Унăн пурнăсĕ Тăван сĕршыв аслă вăрçи вăхăтĕнче путсĕр фашист пулти вăхăтсăр татнă.

Халĕ кумык халăхĕн хăйĕн халăх поэçсем, халăх артистĕсем пур.

Кам ыра ятпа асанмасть пулĕ Абдулла Магомедова. Вăл Дагестан халăх поэçĕ. Ахальтен мар ĕнтĕ ака «савăçсен патриархĕ», теççĕ.

Янравлăн, та тăстарса, чипер юрлать Исбат Баталбекова. Вăл Сталинла преми лауреачĕ. Унăн юррисене Албани, Германи, Китай тата ытти сĕршывсенче те ырласа йышăннă.

Барият Мурадовăна вара кумыксем юратса «пирĕн Барият» теççĕ. Пысăк талантлă кумык хĕрарăмĕ вăл. Ахальтен мар ĕнтĕ ака РСФСР халăх артистки ятне панă.

Мухтанать халăх вĕсемпе, саванать.

Уллубий Буйнакские вара... Буйнакский — халăх мăнаçлăхĕпе чапĕ.

Кам вăл? Мĕнпе палăрса юлнă?

Буйнакский Кавказри паллă революционерсенчен пĕри, граждан вăрçин легендарлă геройĕ. Хăйĕн ĕмĕрне вăл халăхшăн, ирĕклĕшĕн кĕрешсе ирттернĕ.

Кĕске пулнă унăн ĕмĕрĕ, кĕске те чаплă пулнă. 1919 сÿлта сÿркунне, пĕтĕм тавралăх чĕрĕлсе ешернĕ вăхăтра, халăх ташманĕсем ака ирсĕррĕн персе вĕлернĕ.

Сĕсенхир амăрткайăкĕ пек мăнаçлăн, килес куна ĕненсе, Уллубий Даниялович Буйнакский сирĕм тăхăра кайсан сĕре кĕнĕ.

Дагестан халăхĕ унăн ĕсне ĕмĕр-ĕмĕр хисеплесе пурăнать. Ака асанса, Темир-Хан-Шура ятлă хулана Буйнакск, вăл сÿралнă яла Уллубий-аул, теççĕ.

Дагестан шĕкĕр хулинче, Махачкалара, тинĕс хĕррипе тăсалакан сарлака та хитре урам ун ячĕпе хисепленет.

...Пуйăс Кумык сĕсенхирĕпе сÿл пек вĕçет. Унта та кунта шуррăн-шуррăн курăнакан сÿрта пек тÿрĕ тирексем, йăрăс кипариссемпе чинарăсем вĕлтлет-вĕлтлет юлаççĕ; аулсем чун сÿл хĕррипе тăсалаççĕ.

Сĕсенхирте вара час-часах тĕлĕнмелле йывăç, асамăс лох тĕммисем кăтран-кăтран курăна каяççĕ. Лох тĕммисем — кунти сĕсенхир илемĕ. Сÿлсĕр чухне вĕсем симĕссĕн курăнаççĕ. Пĕр-пĕр асканчăк сÿл сĕç вĕрсе ирттĕр, вĕсем кĕмĕлĕн те ылтăнăн ялкăша пуçлаççĕ.

Вырăн-вырăн лох тĕммисемпе кÿршĕллĕ тамариск тĕммисем тĕкленсе ўсеççĕ. Аякран пăхсан вара вĕсем мулкач сăмĕ пекех курăнаççĕ.

Кумык сĕсенхирĕ пуян та тулăх.

Шăлйĕрен хир сыснисене, сÿлхăван антилопăсене, чее те сыхлануллă дрофăсене ўркенмĕн сунарăç часах шырса тупма пултарать.

Ėлĕк-авал кунта аулсем сырмасем тăрăх сĕç ларса тухнă. Аста сырма, шыв — унта пурнăç. Шыв çук — пурнăç çук, тенĕ Ėлĕк кумыксем.

Халĕ сĕсенхир тĕпренех улшăннă.

Унта та кунта тракторсем пĕр кĕвĕллĕ юррисене юрлаççĕ, автомашинсем сÿп сăпнă пек тÿрĕ сÿлсем тăрăх чупаççĕ.

Пуйăс Октябрĕ ячĕпе хисепленекен каная сÿмĕпе мала васкат.

Сасартăк куç умне вĕçĕ-хĕррисĕр тинĕс, Каспи тинĕсĕ, тухса выртать.

КАСПИ ТИНĖСЕ

Каспи шывĕ сÿттăн-кăваккăн курăнать.

Тинĕс хумĕсем, пытанмалла вылянă пек, пĕр хăпарасçĕ, пĕр анаççĕ. Унтан вара кăшă-ă-ăл!

Вилессинчен сăлса хăвартăмăр ĕнтĕ.

Таманлă Выçли сынни Иван Алексеевич Ваньков ури сĕрнийе аптраса ўкнĕ. Ака вара виçĕ хутчен операци тунă. Малтан сылтăм ура пÿрнисене татнă, кунпа чир чаранман. Икĕмĕшĕнче те, урана черкуçи таран татма тивнĕ, чир сивленмен. Юлашкинчен, пĕçĕ тĕлĕнчен татсап сĕç, Ваньков больницăран сывалса тухнă.

Больницăра темле чирлĕ çынсем те, ваттисем те. Сăчрăккисем те час-часах пулаççĕ. Тепĕр чух тĕлĕнмелле операцисем тăваççĕ. Çапла, сăмахран, икĕ уйăхри акана кривжа чирĕнчен операци туса вилĕмрен

сăлни больница историйĕнче сахал пулать. Çакăн пек операцие Комсомольскинче пурăнакан Павел Зубунов ачине турĕç. Мăн сынна операци тунă чух врачсем ака наркоз парса сывратаççĕ пулсан, икĕ уйăхри акана мĕнле наркоз паран-ха вара? Хирург акана укол парса сĕç «йăпатнă», операци тунă. Савăн хыçсăн ака тăххăрмĕш кунне чиперех сывалса тухнă, халĕ сывă çитĕнет.

— Хирург пулас тесен, нимĕнрен те хăрама тата ĕсре сÿхалса кайма кирлĕ мар. Чăнах та, чăвашсем калашле, тепĕр чух чун хăранă пек пулать, анчах алăсем хăрамаççĕ. Кирек мĕнле операци тăвас

пулсан та, хăвна лăпкă та сирĕп тытмалла, — тет Гурий Филиппович.

Çакăн пек пулма вăл хăйĕн юлташĕсене те вĕренет. Семен Михайлович Анисимов Комсомольски больницинче иртнĕ сÿлхи сентябрьтенпе кăна ĕçлет-ха. Çак хушăрах вăл Филиппович нумай вĕренчĕ, инструментсемпе ĕçлеме чиперех астаанса сÿтрĕ, аппендицит чирĕпе чирлекенсене хай тĕлĕн операци тума та пултарать.

Операци сестри Юлия Батракова та, Гурий Филипповичпа пĕрле ĕçлесе хăнăхнăскер, кирлĕ пулсан, хай тĕллĕнх операци тăвать.

Гурий Филиппович, çынсене вĕрентнипе пĕрлех, хай те нумай вĕренет, нумай вулат.

— Кивĕ багажла пурăнма юрамасть, — терĕ вăл пире. — Эсир вуланă пулĕ ĕнтĕ, халĕ медицинăра сĕнĕ препаратсем 500-тен иртеççĕ. Пирĕн вĕсемпе пуринпе те вырăнлă усă курма пĕлмелле. Унсăрăн мĕнле-ха паянхи кун врач пулма пултарăн?

Çапла, шура халатлă çынсем каткăс та канăçсăр ĕç тăваççĕ. Вĕсем хушшинче Гурий Филипповича та ырапа асанмасăр иртсе кайма çук. Вăл хăйĕн пĕтĕм пĕлĕвĕпе сывлăхне çынсене парать.

Василий ЧЕРНОВ

туса, сыран хёррине пырса сапашсё. Сыран хёррине пырса сапашсё те, кәпәкланса, тинёс-селле чакашсё. Калән сав: тавәр, хумсене тавәр, сарәласшән вёсем, тейән.

Сыран тәршшәпех карапсемпе кимёсем чертенесе тәрса тухнә.

Аякра-аякра, пеләтсен тыткәнәнчен тарса тухнә хёвел ури ўкенен сёрте, икё карап мачтисем пёр курәнашсё, пёр сұхалашсё. Карапсем Махачкалана васкашсё пулас, пирён пуйәса май шавашсё.

Каспи тинёсё.

«Ватә тинёсё.» «Чөө тинёсё.» «Усал тинёсё.» «Ултавлә тинёсё.» «Шанчәк тинёсё»...

Мёнле кәна эпитетсем илтмен пулө эсё хәван ёмёрўнте! Шутласа та тухаяс сұк.

Чәннипех те эсё чее те, усал та, ултавлә та пулнә.

Елөкрен пуләссем сана шанса, сан кәмәлна тупас тесе, юрәсем юрланә, мухтанә, парнесем панә.

Эсё пурпөрех аскәнләхна пәрахман. Мёскөн пуләсцен киммисене хумүсен аине тунә, пуләсцен виллисене шыврисемпе вутәшсене выляма илсе кайса панә.

Мён чухлө карап путман пулө!

Мён чухлө хула, кермен юлман пулө сан тәппел!

Юмахсем, легендәсем, преданисем вёсё-вёсён тәсәләсё, вупәр карчәк сәмхи пек, сүтсе пөтерес те сұк...

Каспи тинёсё хәй ёмөрөнче хөрөхә яхән ят илтсе курнә. Чән малтан Гомер аңа «Хёвел пөви» тесе ят панә. Ку Каспийән малтанхи ячө. Тухәсри халәхсем аңа «Анәсри тинёсё», теприсем «Хозар тинёсё» тенё. Чәваш-пәлхарсем вара «Хәвалан тинёсё» тесе ун сінчен юрәсем юрланә, ун урлә арабсем патне, китаисем патне сүту-илүпө сүренё.

Астәватәп-ха. Вицём сұл, Самар таврашәнчи чәвашсем патәнче пулнә чухне, мана пёр старик тёләнмелле юрә шухәшне каласа панәччө. Юррине астумастчө вәл. Пөчөккө чухне асат-те кёслеппе каласа юрлатчө, тет. Шухәшө сәп-ларха.

Пёр чәваш сүтәси инсө сөре тинёс урлә сүт тума кайма тухнә. Тинёсрен телей ыйтса,

Хәвалан тинёс, Хәвалан тинёс,

Телей парсам, телей күрсем...

тесе юрланә.

Пёр-пёр телейсёр чәваш-пәлхар сүтәси, Сәвас е Пәлхар хулинчен, телей тупма таварсемпе сәк тинёс урлә кайма тухсан юрланә пулө-и сәк йөркесене? Кам пөлет, тен, тупнә пулө телейне. Тен, унән киммисем те, ытти нумәй кимёсем пек, тинёс тёләнче юлнә пулө.

Тен, сәкә пёр-пёр чәваш Афанасий Никитинән юрри пулө.

Эй, ватә Хәвалан тинёсө, этем шәписемпе эсё хумсемпе вылянә пекех вылянә!

...Вырәсем, пәлхарсәне кура, аңа Хвалын тинёсө тенё.

Каспи тинёсө пулса кайни пирки сәпла калашсө. Тахсан авал, чәваш-пәлхарсем сүрсёр Кавказра пурәннә чухнех, халъхи Азербайджан сөрө таврашәнче, Албан патшаләхө пулнә. Сав патшаләхра Каспи текен куҗса сүреккен йәхсем пурәннә. Каярахпа вёсем сұхалнә, хәйсен ятне вара сәк тинёсө парса хәварнә. Аса килех кайрғи. Санаторире ёслөнө чухне пёр ватә лезгин сүнни легенда каласа кәартнәччө.

...Каспи (Каспи) ятлә хөр, амафурни амәшө улталанипе, юратнә каччине астумасёр кинжалла чиксе пәрахать. Вара хәй те, леш тәнчере каччине пулас тесе, тинёсө сикет. Сәвантапта тинёсө Каспи тинёсө теҗсө имёш.

Сәпла. Каспи тинёсө хәйән аслә пурнәсәнче тем те илтнө, тем те курнә. Сәвна сөс каләпәр. Халө ёнтө вәл Советсен сөршывөн тинёсө, усал та мар, чее те мар; ыра тинёсө, пуян тинёсө.

Часах акә аңа Хура тинёсө сыхәнтәрөс. Вара ун чухнө эпир аңа Каспи тинёсө тесе мар, Совет тинёсө тесе каләпәр.

Ман шухәша сирөпләтнө пек, тинёс хәйән чәрсёр хумёсене чүжет. Пирён пуйәса салам калама хуша, хумёсене сыран хөрринелле хәвалать.

Пирён экспресс, ун саламне Махачкалана часрах илсе ситерес тесе, чупать те чупать, сикиппе чупать.

Малта — Махачкала.

МАХАЧКАЛА

Каспи тинёсөн хумёсемпе сәванса выртакан Махачкала — Автономиллә Советлә Социализмлә Дагестан республикин шөкөр хули,

Махач — граждан вәрси геройән ячө, кала — хула тени. Махачкала — Махачхула е Махач хули.

Темиҗе сәмах Махач сінчен каласа хәвәрас килет. Хушамачө унән Дахадаев. Есөпе вәл пирён мухтәвлә Крепкова аса илтерет. Вәл — авар сүнни, 1882 сұлта сұралнә. Питөрте чугун сұл инженерёсене хәтөрлекен институтра вөрөннө.

1905 сұлта Дагестанри революцилле пәлхавсене хутшәннә.

Граждан вәрси вәхәтәнче вәл, Дагестанри Революцилле Сәр Комитетчөн комиссарө пулса, шурә гвардеецсене хирөс вирлө сәпәшнә.

1918 сұлта Дахадаев паттәрсен вилёмөпе вилнө.

Революциччен Махачкалана Порт-Петровск, тенё. Ку вәл — Пөрремөш Петөр патшана хиселесе панә ят.

Петөр патша, Перси похочө чухне Таркири Адел-Гирей турхан патәнче пулнә хысшән, халъхи Махачкала тёлне пырса, молебён турна та тинёс хөррине чул хунә. «Кунта хула пулать», тенё. Ку 1722 сұлти авән уйәхәнче пулнә.

Махачкала тинёс шәйәнчен сирём сәкәр метр аяларах вырнашнә. Унән висө енче те тенё пекех тинёс. Кәнтәр енче Тарки-тау текен сүлө мар ту. Сәванта ёнтө, Тарки текен аулра, Адел-Гирей турханән керменө пулнә.

Археологсем Тарки тавө сінче ёлөкхи хазарсен Семенгер ятлә хули ларнә, теҗсө. Каярахпа хазар халәхө пач сұхалнә. Хазарсенин евөр сәмахсем, ятсем, йәла йөрки чылай халәхра пур. Чәвашсен те хазарсенин пек ятсем тёл пулассө. Вёсен шутне «ер»-пе пөтекен ятсем көрессө: Семенгер, Пинер, Атмер, Сетнер, Михетер...

Тарки тавёсем сине пәхсан, хула сав тери илемлөн куранать. Тикөс йөркесемпе үссе ларнә урамсем тинёс еннелле тәсәләсө, хула площадёсем хёвел сінче ялтәраса тәрасө.

Махачкала урамёсем пөрин хысшән тепри Дагестан халәх геройёсен ячөсене шутласа тухашсө: Буйнакский, Оскар, Дахадаев... Пит чысласө вёсем хәйсен геройёсене.

Буйнакский урамөпе пырса, эпө қасхи сүтәсемпе сұталса ларакан хула парнке көретөп. Скульптурәсем, чечексем, саксем...

Вёсен хушшинче Атәл хөрринчи аслә Көстентте аса илтерекен паләк куҗа илөртөт. Ку — Сулейман Стальскин паләкө. Поэта пүс таятәп та хула варринелле утатәп. Пур сөрте те симёс йывәсөм: чинарәсем, тирексем...

Сарлака та сип-симёс Ленин урамне тухрәм. Клубмәсем хушшипе Сталин площадьнелле пиратәп.

Сасартәк йывәсөм хушшинче каллех сүлө паләк куранса каять. Пөркеленнө пит-кушлә сын буркәпа, папахәпа, ман сине тинкерсе пәхәть. Ку Дагестан халәх поэчө — Гамзат Цадаса.

Сулейман Стальскипе Гамзат Цадаса паләкөсене пёр проектпах тунә. Проектне Дагестан халәх искусствисен тага тивөслө деятелө Хасбулат Аскар-Сарыджа хәтөрленө.

Икө паләкне те поэтсен вилтәприсем сине лартнә.

Махачкала — капәр хула. Советсен сүрчө, пионерсен керменө, физкультурниксен керменө, сөнө гостиница, висө кинотеатр тата ытти чаплә сүртсем аңа илем күрсе ларасө.

Махачкала — Дагестан республикин наукапа культура центрө. Кунта Ленин ячөпе хисепленекен университет, СССР наукасен Академиён филиалө, медицина, ялхуҗаләх, педагогика институтчөсем пур. Вёсемсёр пусне, ултә техникум, икө училище, марксизм-ленинизм институтчө тата ыт. пур.

Махачкала сав вәхәтрах пысәк промышленослә центр. Кунта пир-авәр, тимёр-тамәр, апат-симёс, хими промышленосчө вәйлә ала-ланнә. 1942 сұлта вара нефть кәлара пусланә. Сәкә хулана пушшех үсөме пуләннә.

Махачкала айәнчи сөр сийёсем сиплө шывсемпе пуян. Халъхи вәхәтра Дагестанра сарәлнә «Махачкала» ятлә сиплө шыв вар-хырам чирёсенчен усәллә. Хула сүмөнчи Талгин айләмөнче күкөртпе водород шывө тапса тәрәть. Ку сиплө шыв — тәнчери чи лайәххисенчен пөри, Сочи таврашәнчи чапа тухнә Мацеста ваннисенчен те ирттерет. Унта халө нумай пин совет сыннисем ревматизм, нерв тата ытти чирсенчен сывалма килөсчө.

Нумаях та вәхәт иртмө, ку вырән чаплә курорт пулса тәрө.

ДЕРБЕНТ

«Махачкала — Дербент» пуйәс. Вырәс сәмахсәнчи ударенисене урлә та пирлө лартса каласакан проводник тараватлән вакуна ларма чөнет.

Пуйәс хуллен хускалса каять. Эпө вакун чүречи сүмне таянатәп. Сулахайра вёсө-хөррисёр тинёс хумханать. Сылтәмра сәртсем пусланасө. Унта та кунта вәрәм хәлхаллә ашаксем сөрем сисө сүрессө.

Тинёс сүмөпе ларса тухнә Каспийск хули куранса юлать. Каспийск — сөнө хула-ха. Шәпах сәван пеккисем сінчен ёнтө «социализмла хула» теҗсө. Вәл сав тери хәвәрт үссе сарәлса пирать.

«Избербаша ситсе пиратпәр», — пөлтерет проводник.

Часах акә Избербаш вокзалө те. Вокзалтан кәнтәр-хөвеланәс енче, чугун сұл тәршшөпе, хула сарәлса ларать.

Малта — Дербент.

Акә ёнтө эпө Дербентән шавлә урамёсенче. Васкамасёр утатәп. Илемлетсе пөтернө чипер урамсем: Ленин урамө, Коммунарсен урамө.

Хула тинёс хөрринче пусланать те пөчөк сәртсем сінче пөтет. Унти вёсөнче Ленинән пысәк паләкө. Вәл аякрах куранать.

Дербент — виноград хули.

Чәннипех те хулара виноград сав тери нумай. Елөкхи карманән кәнтәр стенисенчен тухсан вара йөркипе виноград сәчөсем пусланасө. Дербент йөри-тавра виноград совхозөсем. Чи пысәк совхозө Сталин ячөпе хисепленөт. Вәл сәкәрсёр гектар сінче виноград туса илет. Эртелөн сұлтәләкри тупәшө вунә миллионран иртсе каять.

Пуян пурәнашсө Дербент сыннисем. Хули те хитре, илемлө. Никам та аңа пин те пилөксёр сұлта тесе калас сұк.

Чәнах, хула пин те пилөксёр сұл тултарнә. Грексем аңа, Кавказра пурәнакан Алан халәхө ячөпе, Алансен хапхи е Каспи хапхи, тенё. Монголсем — Темир-каталга — тимөрленө карман, арабсем — Баб-эль-Абваб — хапхасен хапхи, тенё. Хулан халъхи ячө те Иран сәмахө — Тимёр хапха тенине пөлтерет.

Мёншөн сәпла ят панә-ха сәк хулана?

Вәл чәнах та хапха пулнә. Тухәспа анәса сыхәнтаракан хапха пулнә. Унән пёр енче тинёс, тепөр енче сүлө те чәнкә ту хысакөсем. Вёсем хушшине вара VI ёмөрте Иран патши Кубадшах тупене сөкленекен валсем хәпартнә. Хула вара аслә сұл сінчи хапха пулса тәнә. Кам сәк кармана тытса илнө, сәвә — аслә сұл хуҗи. Сәвәппа кунта ёмөрсем хушши сәпәсүсем пынә.

Малтан ирансем, унтан арабсем хуҗаланнә. Хулана сөмөрсө Чингиз-хан ордисем, Тамерлан юланутсисем, Надир-шах сарёсем сәврашил пек иртсе кайнә. Хәйсем хысшән вилөм, ишөлчөк сөс хәварнә. Юн тинёсө шыв пек юхнә. «Пөтөм Каспи юппа пөвеннө».

1722 сұлта Пөрремөш Петөр патша Дербента вырәс патшаләхө сүмне пөрлештернө. Вара тин юн тәкәнма чарәннә.

Дербентра чылай хушә вырәссен чаплә писателө А. Бестужев-Марлинский декабрист пурәннә. Кунта унән пурнәсәнчи сав тери пысәк трагеди пулса иртнө. Савниё аврәланә пистолет сине пырса тәрәнса перөнсе вилнө. Ун вилтәпри сине вара писатель хәй аллипе чул юла лартнә, юпа сине сисөм сисине тата чечек үкернө. Аяла «шәпа» тесе сырса хунә.

Кунтах французсен писателө А. Дюма, вырәссен 18-мөш ёмөрти писателө Кантемир тата ытти чылай паллә сынсем пулса, хәйсен аса-илөвөсене сырса хәварнә.

Революцичченхи Дербентпа халъхи Дербент хушшинче пысәк уйрәмләх. Советсем влаҗа иличкен кунта хут пөленексем пулманпа пөрех, высләх, чир-чөр хула сыннисене каснә.

Халө вара Дербент Кавказри хитре хуласенчен пөри пулса тәнә.

ТАТ СЕМ

Тат халәхө — Дагестанри сахал йышлә халәхсенчен пөри. Вёсен йышө вунпилөк пине те ситмест.

Революциччен тат халәхө сав тери пысәк пусмәрта пурәннә. Иудей тәнне тытса пурәннә-шән вёсене еврейсем, тенё. Погром, сарату, мәшкәлани — тат сыннине Кавказан кашни кетессинчөх көтсе тәнә.

Совет саманинче кәна тат халәхө хәйән телейне тупнә. Халө халәхән хәйән сыруләхө пур.

Төмиҗе сүл хушши ёнтё пысак альманах тухса тәрәт. Дербент хулинче (татсем Дербент таврашёнче пурнаҗсё) кёнеке лавкинче эпё тат писателёсен Башхив Мишшипе Атилиов Данилән тата Дадашев Манувахән кёнекисене курнаҗчё. Сутәши шәпах тат сынниччё. «Күсем пирён чаплә писательсене. Вёсен кёнекисене куҗарса Мускавра та кәларасчё, акә Атилиовән нумаях пулмасть Мускавра тухна кёнеки»,— терё вәл, сүлөкри «Пёрремёш урок» ятлә ачапача кёнекине тёллесе кәртас. Эпё, унән кәмәлне тупас тесе, кёнекене алла илсе вуласа пәханси турәм.

«Хәвәр халәхән паллә сыннисене тата кама пелетёр!»— ыйтәрәм эпё унран, вәл тин сөс пырса кенё кәвак костюмлә сынна төмиҗе кёнеке тыттарса асатса янә хысчән.

«О-о-о, пелетёп, пелетёп, Истори наукисен кандидатне Ихилова, Дагестан халәх артисткине Щеретовәна, Халукаев композитора лайәх пелетёп. Дербента килсен мағазина кёркөлесе тухасчё вара вёсем»,— терё вәл.

Татсем, чәвашсем пекех, ёсчен халәх. Ун сынчен акә сакә та каласа парё. Дагестанра 1950 сүлчәнен пурё вунсакәр Социализмла Ёс Гөройё шуләннә. Вёсенчен сиччешё тат пулнә.

Татсем авалранах сёр ёслесе пурәннә. Халё те вёсем колхозёсенче пысак тупашлә кукурус туса илсчё. Уйрәмах вёсем виноград үстерме аста.

ДАРГИНСЕМ

Даргин халәхё сёр аллә пине яхән шултань. Йышөпе вәл тусен сёршывёнчө аварсем хысчән иккёмёш вырәнәтә тәрәт.

Даргинсем Дагестанән тәвёсен варринелле пурнаҗсё.

Даргинистан тәвёсенчи сёрсем сёр ёсё валл юрәхсәр. Вәрмансем те сайра. Хәшпёр айлымсенче сөс вара пысак садсем ешөрсө ларасчё.

Даргин халәхё сём авалранах вьләх-чёрлөх ёрчетсе те сёр ёслесе пурәннә. Хресченсем ту сынчи кашни сёр лаптәкөпе мён май килнө таран усә курма тәрәшнә.

Халё те сапла. Тусем сынчи сүлпа пыратән та тёләнётөн. Йёри-тавра чулсем, варринче пёр тәваткал метр пек сёр сынче, тем сүлөш кукурус кашлат.

Даргинистанра эпё чылаях пулаймарәм. Санталәк сүмәрләччё. Тусем хушшинче сүлсем япәхнәччё. Савәнпа каялла Дербента ситме васкарәм.

Манән Цудахар әулөнче чарәнса тәмалла пулчө.

Ку әул садсен әшёнче хупланса ларать. Аякраң пәхан пөлес те сук, вәрман сөс теме пулат.

Мана әули пёр сәмрәк учительпе паллаштарчөс. Унпа эфир даргин халәхён историйё сынчен чылай каласча лартәмәр. Сагид (ячө сәплаччө унән) пүсламәш классенче ёслет, хәйён халәхён иртнө кун-сүлне, литературине лайәх пелет. Мана вәл чылай даргин поэчөсемпе писателёсем сынчен каласа пачө, уйрәмах вәл каланисенчен Батырай ятлә иртнө ёмёрти чаплә юрәсчән пурнаҗсё интереслентерчө.

Батырай «даргин поэзин ашшө» төсчө. Ун юриссене халәх хай пүсөнче упраса хәварнә. Батырай— лирик. Таса юратәва, хәрарәма мухтасә, поэт-импровизатор адат йёркисене аркатнә. Ун юриссем хәйне евөрлө кёрешү мөслөчө пулнә.

Акә унән икё юрри:

Сүл түпери кайкәр пек
Эп сүрәлнә саншәнах,
Санән ик хура куҗна
Кунён-сёрён сыхлама.

Вәрманти арәслан пек
Эпё үснө саншәнах,
Хам мәнасләха манса,
Сана сөс савап, теме.

Адат йёркисене пәснашән әна старшинасем курайми пулнә. Час-часах штрафла пүсланә. Кашни юрланә юрәшән пёр вәкәрне илнө. Анчах та поэт юрламәсәр чәтма пултарайман. Урампа пынә-и, ёсленө-и— ялан юрланә. Штраф хысчән штраф, поэт чухәнланса юлнә. Унән юлашки кунёсенчи хәрушә трагедие

Эффенди Капиев писатель сапла сырса кәтартат.

Аслә даргин Батырай сав тери юхәнса ситсе вилнө. Ана юрлама чарнә... Хәшпёр чухне, чәтма сук йывәр вәхәтра, вәл сөре лартнә кәкшәм әшне пүсне чиксе юрланә.

Пёррехинче, уяв кунёнче, халәх хәйён поэтне аса илнө. Вәл юрланине илтес тесе, кашни-йөнчен укса пухса вәхәр сутән илнө те Батырай чөннө.

«Юрла,— тенё стариксем.— Мура кайтәр штрафё-масарё, вәкәрё хатёр: илсех килтёмөр.»

Батырай юрласа янә. Куҗ хупанкисемпе куҗ-сүльне хупласа юрланә вәл. Пётём халәх лаппа пухәннә. Хәрарәмсемпе ачасем сүртсен тәррисенчен итленө. Батырай шурапнәсемён шурапса пынә, куҗне хупнә; унран инсө мар старшина сынни вәкәра пуснә, унән юнө чәмәртанса сөре тумланә...

Батырай юрату юриссем сөс мар, эпиграммәсем те юрланә. Хәйён эпиграммисенче вәл хансемпе сүтәнчәк-шпиксене сөс мар, Микулай патшана та лектерме манса хәраман.

«Батырай сәввисем пирён халәха революци вәхәтөнче те, граждән вәрси вәхәтөнче те нумай пуләннә»,— каласать Сагид.

Революципе граждән вәрси сынчен калакан юрәсем ку ялта сирөп сыхланса упрнаҗсө.

Сагид мана юрәсем итлеме тесе, пёр старик патне илсе кайрө. Кәвакарнә сүхаллә курпун старик мана юрәсем юрласа кәтартрө. Вәл хай вырәсла пөлмест, мана Саид тәнлантарса пачө.

Пёр юрри даргин поэчөн Рашидовән «Ая-кака» ятлә поэминчен сүралнә иккен. Унта Алибек ятлә хөрлө партизан сынчен каланә. Алибеке юрәра «даргинсен Чапайё» тенё иккен.

Чапай, манән мухтавлә янташ, аста кәна янрамасть пулө санән яту! Казахстан сөсөнхирёсенче пулнә-и, Кавказ тәвёсен хушшинче-и, Украина уйёсенче-и— пур сёрте те эпё Чапай сынчен хунә юрәсем илтрөм. Мён тери чун савәнәтә савәншән!

Халё те акә мана тәван Шупашкарта, мән Атәл хөрринче пуләннах туйәнәт. Чөре тәванләх туйәмне сиссе хавасләрах тапа пүслать.

ТАБАСАРАНСЕМ

Даргинсемпе Дербент хушшинелле төпёр халәх, табасаран халәхё, пурәнәт. Табасарансем йышлә мар, пурё те вәтәр пилөк пин патнелле сөс.

Халё табасаран халәхё Советсен сёршывөнчи тан праваллә халәх. Табасаран ачисем шулсенче хәйсен чөлхипе вёренеҗсө, табасаран чөлхипе хәсәт-журнал, учебниксем сапәнса тухасчө, радио каласать.

Дагестанра Табасарана «кавирсен сёршывө» төсчө. Чәннипе те кунта кавир төртөс ёс сав тери аталаннә. Вёсен кавирёсем пётём сёршывра сарәлнә.

Мана сәкә тёлёнтерсе ячө. Табасаран кавирёсен төррисем чәвашсен кёске төрри евөрлөх. Фигурисем, төррисен орнаменчөсем йәлтах чәваш төррине аса илтересчө. Төсөсен ылмашәвө сөс чәвашенинчен урәх, тусен гармонийөпе сыхәннә. Ку ёнтө халәх ёмёртенпе тусем хушшинче пурәннәран пулө.

Табасарансем, чәвашсене аса илтерсе, төрленө тумтир, төрленө кёле, төрленө чәлха е алсиш таврашө тәхәнма юратаҗсө.

Вёсен ёсөсенче те темёнле хәйне евөрлө төресен гармонийө пур. Хәйсем каланипе, утә сүлнә чухне те паккүсөсем төрө евөрлө пулса юласчө имёш. Курма түр килмерө.

Эпё Хучни әулөнче сёр кәсрәм. Ку әултан инсө мар, тусем хушшинче, пысак шәтәк пур. Төләнмелле шәтәк. Ваттисем сапла каласчө. «Ку төрөслөх шәтәкө. Елөк-авал сак шәтәкә пёр кёрсен, төрөспе пурәнәкан сын сөс каялла тухма пултарнә», төсчө имёш.

Сәмрәксем ун сынчен маннә ёнтө. Стариксем сапла каланинчен куласчө сөс.

... Хучни әулөнчен тухса, пирён грузовик кәнтәрәлла вёстерет. Эфир сүлелле хәпарса пыратпәр пулмалла. Пөлөтсем әшне кёрсе каятпәр. Самантләха шура хумлә тинёс әшне путнәнах туйәнәт. Чөре шиклөн кәрт-кәрт туса тапат. Сүлелле пәкса илетөп те пүс тәрринче сав-сәвах кәваккән курәнәт. Төлөнсе каятп, епле-ха пөлөт төсө ушәнмасть. Сав вәхәтра курәнман тинёсөн шура хумёсем сисөнмесөрөх

сүлелле хәпара пүсләрөс, кәтраланса вёсем пүс тәрринче ташласчө. Эфир аялалла анатпәр иккен. Малалла тинкерсе пәхәтәп. Чул. Ун хысөнчен пире хирөс тавраләх хай илемне илсе чупать. Лезгин әулөсем пүсланаҗсө.

ЛЕЗГИНСЕМ

Ку халәх сынчен нумай сьрма пулат.

Лезгинсем вәрәм историллө халәх. Кавказра вёсем сём авалранах пурәннә. Халё лезгинсем кәнтәр Дагестанра пурнаҗсө.

Кәнтәр Дагестан— сүлө ту тәррисен, никам пырса кёме сук вәрмансен, шавлә сырмасен сёршывө.

Елөкхи лезгин әулөсем пырса кёме сук ту хушәкөсенче вырнаҗнә пулнә. Халё айләмалла анса пырасчө.

Лезгинсем сәвә-юрра юратакан халәх. Авалран вёсен кашни ялөнче ашугсем пулнә. Революцичөнхи ашугсенчен чи палли— Этим Эмин. Акә унән пёр юррин төп хушәшө.

Телей ништа та сук.

Аста пәхан унта е вәрә, е усал...

Таса чунлисене ништа та канлөх сук...

Этим Эминән кашни юрри сәкән пек йывәр шухәшлә. Мён тери төлейсөр, мён тери пысак ёмөтлө сын пулнә вәл! Печөкрен тәләх үснөскер хурләхпа асапсәр пүсне урәх нимөн те курман.

Ирөксөр ун сынчен каласнә чух Чәваш Хвөтипе Юмахри Шавламана аса илетән. Вёсен шәпи те Этим Эминәннө пекех пулнә. Төлейсөр Чәваш Хвөти янравлә сәссипө, сьрма-сәтраллә ялсенче пытанса, «пирён автас килмест-им?» тенө.

Шавлама вара, хурланса;

«Атәл айне анаймарәм,

Чей лартса ёсөймерөм.

Эп төлейлө пулаймарәм,

Савәнса сүреймерөм... тенө.

Сапах төлей килессе ёненнө вәл.

Сәмрәк пүса хуйхә үкрө

Иртө-халө майөпен,— тесе пётөрнө вәл хәйөн пёр чаплә юррине.

Сук сав, хуйхә иртмен Шавламан. Путсөр Эптөлмөн, Шәнкәртәм сөрме пуянө, Шавламанә йыттисене пәрахса панә. Пәлханнә халәх төпөр кунне, Эптөлмене вёлөрнө хысчән, Шавламан шәммисене сөс тупнә.

Сапла, чурара пурәнәкан халәхсен әслә ывәл-хөрән шәпи пурин те пёр пек пулнә.

Октябрь хәватлән сапнә. Сапнә та төрмө тәнчине яланләхах ишсе пәрахнә. Ишөлчөксөн хушшинчен Кавказ тәвёсен хәватне илсе, Этим Эмин вырәнне хәватлә сәсә сөклөннө. Ку Сүлейман Стальский— 20 ёмёрти Гомер сәсси пулнә.

Төмиҗе сәмах лезгин чөлхи сынчен калассәм пур. Унта төмиҗе сёр чәваш сәмахө тупма пулат иккен. Грамматика йёркинче те пёрпөклөхсем төл пуласчө. Чәваш чөлхинчи пекех, лезгинсен грамматика подлөжачие мала ларать, предлогсемпе мар, послелогсемпе усә курать.

Чылай хәрарәмсен ячө бике(пике)сәмахпа пөтөт: Казбике, Халум-Бике. Чәвашсен: Сарпике, Яланпике.

Чөлхөпе сөс мар, лезгин йәли-йёрки те чылай чухне чәваша аса илтерет.

АВАРСЕМ

Акә вәл Аварстан. Аслати авәтнә чухнехи пек, тавраләха шав-шавпа хупласа юхакан сьрмасен; төксөм те чөмсөр ту хушәкөсен; мәнаслә, пөлөтрен иртөкен, хөвел патне кармашакан тусен; чөкеҗ йәви пек, ту хысәкөсен сүмне хөсөнсе ларнә, никам пырса кёрөими әулсен; силхәван Хаджи-Мурадән; маттур джигитсен сёршывө.

Махачкала, Буйнакск тахсанах хыҗа тәрса юлчөс. Малта— Унцукул, Гуниб, Хунзах тата ытти авар әулөсем.

Сёлен пек авкаланса ыртакан сүлпа икө грузовик пырат. Сүл сәмәлах мар, чылай сөрте, пүске пек, сүлелле сиксе илетпәр, төпөр чухне пёр борт енчен төпөр енне йәванса каятпәр. Пирён пүс сүйөпөх пөлөтсем шәвасчө. Инсөте, ту хушәкне тинкерсе пәхәтән та, пөлөтсем ирөлтернө кёмөл төслөн курнаҗсө. Ту тәррисем сынче вара вёсем, тәкса янә хайма пек, куҗа шартаракан шура төспө ылынаҗсө...

Иван Малгай

(Аллаь сул тултарнй май)

Касалхи июль уйахёне Иван Григорьевич Малгай савдс 50 сул тултарчё. Иван Григорьевич 1924 султа, ялти пусламаш шултан вёренке тухсан, чылай хуш кулаксем патёнке чйпта сапса пуранатъ. Унтан — 1926 султа Сёрпур 8 сул вёренмелли шула кёрсе, ала 1930 султа пётерет. 1927 султа Ленинла комсомол ретне кёрет, обществёлла ёссене юратса туса пыратъ. Тепёр икё султан вёл республикара тухса таракан харатсене сырса тама тытанатъ. 1930 султа унй малтанхи «Сыру» савви пичетленсе тухатъ. Сакантан пусласа вёл литература ёсне сине тарса хушиднатъ. Ку таранчен поэт вунпёр кёнеке каларнй, И. Малгай писательсен Союзён тата КПСС членё.

Палла савдс чываш литературинче ырма пёлмесёр ёсленине чысласа, июлён 8-мёшёнче, поэт суралнй кун, чываш писателёсен Союзён правленийё литература касё ирттерчё. Унта Иван Малгай поэта саламласа писательсемпе искусство сыннисем тата хулари обществёлла организацисенчен килнё сынсем ашй сймахсем тухса каларёс, малашине тата тарашса ёсleme аныслых, ырлах-сывлах сунчёс. Тавак республикасенчи писательсен организациёсенчен поэт ячёне телеграммасем килчёс.

Аяларах эфир Иван Малгайын сёне саввисене пичетлетпёр.

Тёрлё сёртен килнё хыпарсем

ВАРНАРТА Анна Маскинёна пёлмен сын та сук темёлле. Кунта ун ятне яланах айшан асёнассё, уйрамёнах хёрарамсем ала кисеплесё, юратассё.

Анна Маскина аста сёвёс. Вёл хушалахра кирлё япаласем тавакан комбинатра ёслет. Посёлкри ёссыннисене, уйрамах самрак хёрарамсене вёл кёпе-тумтир касса сёлемё яланах пулшаты, пёрехмай вёрендет. Хай, сак комбинатан хёрарам валли сёмёл тумтир сёлёкен цехра ёсленё май, кулленхи нормёна яланах ирттерсе тултаратъ.

Укёрчёкре: Машина тикёс ёслет, кёпё-тумтир хавёрт сёленет. Анна Маскина хай машинипе яланах паха та хитре кёпесем сёлесе каларатъ.

А. ИВАНОВ.

ЭП ЮРАТАП сурхи ачаш ире
Хёвел тухса хйпарнй вайхатра.
Малтан суретёп усалса садра,
Унтан тухатйп аслй уй-хире.
Ачаранах мана — ял сыннине
Таван уй-хир ытла та килёшет.
Тен, саванпах тырпул сёлёкнинне
Кашни ирех кайса кукас килет.
Тулли уй-хир! Саватйп илемне.
Яр-яванса сурессё кайаксем.
Янкёр кавак тап-тарй тупенек

Ситесшён ман сунатла шухашсем.
Тари пекех эп сурётём вёссе,
Султен пыхса парка тырпул сине
Кёссе пек ешёл-ешёл калчасем
Сывлампапа сиссе ларнй чухне.
Сёлёкн тырпул! Эс савантар пире.
Тулли пуянлах, ситён хавёртрах!

Эп юратап сурхи ачаш ире
Хёвел тухса хйпарнй вайхатра.

ЯЛТАН тухса таван хире
Сул тытрам эп паян ирех.
Таратйп, акй, кус хывса,
Тавраналла туллин пыхса.

Аста, аста — хаш телерех;
Ыраш ырма килсен пёрре
Кастарпаччё хытах алла
Шап хёрех сул эп каялла?

Сурла тытсассан чи малтан
Сырма енче — сил самкинче

Эп юн калартам аларан
Чипер кёлтелёх выричен.

Сук, эп манман. Шап саванта
Выртатчё пирён пёр ана,
Тырпула мар, эфир унтан
Илеттёмёр куссуль кана.

Пыхатйп та: халь сав уйра
Ик кус тулли ларатъ ыраш,
Сил чуп таватъ пыра-пыра
Хёвел санла сап-сар тырра.

ВАЙАРА

ЧЕЧЕКЛЕНЧЕ сёмёрт хавёрт
Кунён-сёрён суралса.
Шуралмашкан ёнтё вайхат
Палана та васкасах.
Ейуре-ха шавла Атал.
Яванассё сёс хумсем,
Суркунне ситнишён хапал
Эфир — самрак каччасем.
Тусла савак вайасем...
Пирёне хитре хёрсем.

Сураки часах вёсленчё
Амартса ёсленёрен.
Мён акни йалтах сёлёкнчё
Акма лайах пёлнёрен.
Сил килет те тапхар-тапхар
Каш! кашлассё уй-хирсем.
Вайара халь саванатпёр
Эфир — харсар самраксем.
Эй, кёрле, купас кёрле,
Канни килёшё сёрле.

Сурых тирёнчен сёлётнё сёлё те сёмла па-
паха тахённй хитре авар, хёрсе кайсах, мана
хайён халёхён йёли-йёркипе паллаштаратъ, ха-
лах паттёрёсем сынчен каласа паратъ.
Чухён сынсен төлөйшён кёрёшнё лөгёндар-
ла Хачбар сынчен каласа катартни мана шу-
хаша ячё.

Аварсем патёнке төмисе кун пурённй хысёан
эпё каллах Махачкала тухса кайрам. Унта

Магомед патёнке ханара пултём. Дербентра
туса каларнй эрех ёсрёмёр, хинкал сирёмёр.
Эпё хам сырса пынисене вуласа патём.

Отпуск вайхачё иртсе пычё. Тепёр эрнёрен
Магомед мана асатса ячё.

Сыва пул, Дагестан. Сыва пул, Магомед
тусам. Пирён пата, чываш сёршывно, пырса
кур. Таванла чываш халёхё сана, Дагестан ха-
лэхё мана йышаннй пекех, ыра кёмалпа йы-
шанё. Ханасене юрататъ чываш халёхё, тарават
халёх вёл — ман халёх.

Совет Союзёни Коммунистсен партийён XXI-мёш съезчё пулнйранпа икё сул ситрё. Кёсех, акё, октябрь уйахёнче, партин XXII-мёш съезчё пуханатъ.

Икё сул. Шутласа илсен, нумай вэхат та мар пек вёл икё сул хушши. Анчах пирён сёрнывра, Коммунистсен

Икё СУЛ ХУШШИНЧЕ

партиё халәха аслә Ленин кәтартнә сулла малалла төрөс илсе пынипе, кёске вәхәтрах төләнмелле чаплә улийнүсем пулса иртесрә.

Эпир кунта партин икё съезчё хушшинче пёр колхозра тунә хәипёр ёсsemне паллашйпәр.

Канаширан Ямаша каякан аслә сул. Сенкер-кавак-автобус сәмәллән ярәнса чупатъ. Акә, Шәхасан, Сител ялсsem хычала юмчә. Унтан, пёчкә вәрмантан тухсан, Малтикас Шёкёр курәнса каятъ.

Шёкёр. Кунта ситсен кирек кам та йёри-тавраләхә сәнаса пәхмасәр иртемест. Сакантн висё Шёкёртен пёринче — Кассакассинче чәваш халәхән мухтәвлә йвәлсәнчә пёри, суләмлә чөреллә сәвәс Сөрпөл Мишши сулалса йснә.

«Мёскән юташәм, хәта, сухапус сынни, иртсе кайнә вәхәта аставатән-и?», — аса килесрә поэтан пёр сәвинчи сәмахsem.

Анчах мён пур-ши халъ кунта поэт каланә киртнә саманана аса илтерекенни? Пачах пёр япала та сук темпёр-ха, сәвах түрех куфумне курәнаканни нимён те юлман.

Халъхи вәхәтра Шёкёр ял Советёнчи «Звезда» колхоза пилёк ял пёрлешсе тәрәтъ. Колхозан тён пуялхә — акмалли сөрә — висё пин гектар ытла. Уй-хирне тухсан та, ялсене кёрсен те суллен улийнса пыракан сөнә сәнsem, сөнә йкерчәкsem курәнасрә.

Колхоз сарлака утамsemне малалла утамлатъ. Куллен-

кун вай илет, ситёнет, төрекленет, пысәк хәватна ата-ланатъ. Ана юлашки икё сул хушшинче кәна мөм-мөн тунине пәхсан та лайах курса ёненме пулатъ.

Акә эпир Малтикасран Уйпус Шёкёр ялә патнелле сывхаратнәр. Аякранах темисе вуниар чйречеллә, хулари майла шап-шур вәрим сурт курәнатъ. Сак илемлә чул сурта пёлтёр кәна туса пётёрнә-ха. Кирек хәш енчен пәхсан та чуна килентерет. Ун йёри-тавра хитре карта тытса төрлёрөн йвәс лартнә, чечек эрешсsem тунә. Карта сүмөнчә сакsem. Ку вёл колхозри Культура сурчә.

Тёллөнрех паллашатән та, колхозан пётём ёс-хәлә, пёр чаранмасәр вөресе таракан пурнәсә сак суртна сыхәнса тәнине туятән.

Культура суртөнчә пилёк-сёр сын ытла ырнасмалхә пысәк зал, илемлә фойзне коридор пур. Библиотекапа кенекә-хафат вуламалли пёллём те ирёлкә, аслә, суртә. Колхозан тён штабё — правлени те кунтах ырнаснә.

Сурт нихәш кун та пушй лармастъ. Кунта кинокартинсsemне спектакльsem е концертsem кәтартнисёр пусне пухусемне канаилусем, төрлө кружоксен занятиёsem пулса иртесрә. Кунта колхозникsemне пёрле пухәнса ёс плансене сйтсе явасрә, малашне тумалли ёсене паләртасрә, агрономsemне врачсен, учительsemне наука работникёсен лекцийсене итлесрә. Нумаях пулмасть Совет Союзён Герой

Ф. Н. Орлов килсе колхозникsemне тёл пулчә. Шупанкарти театрsem икё спектакль лартса панә, хамәрпа кйриёллә марисен юрәна тәшә ансамблө концерт кәтартнә.

Сакsem сынчен шухәшлатән та маллех кавар чөреллө поэта аса илетён. Чән та. Мишши ача чухне таван йләнче пурәннә вәхәт чуна сйсентермелле йвәр вәхәт пулнә. Ун чухне, патша самани вәхәтёнчә, поэт каларёшилә, ват асаттесен сёрнә пйрчәсем кёс-вёсех тйнесле тайәлса ларнә, вёл суртсене сивё хёлре юр шәлса кайнә, сулла пулсан тәррине армутипе мәян шәтнә, кётесенче уласа сил вёрнә. Пусмәрләх на танмарләх, чухәнләхпа асапләх тәнчи пулнә вёл вәхәтра. Ахальтен мар ёнгё Мишши та сәв төрмери пек тёттём пурнәсә чунтан ыланса питленё, таван халә-хәмәра ирёлкә те телейлө пурнәсйән вай хурса кёрениме чённә. Октябрытө революци вут-суләмәне писёхсе хавхаланнә хурсә шанчәклә савар: «Ватә асладу пйртне йәвантарса яр, ёмёрлөх никёс сине сөнә сурт лартар!», тесе йыхравланә. Поэт ёмётленнә сәв ёмёрлөх Сөнә никёс — социализмла сөнә пурнәсә — пирён халәх хай аллипе хывса ситерчә ёнгё, халә сәв никёс сине ёмёрлөх Сөнә Сурт — коммунизмән суртә суртне лартатъ.

Икё-висё сул каярах ку таврашри ялсенче крассын сүтне ларатчәс, халә кашни колхозник килёнчә электричество лампочкә сунатъ, радио карафатъ. Кёсех, акә, колхозра электричество вәйёне ялхусаләх машинисене ёслеттерме, фермәри вильях-чёрлөх валли апат пёсресе хатёрлеме, шыв уласа хйпартма, арман авәртма, сәкәр пёсрме, ёне сума, сәм касма пусләс. Вёл вәхәт ситесси — куф уменче. Ун чухне йвәр ёсsem сәмәлләнчә, ёс тухасә темице вуниар хут йсё, халәх валли апат-симёс те, ытти япала-сем те кирлө таранах пулчә.

«Звезда» колхозра икё сул хушшинче хусаләхра кирлө сурт-йёр чылай туса лартнә. Сәмахран, 36 сысна ами хуса усрамалли витеsem, пәру

витипе чәх-чәп зити, вильях апачё хатёрлемелли уйрам цех тунә.

Халё колхозра виссёр ёне ытла хуса усрамалли сөнә вите лартасрә. Вёл пётём-пех кирпёчрен пулатъ. Вите мён пысәккәш пуласси унән каләпәшёнчен паллө: тәриш — 90 метр, сарлакәш — 20 метр. Витене кәсал, партин XXII-мёш съезчё ёсleme тытәннә тэле туса пётсресрә. Ана туса ситерсен, унти ёсене пётёмпех механизацилесрә тата электрификацилесрә.

Колхоз хусаләхә ялхусаләх машинисемне те пуялананса пыратъ. Пёлтёртенче кәна сөнёнрен комбайч, молотыка, трактор, тырапа ытти ялхусаләх продукчәсем типётмелли сушилка туяннә.

Колхозниксен пурнәсә куллен-кун аванланатъ, лайахланатъ. Икё сул хушшинче вёсем 110 пйрт лартнә. Сөнә пйртсене кашниех илемлө лартасрә, тәррине хёсгимёр е чуспа шифер витесрә. Ял урамёсем тёләнмелле илемленсе, капәрланса пырасрә. Лайах пйртсемне пёрлех ешлө йвәсsem сарәлса йсесрә.

Йвәсsem тенёрен, сакна та каласа хәварас килет. Шёкёр сыннисем йвәс-курәка, суртсанталәка юратасрә. Акә, эсир Малтикасала е Анаткас Чарпус енмелле каятәр-ц, кунти сулсен икё енөне те капәр йвәсsem кашласа ларасрә. Шәрәх чухне урә сулхән кйресрә, сил-тавал тухсан тусанпа тәмран хутелесрә. Сак йвәсsemне колхозникsem хайсем лартса йстернө, сулсене те хайсем тикёслесе якатнә. Вёсем кәсал та Уй-пусённен Матйшйне каякан сул хёррине сёр пин тён ытла йвәс лартса хәварчәс. Колхоз садне те тата висё гектар сарса пысәк-латрәс.

Ялта шкулsem, клубsem, магазинsem, сывләх учреждениеsem пур. Колхозникsem пёлтёр Матйшйри сичё сул вёренмелли шкул суртне тәпрен юсаса сёнетрәс.

Колхозра тем төрлө ёс те, пысәкки те, пёчкәкки те пур. Халё уй-хирте те, фермәсенче те, сичёсуләхән виссём-мёш сүләнчи ёсене анәслә пурнәсlassишён кёрешй пыратъ.

Партин XXII съездне ситёнйсемне кётсе илесси — колхозниксен чи пирвайхи ёмөчә. Сак ёмөте чыслән пурнәслас тесе, вёсем со-

циализмла обязательствәsem илчәс.

Амәрту ялавё кашни ёс-ченён чёринех хускататъ:

кәсал кашни гектартан 14 центнертан кая мар тыр-пул, 140 центнер сёрулми, 170 центнер сахәр кәшманё туса илмелле;

кукурус пёлтёрхинчен чылай нумайрах акнә, кашни гектартан 600 центнертан кая мар ешлө кукурус пухса илсе, 8,735 тонна силос хывса хәвармалла, вәрләх-ләх акнә ләптәсенчен гектар пусне 20 центнер кукурус тейши туса илмелле;

кашни 100 гектар сёр пу-не 45 центнер аш-какай, 110 центнер сёт суса илмелле, 1,115 сысна самәрт-малла;

парти съезчё урәлнә тэле патшаләха 2,332 центнер сёт, 1000 центнер аш-какай сугмалла.

Колхозпа пёрле сынsem те йсесрә.

Акә, Чуриковsem — унйш-кипе арәм: пёри — агроном, тепри — зоотехник.

Анастасия Петровна — ял Совет депутатчө — ёне сәвакан. Кәсал кашни ёнерен 3-шер пин кинограмм сёт суса илсшишён кёрешет.

Кирилл Давыдов — комбайнер — коммунист. Пёлтёр 352 гектар сынчи тыр-пула пухса кёртнө, 3,885 центнер тырә сарса-тешелесе панә. Вёл районти чи лайах комбайнер ятне илнө.

Иван Михайлов — строительство бригадин бригадир, каменщик. Ана колхоз ятарласа Сентёрвәррине ярса вёрентнө.

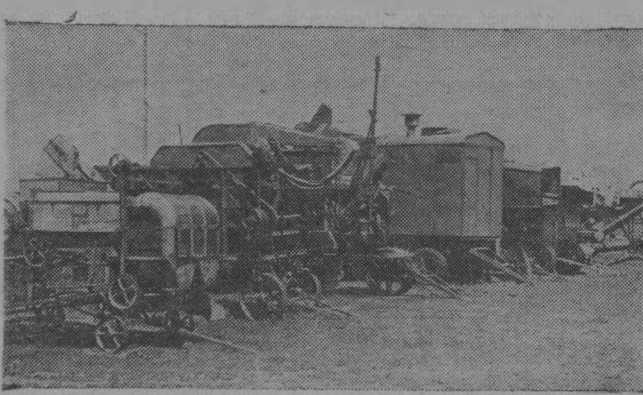
Вильях-чёрлөх пәхаканsem те йссе пырасрә.

Яков Максимович Максимов висёсул кәна сысна ферминче ёсleme | хушрәс. Вёл пёлтёр, 476 сысна самәртса, 390 центнер аш туса панчө. Я. Максимов «Республикари сысна пәхакансенчен чи лайаххи» ятне илме тивёслө пулчө.

Канәсәр чөреллө сынsem хайсем тунә ситёнйсемне нихсан та ләпланмасрә. Вёл кәсал 655 сысна самәртатъ, 524 центнер аш туса паратъ. Самәртакан сынсенен чөрө виси 80 килограмман кая пулмастъ.

Шёкёрsem хайсен сәмахне сиреп тытасрә. Вёсем партин ситес историлле съездне сөнә ситёнйсемне кётсе илсшишён пётём чун хавалөне хавхаланса ёслесрә.

Ст. АСЛАН.

Ле нид АГАКОВ

— Энэ слесаре...

— Иййа. Разряд та пур манан.
— Эппин, эсэ пёр-пёр мастерскойёиче ним мар ёслеме пултаратан! Чапла-и!

— Хулана җаван пирки каятп-ха...
— Пит аван ку. Төрөс шут тытнә. Кашни җыннан хайён ёслесе тара-нас пулат, ытисем ёслесе тунн җине шанса аса хуртла пурәнма юрамасть.

Ку ёнтё Илюка шак хурса калани пулчё, анчах Илюк аңа сисмен пек түрө. Леш җыннисем эрехне ёссе җиме тытәнчёс, Илюк хайён җёсҗине хуслатса чикрө те лавккаран тухса утрё.

«Нумайччен җаван пек куҗран төкёс-ха мана... — асҗан сывласа илчё вәл. — Анчах та эпё хама түрре каларатпа!».

Тепёр сехетрен Илюк шоссе патне җитрө те пёр төмеске җине ларчө. Җак ыраңа вәл икё җул каялла, килтен тухса тарнә сём тёттём каҗ килнөчө. Ун җухне, хайне кёс-вёс хуса җитсе тытаҗсё пуль, тесе, вәл пите хараңаччө. Анчах халь акә нимрен харамалли те җук. Унан чөри таса, кәмәлө ләпкә, вәл никамран та тармасть, ытанмасть, хулара хайне валли майлә ёс тупса, ёслөнө хушарах шулта та вёренес ёмөтпе каят...

Шупашкар еннелле машинәсем пөрин хыҗҗан тепри ыткәнса иртрөс, анчах җак ял төлөнчө пөри те чаранса тәмарө — пурте туллипе каяҗсө. Илюк ларнә җөре темиҗе хөраәм пырса тәчөс — хәшө панулми, хәшө җу-җамарта йәтнә, хула пасарне сутма каяҗсө куранат.

— Грузовиксем халь җынсене питех лартасшан мар җав, — терө пөри, иртсе каякан машинәсем җине пәхса. — Кёсөх Советскипе Етөрне авто-бусөсем пулассө пуль-ха.

Анчах автобуса чылай көтме тиврө. Ахаль ларма кичеммипе, Илюк җөрте ыртакан пёр чөрө патака тытрө те, җёсҗине кәларса аңа тикөс-леме, шурагма, якатса туя тума тытәнчө. Хөраәмсем типө курак җине ыртса төлөрсө кайрөс, вәл вара пөчченех, хутран-ситрен шоссе җине пәха-пәха, вәрахчен апапанса ларчө.

— Вәй патәр! — сасартәк такамән хулән сасси илтөнсе кайрө ун пүҗө җийөнчө.

Илюк картах сиксе җүлелле пәхрө те җав тери төлөнчө: ун үмөнчө пасәр хайсен ялөнчи лавккара курнә икө җын тәнә. Вөсем аңа түрөх палласа илнө пулмалла.

— Мөн ёслөтөн! — ыйтрө тюбетейли, ун патне кукленсе.

— Автобус кётөтөп, — терө Илюк.

— Сут-ха җёсҗүне, вәл мана ытла та кәмәла каят! — аллине тәсрө лөшө.

— Хама кирлө, сутмастәп, — пүҗне пәркаларө Илюк.

— Эсө хәвна валли татах тума пултаратан! Ахаль илместөп вөт сан-ран, укҗалла. Мөн җухлө парас!

— Ним җухлө те кирлө мар. Сутмастәп.

— Ан кутәнлан ёнтө, ачам, ме сана халех җирөм пилөк тенкө! — Тюбетейли җавантах кёсийнчен вәрәм кәвак хут туртса кәларчө.

— Ытла нумай паратән, пасарта ун пек җөсө пилөк тенкө те тә-масть, — кәмәлсәр пулнә пек асәрхаттарчө шлепкелли.

— Пултарах, мана япали килөшет пулсан, эпө хакөшөн нихсан та тәмастәп. Ну! Килөшрөмө-и! Асту, кайран үкөнөтөн акә, кун пек хак сана мансәр пүҗне пёр хумах та памасть!

— Төрөс сәмах, — терө шлепкелли, — сут часрах, май килнө җух.

Илюк кәштах шухаша кайнә пек пулчө те — килөшрө: укҗине лайәх парассө, киле таврансан вәл кун пек җөсө иккө-виссө те тума пултарат, шөлесе тәрас мар!

Часах вөсем көтсе ларнә төле тәстан тавраңакан грузотакси җитсе чарәнчө, ытти җынсемпе пөрле ун җине Илюкән җөнө «түсөсем» те ларчөс, анчах Хыркассине җитсенех иккөшө те анса юлчөс.

— Чипер кай, ачам, җёсҗүшөн тавтапүс! — аллипе сулса хәварчө тюбетейли.

Шофер җул хөринчи чайнәя апат җиме көнө пирки, пассажирсен Хыркассинчө пёр шушә көтмелле пулчө, пурте тенө пекех машина җин-чен анчөс те пөрисем утқаласа җүрөс, теприсем чайнәйне те көрсө тухрөс. Шыв ёсөс килнипе, Илюк та унта йәпәрт җупса көчө, буфетран ыскасах пёр бутылка лимонад илчө те стена җүмөнчи сөтел патне пырса тәчө. Унтан, тутлә шыва стакан җине ярса ёшнө җух аңсәртран пүлөм көтөссинелле пәхрө те унти сөтел хушшинчө хай халь кәна пөрлө килнө шлепкеллө тата тюбетейлө арҗынсемпе пөрлө леш «Шат-рипе» «Чаләшши» ларинче курах кайрө.

Җәтма тәнә шыв та җутах пыра ларатчө пулас. Илюк чыхәнса кайрө, лимонадри газ сәмсине пырса җапрө. Ак япала, каллех төл пулма түр килчө вөт җав шуйттансемпе!.. Мөн туса җүрессө-ши вөсем кунта! Җит-менине, Шатрипе Чаләшши леш уләм шлепкеллө тата тюбетейлө җын-сене лайәхах паллассө пулмалла — пите туслән каласса ларассө вөсем-пе. Акә, тем каласнә май, тюбетейли йөм кёсийнчен Илюк җёсҗине кәларса, Шатрипе Чаләшшине кәтартрө, җав самантрах Шатри аңа хай аллине илсе пәхма тытәнчө...

Тәрук җилө килнипе Илюк тарласах кайрө. Вәл җав тери тәрашса тунә хитре япала хай җак самантра никамран та ытларах курайман ирсөр җын аллине лекрө! Кәна пөлнө пулсан, Илюк хайён җёсҗине җөр тенкөпе те сутас җукчө җав.

— Ма ухмахлантәм пулы!.. — хайне хай вәрсса илчө вәл.

— Кам манпа пырать — тухәр! — кәшкәрчө җав вәхәтрах апат җисө тәраннә шофер.

Илюк көтөсрө ларакансем җине тата тепөр хут, шәтарас пек, җилөпе пәхса илчө те урамалла тухрө. Машина тапранса кайсан та җавсен сәнө-сем куҗ үмөнчен кайма пөлмерөс. Мөн Шупашкара җитичченех шухаш-ласа пычө вәл вөсем җинчен.

— Пурте пёр йышискерсем, тахсанхи түсөм пулмалла... Шатрипе Чаләшши — вәрәсем, эппин кусем те таса җынсемех мар. Кам пөлет, төн, вөсем халө пёр-пёр җөрте җаратасси җинчен каласса тәтәлма төл пулчөс!..

Вәл каллех хайён җёсҗине җав тюбетейлө җынна сутса янәшән үкөн-сө илчө.

Киле Илюк висө кунтан тавранчө.

Темшөн, амәшө фермәра мар, килтех пулнә. Илюк ун җине пөррө пәхсанах вәл тем пирки хытә пәшәрханнине сисрө. Макарсә та илнө пулмалла — куҗ хупахисем хөрелсе тәртаннә.

— Мөн эсө ытла пит салху сәнлә, җирлемерөн пулө-җөкө! — ыйтма-сәр түсеймерө Илюк. — Е мөн те пулин пулнә-и!

— Пулнә җав, пите шутсәр хәрушә ёс пулнә! — хаштах сывласа ячө амәшө.

— Мөскер апла!

— Ёнер каҗ темле вәрә-хурахсем пирөн ялти лавккана җаратса тух-нә, ним те хәварман, таварөсене машинәпах тиесе кайнә, теҗсө. Халәх кунөпе шавларө. Милицисем килсе тулнә, шышчәк-йытә та илсө килнө, терөс...

— Хурал пулман-им вара лавки патөнчө! — төлөнерех ыйтрө Илюк.

— Хуралө пулнә, Улатимөрө аләк үмөнчөх ларнә, анчах вәррисем аңа пусран җапса тәнсәр тунә та Вәкәр варөнчи көпер айне кайса пә-рахнә, тет.

Илюка җав самантрах хайсем Шупашкарти магазинә шәтарса көрес үмөн Матрос хөраәм-хуралҗана җапса үкерни аса килсе кайрө. Мөн тери тискер вәл, җаван пек ним айәпсәр, ним пөлмен-сисмен җынна тәрук хыҗалтан пырса җапса тәнсәр туса үкересси! Урнә кашкәр йышши җын кәна тума пултарат җав ун пек!..

Амәшө җав вәхәтра ун җинчен куҗ илмесөр, ашөнчө калама җук пәл-ханса пәхса ларчө.

— Илюк, — терө вәл унтан хуллен. — Эп сан пирки пите хәратәп-җөкө, ачам...

— Ман пирки! — картах сикрө Илюк. — Мөн хәрамалли пултәр ман пирки!

— Ара... Темшөн-җөкө, Совет секретарө Микки ик-вис хут та килсө ыйтрө: халь те тавранман-и Илюк! Пите кирлөччө, тет.

— Мөн-ха вара уншән!

— Ара, сан пирки тем усал шутламаҗсө-ши, тетөп-җөкө. Анчахрах төрмерен тавраннә, лавкинче җаратнә каҗ шәпах килте пулман...

— Ну, ку пустуй сәмах вара, ахалех пәшәрханатән, анне! — хай те пәлханнә пулсан та амәшне ләплантарма пикенчө Илюк. — Эпө вәл каҗ аҗта пулни паллә, Шупашкарти Хресчен җүртөнчө җывәрнә. Манән җөр ыртнәшән укса түлени җинчен квитанци те пур.

— Аңа та шустуй илмөс вөсем... Титөс те — айәпласах хурөс...

— Ун пекки пулма пултараймасть вәл, анне!

Шәп җав самантра урам хапхин пөчөк аләкө уҗәлса хупәнни илтөнчө. Илюкпа амәшө пёр хараҗсах җүрөчө витөр пәхрөс те, хайсен килхушшине ял Советөнчи ватә сторож Илтемен мучипе темле милиционер көрсө крыльца еннелле үтинне курчөс.

— Ак!.. Каларәм вөт сана... — пәшәлтатса илчө те Илюк амәшө кәвакарсах пыракан тутисемпе, тәрук касса кайнә чөринө тытса сак җине лаках ларчө. — Ахальтен мар, сана тытмах килөссө... Пётрөмөр эппин!..

Чәнах та, лөшсем Илюка илсе кайма пынә иккен.

40

— Тумлан, манпа пөрлө пыратән, — терө җөс милиционер.

Амәшө Илюк хутне көме пикенчө:

— Аҗта илсе каятәр капла ман ывәла, мөншөн! Ним те туман вөт вәл, лавка җаратнә җөрте пулнә тетөр пулсан, вәл кахине ачи Шупашкарта, Хресчен җүртөнчө ыртрәм, тет... Тытса кайиччен малтан төрөслөсө пәхсамәрчө! Ай-ууй, мөн пулса тухат вара капла! Пёр айәпсәр җынна ма тиветөр!..

Вәл үлөсе макәрсә ячө, анчах милиционерән өтвөчө пит көске пулчө:

— Пөлместөп. Мана мөн хушнә — җавна тәватәп җөс.

Илтемен мучи ку таранччен ахаль те нумай хурләх курса пөтнө хө-рәмә җунтанах хөрхөнчө пулмалла.

— Эсө ашна ытлашши ан җунтар-ха, Аноук, ачин чәнах та айәпө җук пулсан тытсах тәмөс, каласса пәхөс те — кәларса ячөс, — терө вәл.

— Айәп җук унән, җук, җук! Хуть те эсир мана җакәнтах чиксе пәра-хәр, анчах эпө җав-җавах калатәп: халыхинчө айәплә мар ман ывәл, айәплә мар, җаратман вәл никама та!.. — чөрене ыраттармалла кәшкәр-чө те Илюк амәшө, пүҗөпе сөтел җине үксө, пөтөм көлеткипе чөтрөне сөмакәрчө.

Аңа кура чәлан аләкө патөнчө тәракан шап-шурә пүслә пөчөк Раис та кәшкәрсах макәрма тытәнчө. Анчах Илюк хай ним те чөнмерө, вас-касах җөнө тумне хывса кивине, колониерен килнине тәхәнчө. Кам пөлет-ха, тем пулат малашне, тен, каллех... хупса хураҗсө! Җак шухаш унән чөринө җатарәх пәчәртаса лартрө, пёр вәхәтләха сывләш тух-ми түрө.

— Җәкәр пур-и пирөн! — хуллен ыйтрө вәл тумланса җитөрсен, халө те-ха пүҗне сөтел җинчен җөклеймен амәшө патне пырса. — Ләплан ёнтө, эс макәрнинчен усси пулас пур-и!

Амәшө ура җине аран тәчө те чәлана көрсө икө пәрҗа пашалуне тутәрпа чөркөсө тухса пачө.

— Ах, ача-ам!.. Мөншөн җав төриех телеҗсөр-ши эппир санпа иксөмөр!..

Илюк, амәшне хөрхөнсе, ун җине җав тери хурләхлән пәхса илчө, анчах нимөн те каламарө, хай те унпа пөрлө макәрсә ярасран тутине җыртса лартрө те аләк патнелле утрө.

Ял Совөчө төлөнчө милици машини көтсе тәнә. Тө Илюка тытса каясси җинчен сәмах сарәлнипе, те урәх сәлтавап, унта җынсем чылаях пухәннә иккен... Илюк никам җине те пәхмарө, милиционер машина аләкне уҗсанах шала көрсө чөрөп пек хутланса ларчө. Шофер мотора ёсөлеттерме тытнәнә вәхәтә вара сасартәк машина җүрөчи витөр Хура Хөтелө сәнө куранса кайрө...

— Аха-а, каллех лекрен-и, сучка җури! — шәлөсөнө йөрсө, хаяррән кәшкәрчө те вәл, чышкипе юнаса илчө. — У-у, пандит! Төрмөрөх җөрт-мөллө сирө анүөпе иксөре те!..

Илюк часрах пүҗне төпәр еннелле пәрчө.

Сүлө тәршиппех вәл нимән тө курмарә, ун пүсәнче пәр-пәринпә сыһанакан йөркеллө хушаш та пулмарә — пәтәмпех тәтрери пек, пәтәмпех пәтравлә. Анчах та тәләнмелле: вәл пәр ним чухлө те пәлханмарә, унән әшә те хыпмарә — уншән халь пурәпәр пулчә пулмалла... Тәпәр тесен — мәнәх вара! Ну, арәслерәс, ну, илсе каясәс. Ну, допрос тәвәсәсә әнтә. Сапах та айәпсәр сынна мәнле айәпа кәртәтәтә! Айәпсәр сынна суд тума, хупса лартма пултараймасәсә вәт-ха!

... Районти милици уйрәмәнче әна малтан коридор вәсәнчи пәчәк-сәс пүлөме кәртсе ячәс. Тәрме маех пур пүлөмә: чүречисем решеткеллә, аләк варринче — пәхмалли шәтәк. Анчах стенисем те, урайә те таса, ништа пәр сүпә сүк — нумайранпа пәр сын та кәрсе курман пулмалла кунта.

Илюк пүлөмри пәртөн-пәр сак сына ларчә те урайнөлле ним тәлсәр пәхма тытәнчә.

— Ах, пурәнәс, пурәнәс... — асән сывласа ячә вәл, хай сисмесәрех. Унтан, кәсйинче туртмалли пуррине астуса, йәпәр-япәр пирус чәртсе ячә. Анчах хайән чәринчә, пәсәр сүл сичне килнә чухнехи пекех, нимәнле ытлашши пәлхану та, пәшәрхану та пулмарә.

Пәлханмалли тәпәр сүр сехетрен пусланчә. Сүр сехетрен әна урәх пүлөме илсе кайрәс те, сәнран пәхма илемлө, тулли пиллө, пысак хәнчәр кушлә, сүсәсене тирпейлән каялла тураса хунә хурахах лейтенант допрос тума тытәнчә. Илюк пүлөме кәнә-кәменех вәл ун сыне витәр шәтарасла, пәрре пәхнпех сын әшәнче мән пуррине пәтәмпех пәлөслө пәхса илчә, унтан, Илюкән ятне-хушматне, хәш сүлта, әста сүралнине ыйткаласа сырсан, аллаппипе сәтел сыне шап! тутарчә те:

— Акә мән, Ивуков, түрех каласәс татәләнә санпа — пытанмалла вылямалла мар! — терә. — Кун пек сәрте әсә әнтә пәрремәш хут мар, йөркисене пәлетән. Сапла-и!

Илюк чәнмерә.

— Пирәншән пәтәмпе паллә, — терә лейтенант малалла, Илюка саплах куәсәмпе пәраласа, — әпир вәсех пәлетпәр, савәнпа та туннинчен, унталла-кунталла пәркаланнинчен усси пулмасть. Саншән сәләнәс сүк. Сак пәтәм әс мәнле пулни, әс камсемпе пәрле «бәсләни» сичнен тәпә-йәрәпе каласа парса хавән айәпна пәтәмпех ыйшәнни сәс санән шәпуна кәштах сәмәлләтма пултарат. Әнлантән-и!

Лейтенант хайән сәмахәсене кәшкәрарах, сәвә каланә евәрләрех калани Илюка киләшмерә. Темле, вәл кәштах курнәсләннә, хайне вәс-кәнтәрех тытәннә туйәнчә әна. Түрех колонири майор — начальник заместителә аса килчә: мәнле ләпкән каласрә вәл Илюка колоние илсе пынә кун, мән тери ырә, әшә сәмахсем каласа әсәтрә вәл срокчен ирә-ке кәларнә ачасене! Халь те куәс үмәнчех унән сәнә, сәмахәсем те чәрере...

— Әнлантән-и, тәтәп! — тәпәр хут ыйтрә лейтенант.

— Әнланмарәм, — пат татса каласа хучә Илюк, ун сыне куәсаршисем айән пәхса.

— Ах, әнланмарән-ха әппин! — Лейтенант пукап сичне йәшаланкаласа илчә те пирус чәртсе ячә. — Ну, паллах әнтә! Малтан әсир пурте сакән пек пәлахая перетәр, тин сәс сүралнә ача пек пәлмәш пулатәр. Ну, ку вәл пирәншән нимех те мар. Ку йәлана хәнхәнә әпир. Кәшт тәхтасан әнлантән акә, пәтәмпех каласа паратән, мәншән тесен санән тунса тәма майә сүк, пирән әс сак «сәс» хушәннине кәтартса паракан фактсем пите нумай... Пәрах чәхәмлама, каласа пар халех йөркипе!

— Мән сичнен каламалла ман сирә! Әсир манран мән ыйтнине те пәлместәп-ха әпә! — сасартәк хәюлләнчә Илюк.

— Ах, а-ав епле! Пәлместән иккән! Нимән те пәлместән! — куәсәсене тәрук хәссе пәхрә лейтенант.

— Пәлместәп, — терә Илюк сирәппән.

— Сана кунта мәншән илсе килине те пәлместән пулы!

— Әна та пәлместәп. Сирән милиционер мана нимән те каламарә.

— Ан ләпәртат! Әс вәсех пәлетән. Кунта мәншән илсе килине те, әпә санран мән сичнен ыйтнине те!

— Сүк, пәлместән!

— Ну... питех ун пек пәлмене перетән пулсан, каласа парам сана, итле.

— Итлетәп, каләр. — Илюк хәюлләннәсемән хәюлләнса пычә, анчах сав хәюләх темле хәранипе, тарәхнпех хутәш пулчә.

— Ирнә кәхине мар, леш кәхине сирән Юманләхри лавка са-ратнә. Чи хаклә япаласене илсе тухса кайнә. Савән сичнен пәлетән-и!

— Паян анне каласа пачә...

— Унччен пәлмен апа!

— Пәлмен. Әпә висә кун Шупашкарта пулнә.

— Ну, әс кунә кама та пулин урәхнпех суй!

— Ним чухлө те суймастәп... Тәрәслеме пултаратәр...

— Юрә! — сассине хәпарса Илюка пүлчә лейтенант. — Сав хәвәр ялти лавкана саратнә сәрте әсә те хушәннә.

— Тәрәс мар ку! — яштах сиксе тәчә Илюк.

— Тәп-тәрәс! — Илюка ларма хушса алипе сүлчә лейтенант. — Әсә унта чи активлисәнчен пәри пулнә, ан тун!

— Тәрәс мар! — Илюк пәлханма пусласа аллинчи картусне лутәр-кама тытәнчә. — Калатәп вәт сире, әп вәл кәхине Шупашкарта пулнә, атәл хәрринчи Хресчен сүртәнчә сывәрнә, акә, манән квитанци те пур!... Вәл васкасах кәсйисене ухтарма тытәнчә, анчах нимле хут татки те туләнмарә.

— Тәпәр пиншакәнчә юлнә... Анчах ун пек квитанци манән тупатә пур! — терә Илюк, лейтенант куәсәнчән түррән пәхса.

— А вәл савах ние те пәлтәрмәст! — татса хучә ләш. — Әс унта лавка саратичнен те, е кайран та кайса сывәрнә пултарнә. Тавай луччә, әсә йөркипе каласа пама тытән! Камсемпе пәрле саратрә лавкана, япалисене әста кайса чикрәр, санән вәрә-тусусем әста халь! Ним пы-тармасәр, түррипе кала! — Лейтенант каллах пәтәм аллаппипе сәтел сыне сапса илчә.

— Лейтенант юлташ... — куәсәсене мәчлаттара-мәчлаттара калама пи-кәнчә Илюк, анчах ләшә әна савәнтах пүлчә:

— Юлташ мар әп саншән! Гражданин.

— Кәсарәр... Гражданин лейтенант, каларәм вәт-ха сире, пәлместәп әпә нимән те...

— Мән, курман, илтмен, тәсшән-и вара әсә!

— Тәрәс, курман та, илтмен те! Нимәнле лавка саратнә сәрте те пулман, әп вәл кун Шупашкара әста та пулин әсә вырнасәс тесе кайнә та, унта ик кәс выртнә. Ененместәр пулсан, хам хәш вәхәтра әста пу-линне йөркипех каласа пама пултаратәп! Ма-ха әсир ним айәпсәр сынна тасаранах айәплә тәвәсшән!

Илюк куәсәсене тәрук шывланчәс, аллинчи картусне вәл тата хытәрах лутәркама тапратрә.

— Айәпсәр... Пирән алла лөксен әсир пурте айәпсәри!

Лейтенант Квасов [ку шәпах савә, Юманләхри саратнә лавкана милици сынинсенчен пуринчен малтан пирса тәрәсләнә Василий Ква-сов пулнә] сак сәмахсене сиввән, шәл витәр каласа хучә те пәр хушә Илюк сыне ним чәнмесәр, каллах шәтарасла пәхса ларчә. Илюка вәл чәнласах преступник, лавкана саратнә сәрте пулнә вәрә тесе шутланә. Шутланә сәс те мар, ку чәнпах та саплине чун-чәререн ёненнә. Епле пултәр-ха тата! Пур енчен илсе пәхсан та сапла пулса тухатә вәт-ха! Колонире ларса килнәскәрән, унән, паллах, преступниксем, рецидивист-сем хушшинче «тусем» пур. Вәсен унсәр пулмасть. Савсем хушнпә, вәл хәйсен яләнчи лавкана сәнаса пурәннә. Сәмахран каласан, саратас кун вәл унта ятарласа пирса, нумайччен сәнаса сүрәнә. — кунә лавка хуши хай те калатә... Унтан лөхсене кайса пәлтәрнә те, сәрле вәсем Юманләх машинәпах килнә. Машинине әстан тупнә! Вәл пәллә мар-ха, унән йәрә сәс юлнә, ун тарәх пәр шини мәкәллә пулни куранатә. Лавка хуралсине кәпер айне ывтнә хысшән вәрәсәм әста кайнине те, саратас тухнә таварсене әста әсатни те паллә мар. Ун сичнен сак сәм-рәкки мән чухлө те пулин пәлме кирлө. Лайәхрах тәпчәс, каласакан тәвас, тәрәссине калаттарас пулатә әна! Сыне тарсах, хәсәсех, хупәрла-сах! Пәр вәл кәна сак преступлени сәмхине әнәслән сүтсе пыма пулш-ма пултаратә...

Сапла хушәшланә та Квасов, әнсәртран айәпа кәнә пек пулнә Илюка ләш памасәр тәпчөме тытәннә. Милици уйрәмән начальникке, Смелов майора вәл кун ирех Шупашкара, министрствәна чәннә, каяс үмән вәл Квасова: «Леш Ивуков тенине тупса килсен хәвах допрос тума тытән», тесе хәварнә. Квасовән начальник таврәнниччен сав әсән хәшпәр ененсене те пулин «усас» килнә — ан тив, куртәр вәл хайән помощникә Квасов лейтенант мәнлерех әслеме пултарнине!

... Анчах сәмрәк йәкәтә («шайкәрисәнчен пәри», терә әна Квасов) тем пек тәпчәсене те, уссиех пулмарә-ха. Вәл сав-савах пәлмене перет. Тата сыне тарсах хайне хуәтәленме май паракан алиби * кәларса тә-рататә. Квасовах айәпланакан сәмрәк ача хушшинчи каласу чыляя пычә, анчах әсә чәрне хури таршшә те малалла шумарә. Паллах, следовате-лән яланах ләпкә пулмалла, вәл пәлханма, сипенме, хай тәпчәкен сын сыне кәшкәрма пусласан әс пушшех әнмәстә, айәпланакани пушшех кутәнланса, ытларах пәтратма пултаратә. Сакна лайәх пәлнә пулин те, Квасов хай сисмесәрех тарәхма, сассине хәпарса каласма тытәнчә. Вәл ытла та хупәрланә пирки Илюк ытларах та ытларах пәлханчә, сак кунсенчә хай әста-әста пулса мән тунн сичнен те йөркеллө каласа параймарә.

Юлашкинчен Квасов «йәвәр артиллерие» хута яма шут тытрә. Вәл сәтел ешәкне үсрә те, Илюк үмнә пат! унән сәссыне кәларса хучә.

— Сак — мән вәл!

— Сәсә... — сав тери тәләнсә, куәсәсене мәчлаттарса илчә Илюк.

— Кам сәссы!

— Манән... манән пулнәччә, анчах әп әна сүтса ятәм...

— Кама сүтрән! Хәсан! Әста!

— Килтен тухса кайнә кун... мән сүл сичне темлескерсем сыпәсрәс те... Сирәм пиләк тенкә пачәс...

— Ан суй! Никама та сүтман әс ку сәсәсә, әс әна лавкана саратнә чух кәларса йкерсе хәварнә!

— Вара... вара әна лавккара тупнә-и! Епле-ха... — Илюк сасартәк каласайми пулса ларчә, унән пүсә саврәнса кайрә, сав вәхәтрах куәс үмнә хайәнччен сак сәсәс ирәксәрлесе тенә пекех илнә хура куәсләхлә тата тубетейлә сынсен сәнәсем тухса тәчәс... Савсем әппин, савсем! Урәх никам та мар, савсем килсе саратнә! Малтан вәсене Илюк лавк-кара тәл пулнәччә... Унтан вәсем Хыркассинчи чайнәйра Шатрипе тата Чаләшшипе пәр сәтел хушшинче ларса әсрәс... Тубетейли вәсене Илюк сәссыне кәларса кәтартрә...

— Ну! Халь тәрәссине каласа паратән-и! Текех әнтә тунса тәмалли пәтрә санән! — чан сасси пек янраса кайрәс лейтенант сәмаххисем шу-хәша путнә Илюк хәлхинчә.

— Калатәп, пәтәмпех каласа паратәп... — мәкәртатрә Илюк, тәрук ыйхәран вәраннә пек пулса. — Акә мәнле пулчә вәл...

Квасов йәпәр-япәр автомат-ручкине тытса сывра хатәрленчә, хай сав хушәрах тепре асәрхаттарчә:

— Асту, ним те ан суй, ним те пытарса ан хәвар, йөркипе ка-ласа пыр!

— Йөркипех калатәп...

Квасов әнтә Илюкан Юманләхри лавкана камсемпе пәрле тата мәнле саратни, япалисене әста илсе кайни сичнен пәлөссе шаннәччә, анчах сәмрәк ача хайән сәссы пирки сәс каласа пачә.

— Урәх вара әпә нимән те пәлместәп, — терә вәл юлашкинчен.

Квасов ку татах тарәхтарса ячә.

— Епле пәлместән! Кайран әста тәл пултән вәсемпе! Лавккине епле килсе саратрә, савна кала!

— Саратни сичнен ним калама та пултараймастәп...

— Сүятән!...

— Сүк, суймастәп, гражданин лейтенант.

— Сүятән! Әс пәтәмпех пәлетән!

Сак самантова сасартәк аләк яр-р үсәлчә те пүлөме милици уйрәмән начальнике — сүлә, патвар кәлеткеллә, тарәхларых пиллө те кән-кәван куәслә Смелов майор пирса кәчә. Әна курсан Квасов сәтел хушшинчә йәрст тәсәлса «смирно» тәчә.

* Алиби — преступлени тунә вәхәтра айәпланакан сын пачах урәх сәрте пулнине, вәл преступление хушәшмашиние кәтартса лани.

ЫВАЛЕ

Канма тесе, вэл килнеччэ,
Ятарласах-ске отпуск илнеччэ.
Анчах канмашкан майё пур-и?
Кунта кашни ыйтат-мён юрә.

Клуба пымашкан тилмөресчэ:
— Сөн юрә вөрентсемччэ,— тесчэ.
Мөнле-ха юлан пәрәнса
Ял сәмрәкчэ чунтан ыйтсан?
Е хай вэл яш пулса курман-и,
Вай ылыман-и те кулман-и?

Таван ялти хор кружокне
Чылай вэл пачё сөнине.

Канас кунсем пит хаварт иртрәс,
Ак каясси сывхарса ситрәс.
Ик кун юлсассан, ун патне
Ял председателё килет:
— Радиопа юрланине
Сана час-час илетпәр,— тет.—
Хамар ялсем әс, ял умне
Тухса шәрәт юрусене.
Чармавә пысак... Мён тавар?
Савах та кәмәла тулар.

— Ыйтат пулсассан таван халәх
Сәмахам манан пите палла.
Кәскеи канә: «Концерт пулат»,—
Тесе пурне те хыпарла.

Каҥ.
Клуб тулли сынсем ларасчә.
Улма укме те ыраң сук.
Таван юрәмәрсем ярасчә,
Чуна сәрсә ярасчә су.

— Маттур ача үстертән әсә,—
Ак күршә юрәс амашне
Сәмах хушат кәс түсеймесәр,
Пытараймасар саванәне.

— Сәршывәмәр үстертә мар-и?
Тәләхскере вэл пәрәхмарә,—
Амаш хулли канә калат,
Хай сәна сәинлех пәхат.

«Алран кайми аки-сухи,
Асран кайми ати-ани»,
Кәшт хурлан юрә янәрәт.
«Пулчех пуль сав хуйхи-суйхи,
Юлмарә пулә курманни,—
Ашра-ске амаш шуһашлат.—
Вакәрсемпе ака туса,
Печеккәлех сухаласа
Хул-сүрамна сахал-и ватна?
Хәвелпеле пәрле тәрсә
Аш ыйәхна мән чухлә татна?
Савах: «Анне суха тытма
Вөрентәм-ха, хурланар мар»,—
Тесе мана әс йәпататтән,
Ырсассан та йәл-йәл кулаттән.
Халә ав кәрлөсчә тракторсем,
Анса пуласчә тырпулсем»...
«Улах хәрә юрла-юрла
Көнчелине хулли арлат.
Хай юррипе, хай сәсипе
Тусне чәнет вэл шәпчәк пек»,—
Пуллат сөн юрә шәранма,
Сәмрәкләх асантарма.
«Улах юрри,— шутларә амашә,—
Канә хәр чух мәнчул юрланә-ши?
Тен, ываләм асидчә пулә:
Хайне пәрре, пәчәк чухне,
Тем чул тәксассан та кушсулә
Улах пүртне кертменнине.
Халә кулашла. Кантәк айме
Хай кәрсе тәнә та тәрәт.
Хәрсем шалта юрланине
Пәр хускалмасарах тәнлат.
Хай шанса күтнеччә. Аран
Эп илсе кетәм урамран.
Юрланине сәвтер тәнлатчә,
Печчен юлсан вара,— юратчә»...

Вәхәт ытла та час шават.
Кәсех ак сүрсәр сывхарат.
Саплах-ха юрә шәранат.
Янрарә «Чентәрлә кәпер»,
Сырма хәрне анчәс чупса.
Бр «Вәлле хурчә», ылтәнскер,
Кәшт тәчә те нәр-нәрласа,
Сем «вәрман урлә» васкаса,
Пәр сәка йывәс шыраса
Вестерчә сав тери инсә,
Асәма юлчә кәвви сәс.
Сук, тапранасшан мар-ха халәх,
Хәрсә кайсах сүпат вэл алә.

Анчах та юрәс ыванат,
Пырә сине-ске кәтартат.
Халәх тек ыйтнине кура,
Вәл аллине сәклет: «Юрат»,
Эппин пурте пәрле юрлар». —
Пәрле юрлар. Атя, пуслә! —
Пәри чәнсе калат зала.
«Мухтавлә парти, тав таватпәр
Эпир сана чун-чәререн.
Әс хурсәран та сирәп, паттәр
Әс вәйлә халә нихсаннинен.
Пуян таван сәршывә уй-хирә»...
Ялыш пәр кәмәллән юрлат.
Пуласләхә вәсен пит сирәп,
Ана кашни курса тәрәт.
Юрә пәтсәсән, председател
Ывалә патне ун амашне
Сәна сине илсе тухат те
Хит чәмәртат аллисене:
— Сын манмасассан амашне,
Манмаш нихсан та ялышнә.
Таван ялтан чап сәкленет,
Вара каят вэл инсәне.
Пиртен сана — чән юрату...
Халә аниүне савса чупту —
Хай, сәмахне пәтернә май,
Пуллат хәруллән ал сүпма.
Алә сүппи кәрлет, кәрлет...

Юрәс хай амашне илет
Сәпайлән, меллән ытама.
Анчах та амаш именет
Халәх сәнче чуппа тума.

Кушсулә тумлат ун кушәнен,
Пусне пәкет вэл ерипен.
Сисмесәр хәрелсе каят:
— Ачам, тавах...— тет, ыталат.
Пәлесчә ман.
Теләи тени
Мән-ма вәтанчәк-ши сапла?
Саваннә чух кушсулә юхни
Кама пит кирлә пуламалла?
Анчах пәлетәп әп сәкна
(Ененмесәсән ху сәна):
Теләйлә чух сүт кушсуләнә
Сын пытармаш-мән әмәрсә.
Ана шәлма та васкамаш,
Саванәсә вэл хупламаш.

Сәна сәнче вәсем тәрәсчә,
Ялыш умне пусне таясчә...

Канма тесе яла вэл килнеччә,
Ятарласах-ске отпуск илнеччә.
Канма юрат-и-ха юрә
Кунсем хәрүллә вәхәтра?
Сунат парса сүт әмәте
Чәнет, чәнет вэл инсәте.

ЮРАТУПА ТЕЛ ПУЛНИ

Әп ун чухне вунсиччәреччә,
Лекмәстчә ман ура сәре.
Тәнче касса вәсә сүретчәс
Әмәтәмсем сүл тәперә.

Вылатчә хәрү юн әшра,—
Вәртән ачашләх вәратчә.
Сәвапәл ыраңта, чуңра,
Темскер ситмен пек туйанатчә.

— Допрос таватп, майор юлташ...
— Сәка-и-ха вэл Ивуков! — Майор ерипен сәтел пүсәнчи пукан сине ларчә.— Ну, мәнлерех каласатар!
— Хайне валли алиби тавасшән вәл...
Майор пүрнисемпе сәтел сине тәкәртаттарса илчә, унтан Илюка пүсәпә сулса аләк патнелле кәтартрә те:
— Әс йәләрләхә сәванта, коридора тухса лар-ха, кайран чәнәпәр сана,— терә.
Вәл тухсассаннах майор Квасова кушәсенчен пәхрә:
— Әс йә хәратса пәтернә пулас!
— С-сук, ытлашши ним те пулман... — терә лейтенант.
— Мәнле алиби сәнчен каларән әсә!
— Лавкәна сәратнә каҥ вәл килте пулман, Шупашкарти Хресчен сүртәнчә сәр ыртнә, тепәр каҥхине те унтах сывәриә, тет...
— Мән тума кайнә вәл унта!
— Ес шырама, тет. Ак куна... — Квасов сәтел сәнче ыртаткан сәсә сине кәтартрә,— сүл сәнче темле сәнсене сүтрәм, тет. Пәр енчен, әнә-мелле те пек...
Майор шуһаша кайса пирус тивертрә.
— Ман шутпа, ачи чәнах та әйәплә мар,— терә вәл унтан.— Пәләтән-и, пирән Шупашкарти юлташсем йәр сине үкнә әнтә. Лавкәна камсем сәратни — паллә...
— Чәнах-и!! Мәнле майпа! — пәтәм кәлеткипе начальник патнелле туртәнчә Квасов.
— Ак мәнле. Енер ирхине ирех Атәл тәрәхәнчи пәр лесник хай ху-раллакан кварталсенчен пәринчә йывәс сүмне сәпанәсә ваниә «Победа» тәл пулнә. Вәл часрах района, районтисем Шупашкара пәлтернә. Сәван хысәнах унта опергруппа тухса кайнә. Машинә шәпах вәрсәм Юманләх пәнәшкәк пулнә — кайри сулахай шини сәнче мәнәл, нумәй пулмаш вулканизаци тунәскер. Аңа сәв Юманләх сәратнә каҥ Шупашкарти пәр министерство гаражәнчен «сәвәтса тухнә» иккен. Ку пәрре. Унтан: машинән малти сылтәм кантәк сәнче пүрне йәрәсем пәләрсә юлнә. Машина сәмәрәлнә пирки таварсене сәкпесе кәларма тәтәнсан, вәрсәм машина тавра ура йәрәсем нумәй хәварнә, вәсене үкерсе илме те май килнә. Машина урайәнчә туртса пәтереймен «Прибой» мундштукәсем иккә тан тупәннә, пәрин сәнче шәл йәрәсем те, апла пулсан — сурчәк та юлнә. НТО-ра* тәрәсләх хысән пүрне йәрәсем те, ура йәрәсем те, пирус сәнчи сурчәк та Юманләх тупәннисемпе пәр пек, пәр сәнсәненх пулни пәләриә. Ну, хәвах пәләтән, ун хысән картотека тәрәх сәв йәрәсен «хуәсене» тупма та йывәрах пулман. Вәсем — нумаях та пулмаш колонирен таварнәскәрсем...
— Хайсене тытман-и! — ыйтрә Квасов.

— Сук-ха. Шырасчә.
Сәкән хысән майор Смелов Илюка коридортан чәнсе кәртме хуш-рә те унта вәрахчен хай каласрә. Сәв каласу пәртте допрос пек пул-мәре — әсәл пиччәшәпә шәлнә тәванла каласнә пек сәс пулчә. Илюк милици уйрәмән начальникне хай ялти лавкәра әнсәртран тәбетейлә тата хура кушләхлә сәнсене тәл пулни, унтан вәсем мән сүл сәнче ун сәсәсине илсәшәпә тәпәнни, кайран вәсем Хыркәссинчи чайнәйра Шатрипе тата Чаләшшине ларса юлни, Илюк хай ләшсене епле майпа пәллани сәнчен тәпә-йәрәпә каласа кәтартрә. Хай Шупашкара мәншән кайни, унта әста-әста пулни сәнчен те каларә...
Майор аңа пәрре пүлмесәр, шуһаша кайнә пек итлесе ларчә.
— Ененәр мана, әп нихәш енчен те, нимән чухлә те әйәплә мар... — терә Илюк юлашкәнен.
— Эпир сана әйәплә тесе шутламастпәр та,— ун сәнче кәмәллән та хәрхәнерех пәкса илчә майор.— Анчах та сәнан халә манпа пәрле Шупашкара кайса килмелле пулат.
— Мән тума!
— Сана унта әпә пәр япала кәтартасшән.
— Мәнле япала!..
Илюк каллех пәлханма пусларә. Сәвна сиссе, майор аңа хулпүссин-чен ләпкәса илчә:
— Ан пәшәрхан, хәрамалли нимән те сук. Сәнан пире кәшт канә пулшас пулат...
Сәв самантра пүлеме Квасов лейтенант кәчә.
— Пәтәмпех йәркәллә, тәрәс,— терә вәл.
Илюк, паллах, вәл мән сәнчен кәланине әнланмарә, анчах майор түрех әнланчә курәнәт те — пүсәпә сулса илчә. Квасова вәл Шупашкара, Хресчен сүртне шәнкәравласа пәлме хушнә-мән: Илья Ивуков сәк кунсенче унта сәр ыртнә-и, сук-и! Лерисем: ун пек сын пирән патра чәнах та икә каҥ ыртнә, тесе пәлтернә...
Тепәр хәрәх минутран, Шупашкара ситсе, майорпа Илюк министер-ствәна кәчәс. Анчах кунта вәсем нумәй та тәтәнса тәмарәс: Илюка пәр пүләмре темисә сәнүкерчәк кәтартрәс. Кәшт пәкса тәрсанах, Илюк Шатрипе Чаләшшине тата тәбетейлипе хура кушләхлине пәлләса илчә.
— Сәксем, шәп сәксем! — терә вәл сирәппән.— Күсем акә манпа пәрле колонирен таварнәнисем, ак күсем манран сәсә илкеннисем...
— Тавтапүс сана,— терә майор,— халә әнтә киле кайма та юрат. Анчах малпан эпир санпа икәсәм столовә кәрсе апат сисе тухәпәр...

...Сүрсәр ситесе Юманләхән ту вәсәнен, вәйлә фарисемпе сүтат-са, «Победа» вәркәна кәчә, мән урампа анса сырма урлә каҥсан, вәл Илюксен тәлне ситсе чәрәнчә те икә хутчен кәшкәртрә.
Сәк сәсса илсән, тин сәс тәләрсә кайнә Илюк инке, Илюк амашә, вәртәх вәранса ыраң сәнчен сиксе тәчә те урамалла пәхәнан чүрәчә

* Научно-технический отдел.

ПАЛЛАМАН СУЛТАШ

К а л а в *

Альберт МАЛЬТЦ

Америкәри прогрессивлә писательсем хушинче Альберт Мальтц паллă ырың ышанса тарать. Хайһе кенекисемпе стати-сенче вәл империализма питлет; ёссыннисене пусмәрланине, Аме-рикәри расәллә дискриминацияе чунтан-чәререн тарәхса сивлет.

Мальтц — коммунистсен парти члене. Вәл империалистсен Со-вет Союзна хиреҗ атомлă вәрәд пуҗарса ярас тәллеве туса пыра-кан пропагандана тарă шығ сине каларса кәрешет. Җаваншын аңа термене те хупчә.

Альберт Мальтц Нью-Йоркка чухан сын килышынче сурална. 1930 сүлсенче литература ёрне хутшынн. Малтанласа Нью-Йоркка ёссыннисен театрә валли пьесаҗем сырнә. 1938 сүлта «Җаван пек вәл, пурнәҗ» ятлă пещек калавсен кенеки пичетлесе каларнә. Җав калавсенче автор ёссыннисене чунтан юратни, пусмәрҗасене мән-пур тарәхупа курайманни аван палдрса тарать.

А. Мальтц «Таран җалкуҗ», «Хересне ухл йеппи» ятлă романсем сырнә.

КАНТАРЛА иртсен таватлă сехет тәлнелле эпә, Хәвеланәс Вир-гинири Гоули хули витәр тухса, чугун сул кәперә айһе тухакан туннель патнелле сул тытрам. Ку таврага эпә ёлөкрех те сүреке-ленеҗчә те малти кукаҗ-макаҗ сула лайах пелетеп. Туннеле кәрес умән машин хавәртләхне вунә миль таран чакартам. Җаван пек пещек хавәртләхпа кәна пыраттам пулин те, кунта, туннельте, кәшт сәс сынна таптамарам.

Ёсә ку ака мәнле пулса тухрә.

Җемәрелсе пәтнә, тумхаллă шоссе кунәпе сунә сумар хысҗан пәр пекех якалса кайнәҗчә. Ситменнине хура пелет карса илнине тата сумарә чашлаттарса сунипе тавраллă тексәмлесе ситре: фа-расене сүтмасар малалла каясси пирки шутлама та май сукчә. Тун-неле кәрсенех, тепәр енчи сул кукаҗренчен, мана хиреҗ сасартак пәр сарә грузовик сиксе тухрә. Аңа эпә самантләха кәна асар-харам.

Туннелә. вәрәм мар пулин те, питә ансар: хире-хиреҗ машин-сем унта питә асарханса, ерипен кәна пәр-пәринчен иртме пул-тараҗсә.

Малтанах эпә грузовикән малти кустәрмисем шәпах ман сул синче, хама хиреҗ, килнине куртам. Җавантах тормоз пускәҗне кәкне ситиех пусса лартрам.

Машин ерипен кәна пыратчә пулин те, суләмпа малалла пәш-кәнтәм: унтан руле пәртәм та, машинәм туннель стени сине сәм-сипе пырса таранчә. Леш грузовик тепәр еннелле пәрәнчә, ман ма-шин сунатне сәртәнсех туннельтен вәстерсе тухса кайрә.

Эпә грузовике тытса пыракан шофөран сәмрәк сән-питне, сә-варәнче вәл табак чәмланине, сула малалла тәллекен витәр куҗе-сене асархаса юлма кәна ёлкөртәм.

«Мәншәң-ха унән сәварәнчи табакә пырне лармасть?» — шу-хашласа илтәм ашәмра.

Машина пәрремәш хавәртләха лартса малалла тапранса кайма хәтәрлениҗчә сәс, умра, фага сүтинче, пәр утамра кәна маларах, сын тәҗине курах кайрам, тәләннине хытсах лартам.

— Вәт мур, сәрсәтман! — тарәхса вәрәса илтәм сәсәпах.

Малтанхи самантра вәл туннеле ман хысҗан кәнән туйәнчә. Вәл кунта пулманнине лайах пелетеп: кунта, ман умра, пулнә пул-сан, эпә аңа асарханә пулаттам. Куратп: ман еннелле вәл хаяккән тарать. лартса кайма ыйтса аллине сәкленә. Тепәр шутласан, тун-неле вәл ман хысҗан кәнә пулсан, хысәлта пулмалла, машин умән-че туннель стенине тинкерсе тәмәллә мар.

Эпә аңа кәшт кәна таптамарам. Анчах аңа вәл нимән те аң-ланмасть. аңа-кәна нимән те чухлаймасть пулмалла.

Сынна кәшт кәна таптамарам-ске-ха! Таптана пулсан, мән пулассине шухашланипех сивә тар тапса тухрә, сүҗ-пус вирелле тарса кайрә: машин айәнче сын путәрканчәкә ыргатп; эпә вара аңа хам вәлернине пәлнә сәртех ун синче машинпа ларатп. У-ух, чун сүсенет.

— Э! — кашкәртәм эпә аңа.

Вәл чәҗмерә. Тепәр хут хытарах кашкәртәм — сәврәнса та пәхмарә. Вәл пус пурнине сүлелле касәртнә аллине сәкленә те ёнтәркесе ситнә пек пәр хускалмасар тарать. Эпә хәраса үкүрәм.

«Ку сәрлехи тәттәме сул сине тухнә пещен хуралсан виле чунә мар-ши?» — усал шухаш пырса кәчә пусәма. Җаван пек виле чун сул сине тухни синчен Бирсән пәр калавәнче вуланине аса илтәм.

Манән машин сигналә хаватлă — сасси ун хәлхана сурасла лнәрәт. Туннель тавәрләхәнче унән сасси татах та вәйләрах илтә-нет. Аллалла пещек хура түме сине хутам та, аңа мән вай ситнә таран пусрам. Машин сигналне илтсен, ку сын е шартах сиксе илә, е хай чәнах виле чун иккенне кәтартә. шухашларам хам.

Анчах сын шартах та сиксе үкүмерә, виле чун та пулмарә. Вәл хәлхасар та мар: сигнала питә лайах илтнә.

Сын таран ыйлаха пусарәннә пек туйәнчә. Сигнала илтсен, вәл майһепен вәрәннә пек пулчә те, пусне васкамасар ман еннелле пәр-са, мана пәхса илтә.

Вәл — пәр вәтәр пиллөкелле пуснә хитрех мар сын. Сән-питән-че ун ытлашши паләраканни нимәнх те сук: сәмси пысак та лапчашка, туту-сәварә сарлака. Уняшкал сәнарсем пусра вәрах тытанса тараймасә. Унән сумәрпа йөпеннә сән-пичә вәл ыра е усал, әслә е айван пулнине те нимән те калаймасть. Куҗсем усәм-сар, тәтреленчәк. Җаван пек сән-сәпатсене ирхине ултә сехетре шахта умәнче те, хурә е тимәр шәратакан цехран тухнә сәрте те — йывәр ёс тавакан ытти ырансенче те час-час куркалама пулат.

* «Ака вәл, Америка» ярамран.

Анчах сав сын мәншәң саван пек тәлөтәрмелле пәхнине ниепле те тавәрсә илеймерәм: унән куҗсем үсәр сыннан тәллев-сәр-әнланусар пәхакан куҗсем те, хам пәррехинче курнә тыта-маклә хәрарамән әсәс пәхакан куҗсем те мар вәт-ха вәсем! Пәр сын кәна аса килчә: вәл рак чирәпе асапланакан пәр палланә сын-ччә. Вилес умән вәл та саван пек пәхнине асаватп: иртнә пурнәҗ унән хальхи әс-тәнне сәнчәрласа лартнән туйәнәтчә, куҗсем унән нимән тәллевсәр-шухашсә пәхәтчә. Сак куҗсем те сав палланә сыннан куҗсем пекех туйәнса кайрә.

Кабина аләкә патне вәл ерипен пырса тәчә. Машина юнашарах курнинчен вәл тәләнә, тесе шутланәччә эпә. Анчах вәл пәлханни паләрмарә. Мана юри кәтсе тәнә пекех, кабина синелле ерипен пәшкәнсе пәхрә.

— Лартса каймастән-ши, ыра сыннам? — ыйтрә хайәлтәк сәсә-па, ләпкән.

Каласнә чухне унән табакпа саралнә шултра шәлөсем курән-чәс. Сәмахсене тәсарах, сәмса витәр калани тарәх, ку сын кәнтәр енчи штатсенчен килнине чухласа илтәм. Вәл тусем синче суралса үснә пулас: пирән патәмәрта, Хәвеланәс Виргинири, ун евәрләрех каласакансем сайра-хутра кәна тәл пулкаласә.

Си-пусне юри сүлтен пусласа аяла ситиех тинкерсе пәхрәм: пусәнче — кивә кепкә, сийәнче — сәнә кәвак кәпе, хура шәлаварә сумәрпа лачкама йөпеннә, урисенчи пушмакәсем пылчәкпа ва-раланнә. Тумтирне кура ун пирки нимәнх те чухласа илеймерәм.

Те аңа ытлашши тинкерсе пәхнине, те шухаша пусарәннине эпә аңа сийәнчех хуравлаймарам, саванпа вәл хай ыйтәвне тепәр хут каларә.

— Манән Уэстона каймалла, — тесе хушса хучә вәл ку хутән-че. — Эсир те унта-и?

Эпә аңа куҗсенчен пәхрәм. Халә ман сине тексәм мар, йәл-тәркка хәмар, ыра куҗсем тинкерсе пәхәсә.

Аңа эпә ним калама та аптарам. Тәрәссипе каласан, манән аңа лартса кайма темшәң кәмәл туртмарә. Тин пулса иртнә сәхре хәптармәш мана сав тери пәлхантарса пәшәрхантарчә: манән сак туннельтен те, сак иртен-сүрен сынран та хавәртрах уйрәлса тарас килчә. Анчах сын ман сине тархасласа, хәюсар куҗсемпе пәхса, эпә мән калассине кәтет. Тек вәл пәр сәмах та чәнмерә, кәлеткине те пәртте хускатмарә. Пит-куҗә тарәх шыв тумләмәсем юха-юха анаҗсә.

«Сана лартса каймастәп», — тесе калама чәлхе сәврәнаймарә. Ситменнине тата манән вәл камне, ун кун-сүлә мәнлине пелес кәмәл та хускалчә. Вара сак кәмәл малтанхи хура пархатарсәр-ләха сәнтерчә.

— Ларар, — терәм эпә аңа.

Вәл манпа юнашар кәрсә ларчә; хай чәркуссийә сине хутпа чәркәнә пещек сыхә хучә.

Эпир туннельтен тухса кайрамар. Гоулирен Уэстона каякан сул сәрт-тусем урлă ыргатп: малтан пәр пиләк миль тавалла ту сине хәпарса пыратп, унтан аялалла анатп, вара каллех улаха-улаха анатп. Сүлә питә кукаҗ-макаҗ: пәр енче — чәнкә чул ту түп-түрә хәпарса каятп, тепәр енче — темән тарәнәш ту хушәкә чүна сүсентерет. Кәскен каласан, сула чәнкә чул ту айккине кас-са тунә.

Сумар юхтарнипе тата ту айккинчен сул сине вәтә чул тәкәнса тулнине пула питә ерипен пыма тивет. Сул синче кәна таватлă сехе-те яхән иртрә. Сак хушәра манпа юнашар ларса пыракан сын мәнпурә те вунә-вунпиләк сәмахран ытла каламарә.

Эпә аңа темисе хут та каласарма хәтланса пәхрәм. Вәл кала-сашан кәна мар, ман сәмахәмсене юри илтәмш пулса пынән ту-йәнчә. Темисе хут ыйтсан тин пәр-икә сәмах чәнет те, каллех тарән шухаша пусарәнса шәпәрт ларатп. Вәл морфи е пәр-пәҗ урәх наркәмәш ёснә пек ёнтәркесе ситнә. Ман сәмахсем, кивә ма-шин хәлтәртатни, сумар чашлаттарса сүни — пурте усәсәр шав пек туйәнәсә, аңа ыйахран вәратаймасә.

Сула тухсәсәнах, вәл туннельте мән чухлә пулни синчен ыйтрам.

— Пәлместәп, — терә вәл мана кәскен. — Чылай пулмалла, — тесе хушса хучә унтан.

— Мәншәң унта кәнә вара эсир? Сумартан пытанса-и?

Вәл хиреҗ чәнмерә. Савнах тепәр хут хытарах ыйтрам. Вәл ман еннелле пусне пәрчә.

— Касарар, ыра сыннам, эсир темәм ыйтрәр пулас? — терә вәл мана.

— Ыйтрам сав, — терәм өпә. — Туннельте чух өпә сире кәсәх таптартам вәт!

— Чанах-и? — Ыйтрё вэл, анчах ун сассинче телёни е хараса
ўкни пёртте палармарё.

— Эпё сигнал панине илтмерёр-им вара эсир?

— Сук... Эпё шухаша кайна пулмалла.

«Мён шухаш пусарантарна-ши сана»? — шухашлатап хам
ашамра.

— Мён, сирён халха витёрех мар-им? — Ыйтрам эпё унран.

— Сук, йёркеллэ илтетёп, — терё те мана туртёнке паранса
ларчё.

Сисрём: ун текех каласас камал сук. Анчах эпё ана сав-савах
каластарма хатланатап-ха.

— Ёс шыратар-и?

— Аха...

Вэл хайне хай чёрсиламласа кана каластарни сисёнет. Сук,
самалама йывар пирки сёс каласасшан мар вэл, ана темёнке та-
ран шухаш каласма чармантарарё.

Ыйтусене терёс, анланмалла хуравлать пулин те, пирён камал-
сем пёр картана кёреймерёс. Эпё ним теме те аптарарам. Малта-
нах, ана машин сине лартсанах, темшён ман чун сусёнке те илнё-
ччё: харарам эпё. Халё ана шёлеме тытантам.

— Мён ёсе пёлетёр вара эсир? — сак ыйтупа сёнё шухаш пу-
сарма шутларам. Сын мёнле ёспе пуранине пёлсен, ана анланма
та самалтарар, унпа самах ваклама ансатрах.

— Ытларах рудниксенче ёслесеччё, — терё вэл кёскен.

«Саммах сыпанчё-ха», — шутларам эпё камала халпартлантарса.
Анчах сав самантра путлёрех шоссе таталчё те, машин кустарми-
сем енчен-ение шукалама тапратрёс: сула тинкеререх пэхса пыма
тиврё. Йёркеллэ шоссе сине ситнё сёре ман сын каллех таран шу-
хаша пусаранчё.

Эпё ана тепёр хут каласу пуслаттарма хатлантам. Нимён усси
те пулмарё: вэл ман ыйтусене пачах илтиёш пулчё. Юлашкинчен
вара хам та иментём.

«Ку сынна тёнчере пёртен-пёр япала кана кирлё-мён, — терём
хам ашамра. — Тархасшан шаплан-ха, мана каластарса ан йалах-
тар тесе тилмёмест-ши вэл?»

Тавата сехете яхан пёр-пёрне пёр самах чёнмесёр пытамар.
Сак хушша мана темён тери вёрам та йывар пулчё: Чанах та, юна-
шар ларса пыракан сынпа саван чухлё вахат мёнле пёр самах ка-
ласмасар тусмелле? Ун пек сынна эпё хам ёмёрте унччен те, ун
хысқан та текех пёрре те курман.

Ака, машин ларкачё синче вэл туп-турё ларса пырать, ним
курман куёсемпе умри сул сине тинкерет. Вэл мана асархама
парахнан, хай машин синче ларса пынине те манса кайнан туйа-
нать. Машин таррине карна пир суракёнчен ун сине сумар шывё
тумла-тумла анать — вэл ана та сисмест. Вэл чунсар виле маррине,
чёрё сын иккенне сывлани кана ёненерет. Сывлашё ун хёнпе
тухать.

Вёрам сул синче сын пёртен-пёр хут кана хускалса илчё: ана
пёр хушша услёк пусса илсе аптаратрё. Вэл каёхса кайса усёрнё
чухне унан кёрнеклё кёлетки пёчёк ачанни пек хутлана-хутлана
илчё. Усёрнё май кёкарёнке темён харалтатать. Сывлаш сулне
питёрнё пакка сурса каларасшан пулчё — ана тума хал ситерей-
мерё. Айак пёрчисене шултра картла йёкевпе хайраса шёкёлченё
пек, вёсем витёр чуна сусентерекен сасё харалтатса тухать; сакна
сурса каларасшан пулса вэл пусне сула-сула илет, анчах ниёпле
те сурса параймасть.

Мёскён висё минута яхан хутлана-хутлана илсе асапланчё.
Унтан, темшён айапа кёнё пек, мана пэхса илчё те шаппан кана
касару ыйтрё:

— Касарар мана, ыра сыннам, — терё.

Текех нимён те чёнмерё — шапланса ларчё. Вара эпё те ана
текех чармантармарём.

Юнашар сынпа пёр самах чёнмесёр темисё сехет ларса пыма
тусём мёнле ситнинчен халё те телёнетёп. Пёр вахатра ана машина
чарса антарса хаварас патнех ситрём. Мёншён антарса хавармалли
темён терлё салтавсем шырарам пулин те, пёр салтав те тупайма-
рам; пёр салтавсар вара антарса хаварма хёю ситеймерё.

Саванпа пёрлех тата сав сын синчен пёлес камал вайланна-
сём вайланса пычё: мён пулна-ши ана? Сак ыйту сине эфир уйрал-
на чухне те пулин сутё укё-ха, тесе шантам эпё. Эпё шанни калах
пулмарё...

Вэл мёнле асаплё усёрнине аса илтём те, ку сын чахоткапа
чирлё пуль, тесе те шутласа пахрам. Пусса ыйах пусса килнипе
асапланакансем тата пёр-пёринпе сапаса танран кайса укнё бок-
сёрсем пыра-пыра сапанчёс. Анчах ку сынна вёсемпе пёринпе те
ганлаштарма сук. Мёнпур сут тёнчене манса шухаша путнине,
нимён тусан та пёр самах каласасшан маррине — сисёмлэ пёр сал-
тава та чухласа илме пёлеймерём.

Сём тёттёмре, чашлаттарса савакан сумар айёнке сехет хысқан
сехет иртрё.

Ака, пёр шахтаран каларна сүлё тапра купи хысала тарса
юлчё. Унан тарри сумар айёнке те хёрлё-кавак вут-хёмпе тамала-
нать: шахтаран тапрапа пёрле каларса паракна сёр камракё
сунать. Ман сын сав тапра купи сине пёрре пэхса илчё те пёр
самах та чёнмерё. Эпё те шарламарам.

Каллех пёр самах чёнмесёр пыратпяр. Каллех сумар чашлат-
тарать.

Шахтасем пусланчёс; шахтасем сывахне туса лартна хуралта-
сем, шахтасенчен каларна тапра куписем пёрин хысқан тепри
вёлтлетё-вёлтлетё таратра юласчё. Шахтасенчен кукёртлэ тётём-
сёрём шарши сапачь. Шахтасенче ёслекенсем пуранакан хушёсен
чуречисенчен унта-кунтах хай сүти мёлтлетет.

Унтан каллех сём тёттём сёр пусланчё. Умри сула, сул хёр-
ринчи чул сакалтасене фара сүти кана сүтата-сүтата илет.

Уёстона эфир сакар сехет иртсен тин ситрёмёр. Йывар сул мана
ёшентерчё, эпё шанса та кутрём, хырам та питё высса кайрё.
Машина кафе умёнке чартам та сүлташ сине пэхса илтём.

— Ситрёмёр пулас, — терё вэл мана.

— Ситрёмёр, — терём эпё.

Эпё телёнтём: вэл, сүт тёнчене маннаскер, Уёстона ситнине
мёнле сиснё-ши?

Манан ана тепре, юлашки хут, ыйахран вёратма хатланса
пахас килчё.

— Тен, пёрле кёрсе кофе ёсер? Ашанар...

— Эсир — ыра сын. Тав таватап сире. Юрать, — терё вэл.

Сисрём эпё: унан кофе ёсёс камал пур, анчах укёи сук пул-
малла. Анлантам, мана вэл хайне этём тесе шутланашан тав
тавать.

Ана хампа пёрле кафене кёме чёнме тавсарнашан хам та
хёпёртерём.

Кафене кётёмёр. Кунта тин эпё вэл йёркеллэ сынах иккенне
чаннипех куртам. Кунта та вэл сав-савах каласмарё пулин те,
ашчикне текех пытармарё.

Сётел хушшине лартамар. Кофе пырса парсан, шанса кутнё
аллисене ашатас тесе пулас — кофе чашакне икё аллипе ывасласа
тытрё те кофеё майёпен ёссе ячё.

— Мён те пулин сёмелли килсе пама хушар мар-и? — Ыйтрам
эпё кофе хысқан.

Вэл ман сине пэхса йал кулса илчё. Унан сарлака пит-кусё
сүталса йалтартатрё: сан-пичё сасартак аслаланса йавашланнан
туйанчё.

— Эсир питё ыра сын, — терё вэл мана.

Сак сын йал кулни мана телёнтёрчё. Анчах вэл пёртте лап-
лантармарё, пачах урахла — чёренен палхантарчё. Вилнё сын чё-
рёлсе танан туйанчё мана.

«Ах, мёскён, мёскён», — тесе калас килчё ман ана.

Вара унан хырамё вышнине, апат илме укёи суккине, манрам
апат ыйтма хайманнине сисрём: иксёмёре валли апат илсе килме
хушрам.

Вэл кулкаласа каласма тытанчё. Унан сийёнке пётнё, никотин-
па сарална сайра та вёрам шалёсем куранчёс.

— Эсир питё ыра сын, — терё вэл мана тепёр хут. — Куна эпё
ёмёрне те манас сук...

— Сула май лартса килни вэл пысак ырлахах мар, — терём
эпё, нимён калама аптаран май.

Вэл мана куё илмесёр пахать. Темён каласшан пек туйанать,
анчах унан каламан самахё мана темшён пашархантарса палхан-
тарать.

— Мана эсир тата тепёр ыра ёс туса параймар-ши? — Ыйтрё
вэл сасартак.

— Мёнле ёс-ши? Калар!

Вэл хуллен кана каларё:

— Манан арам патне яма сырна сыру пур. Анчах эпё япах
сыркалатпяр. Савна турлетсе сырса парайман-ши?

— Сырса паратап.

— Эсир хитре сыратар пуль, — терё вэл, йал кулса.

— Анланмалла сыраканчё...

Вэл кавак кёпе сүхине вёсёртрё. Аялти кёпи сүмне сырва
булавкапа тирсе лартна. Ана вёсёртсе илсе мана пачё. Сыравё
йёпенсе нурленнё, унран йусё тар шарши кёрет.

Эпё официантран таса хут татакё килсе пама ыйтрам.

Ака сав сыру. Эпё ана пёр самах улаштармасар турлетсе сырса
патам.

«Хакла машарам!

Ку самаха эпё килтен тухса кайиченех калас тенёччё, анчах
калаймарам: хёю ситереймерём. Саванпа халё ана сырса пёлтере-
тёп. Текех мана шахтана ёсе илмесчё тетён-и эсё? Рудникре ёс
сахалланна, тесе суйрам эпё сана ун чухне.

Хамар шахтана хупна хысқан, эпё туннель тунё сёре ёсе кёни-
не пёлетён вёт эё. Шыва тепёр сулпа яна сёрте кёпер пур — эфир
тавакан туннель савантаччё. Пире ёслеттерекенни, сав туннеле
тунё сёрте ёслекенсене урах сёре ёсе илмесчё, тесе ун чухнех терёс
каларё.

Туннеле чул тава шаатарса таваттамар. Ман усал чир саванта
пусланчё. Ту ашчикё — пётёмёшпех кварц ятла хыта чул. Кварц
тусанё пётём сан-сүрама ларса тулса чикетчё, эфир ана ўпкене те
пайтах сатса тултарна. Ўпкене сав тусан майёпен сисё хавшатса
пырать. Вара туннель тунё сёрте ёслекенсем эфир пурсамар та
пёрин хысқан тепри хавшаса ситсе чире кайрамар. Тухтара кайса
пахтартам — вэл мана сав усал чир ятне сырса пачё. «Силикоз»
тесчё ана. Ўпкери мёнпур сывлаш сүлёмёс кёсенленсе ларасчё вэл
чирпе чирлесен, вара сывлама питё хён.

Эфир хуларан аякра пуранатпяр та, эсё Том Прескотпа Хэнси
Мак Келла пирки нимён те илтмен пуль-ха — килте чухне эпё те
ана сана каламарам. Вёсем висёмкун вилсе кайрёс. Вёсем вилнине
илтсен, эпё турех тухтёр патне кайрам. Тухтёр каларё: санан та
Том Прескот чирех, саванпа усёретён, терё. Ман ўпкесем те кёсен-
ленсе ларна. Туннель тунё сёрте ёслекенсем сёр сын ытла чирлесе
ўкрёс. Ку чирген ниёпле те сыватаймасчё, терё тухтёр. Пёр чирлесе
ўксен, сын хёне кайса пурёпёр вилет. Тухтёр каларё: сирён маскё-
сем таханса ёслемеллеччё тата вентилятор лартса сывлаша уёл-
тарса тамаллаччё, вара нимён те пулмастчё, терё. Анчах пире мас-
кёсем памарёс. Эсё тепёр тавата уйахран вилетён, терё мана
тухтёр.

Килте манан кирлё мар сын пулас килмерё, саванпа килтен
тухса тарма шут тытрам.

Тен, виличчен аста та пулин ёс тупап. Вара сана укёа ярса
парап.

Манран сыру-мён илме чарансанах, эсё килтен ту синче
пуранакан асанне патне куёса кай. Унта пуран вара, асанне пирён
ачана пахё.

Сыва пул, чипер пуран. Пирён ачам шахтаран аякра ўстёр.
Нимён тусан та ана шахтана ёсе ан яр.

К а л а в

Унăн ашшĕпе амăшĕ ирех ёсе тухса каяççĕ. Ашшĕ — гастроном магазинĕн директорĕ, амăшĕ — ача садĕнчи воспитательница. Вăсен ёсе кулленех сакăр сехет тĕлне ситмелле.

Алик килте пĕчченех сывăрса юлат. Вăл ёнтĕ сўлне сирĕмрен иртнĕ-ха, анчах ача, Алексей Чагаков, саплах ача чухнехи пек, ачаш ятпа чăнеççĕ. Чăн та, амăшĕ, ача садĕнче яланах вĕтер-шакăрсемпе тĕркĕшекенскер, хай ывăлне те паян кунченех пĕчĕкçĕ тесе шутлат.

— Ах, Алик, урамра асăрханса сўре-ха, таçта машина айне пулăн!..

— Ах, Алик, майна шăраха шарах сых-ха, таçта шăнса пăсăлăн!..

— Ах, Алик, чĕрĕ шы ан ёс-ха, вар-хырăмна пăсан!..

Вёçемех сапла: «Ах, Алик та ах, Алик...»

Алик пĕр вуникĕ сехет ситесе вăранат те тутлăн карăнкаласа илет. Тўрех тăма ўркенет, шăмшакĕ йывăртарах пек. «Касакран» тават сехет ситесе тин таврăннă-ске-ха. Тепĕр тесен, ёста васкамалла унăн!.. Ирех урам тăрах сўлланса сўрени те аван мар. Вырмас, канас лайăхрах. Касалапа пурте уçăлма тухаççĕ. Ваттисем те Атăл хĕрринелле туртăнаççĕ. Ылтисем хушинче вăл та вара сын кўсне шăрпăк пек пырса тăрăнас çук.

Да-а, юлашки вăхăтра Аликпа унăн тўсĕсемшĕн пурнăç хёсене

пуçларĕ. Кўсранах: «хараппыр», «успа», «тăсланкă», «ханттар» тата ытти кирлĕ-кирлĕ мар сăмахсем каласа кўрентересçĕ. Указ та тухрĕ авă. Алик хай сисмесĕрех шухăша каять. Мĕн тумалла-ха! Висçемĕш сўл ёнтĕ вăл института кĕме хатĕрленетĕп тесе пурăнат, анчах сўлтан-сўлах «конкурспа кĕреймесĕр» юлат. Халĕ те акă кравать сўмĕнчи табуретка синчех хими, физика, алгебра учебникĕсем ыртаççĕ.

Мăнтарăн амăшĕ! Вăл хурса хăварат ёнтĕ çав кĕнекесене: ывăлĕ ыйхăран вăрансанах, института хатĕрленмеллине аса илтĕр имĕш. Кĕнекесемпе юнашарах шурă алшăллипе витнĕ ирхи апат. Алик алшăллине уçса пăхат те тутине пĕркелет: каллех кăлпасси, каллех сыр, каллех сăмарта, каллех термоспа кофе!.. Мĕн тери тăрăшат иккен амăшĕ хайĕн пĕртен-пĕр ывăлĕшĕн.

Анчах Алика питĕ кичем, тўсме çук кичем. Халиччен урамра чуна уçма пулатчĕ-ха. Указ хыççăн уншăн урамсем те сасартăках таварланнă пек туйăнчĕ. «Чим, — тĕпсакăйĕнчи шăши кўçĕ вĕр мĕлтлетсе илчĕ пĕр шухăш Алик пуçĕнче, — авланса пăхмалла мар-ши! Тем, сĕрĕ-сĕрĕпе урамсем тăрах сўлланса сўриччен, авланас та сăмрăк арăмпа савăнса кăна пурăнас».

Авланасси армана каясси мар, тенĕ ваттисем. Анчах арман тенине те Алексей Чагаков кĕнекесене çеç куркаланă. Çук, ача пирĕн сĕр ятлă планетăпа ун сынчи пурнăç мар, тĕнче уçлăхĕ, космос ытларах илĕртет. Кăнтăрла вăл унтан та кунтан, тĕрлĕ словарьсенчен сăлтăрсен ячĕсене пĕчĕкçĕ блокнот сине сыра-сыра илет. Касчен вёсене пăхмасăрах калама вĕренет. Касхине вара Атăл хĕрринче пĕр-пĕр хай пекех сăмăлсах хĕре тĕл пулат те ача «астрономие» тĕлĕнтерме тытăнат.

— Галактика! — тет вăл, сылтăм аллипе чăн тўпене тĕллесе. — Миллиард сăлтăр. Вёсен хушинче чи çутти... пĕр эсĕ çеç!..

Пуçлата хайхи янравлă сăмахсемпе перкелешме: «Астероид», «метерит», «Волопас», «Венера», «Юпитер», «Сатурн»...

Сирĕм сўла ситсе сирĕм пуçлăх ёс туса курман пулин те, вăл сапла, сăлтăрсен ячĕсене ыялтаса, хайĕн дневникне сирĕм хĕр ятне сырса хума ёлкĕрчĕ. «Пуçра сĕл шăхăракан» хĕрсене, тепĕр тесен, сăлтăрсем те мар-ха, Алик кĕсйинчи тĕрлĕ йышши канфетсем канăç памаççĕ. Аликăн ашшĕ — гастроном-ске-ха. Тĕлĕнмелле яла: ашшĕ — астроном, ывăлĕ — «астроном»!..

Хĕрсемпе паллашас тĕлĕшпе сак «астроном» хулари «шĕвĕрсем» хушинче хайне вĕр чемпион пулса тăчĕ темелле. Майёс-

не те тупма пĕлет иккен хай. Чи малтанах вăл ячĕпе хушаматне урăхлатрĕ, Алексей Чагаковран Алеко Чагаковши пулса тăчĕ, — хайне сапла çеç чĕнме хушрĕ вăл тўсĕсене. Епле сўрен-ха тĕнчере Чагаков хушаматпа!.. Хура сўсне тата ытларах хуратса кăтралаттарчĕ, тăнлавсем тĕлĕнчен — ихĕ енчен — кăлпасси вĕр бакенсем сак-сак ячĕ. Сăмси айне кăшт çеç палăрмалла хура майăх хăварчĕ. Кăшт курпунтарах сăмси вара унăн шăпах сĕнĕ хушамачĕпе килĕшўллĕ пулса тăчĕ.

Хĕрпе паллашасси ёнтĕ уншăн хула урамĕсем тăрах ярăнса сўрме такси тытасси пекех ансат. Вăл кинотеатр касси умне пырат те кунта черете тăракан пĕр-пĕр чиперука куç хыват.

— Люсенька, мĕн эсир черетро тăратăр! — тет вăл тўрех. — Черетре каччăн тăмалла.

Хĕрĕ мăкăн чечекĕ пек хĕрелсе каять.

— Эпĕ Люся мар-ха, — текелет.

— Ах, Люся мар-и! Касарăр, касарăр, Светлана, тархасшăн, касарăр. Сире миçе билет! — Алеко Чагаковши хайхи именсĕ ункĕ хĕр ырайне черете кĕрсе те тăрат. — Хăш рете илес, балкон — нулевой е партер — вунсичĕмĕш рет!..

Алеко кĕсйинче укça чăнкăр-чăнкăр мар, яланах шăтăр-шăтăр туса сўрет.

Паян та акă вăл, ырай сынче чылай йăваланса ыртнă хыççăн, тăрса сăвăнчĕ те, яланхи пекех шукăл тумланса, Атăл хĕрринчи кинотеатр енелле сўл тытрĕ. Урамра хайĕн тўсĕсенчен никамах та тĕл пулаймарĕ. «Хăравасем, — терĕ вăл, хай ёссĕн тўсĕсене питлесе, — хўрĕрсене хĕсĕр пулат!.. Указран сехĕрленсе ўкрĕр!..»

Анчах хайне те ача урампа иртсе пыма апплах мар пек пулчĕ. Пурте ун сине йĕрĕнсе пăхнăн туйăнат. Хе-е, тепĕр тесен!.. Вăл кинотеатр вестибюльне кĕчĕ те тўрех касса умĕнче черет синаелле куç ызăтрĕ. Самантрах пĕр питĕ чипер хĕре асăрхарĕ. Кунта вăл хайхи хайĕн яланхи мелĕпе уса курма шут тытрĕ. Хĕр ырайне черете кĕрсе тăчĕ.

— Ах, Шурочка мар-и! Касарăр, касарăр, Леночка...

— Шурочка та мар эпĕ, Леночка та мар, мана Вероника тесе чĕнеççĕ, — кула-кулах тўрлетрĕ хĕр.

Вёсем пĕрле кино курчĕ. Лайăххăн паллашрĕ. Кино хыççăн Атăл хĕрринче чылайччен уçăлса сўрерĕ. Тўпере сăлтăрсем палăрсан, хайхи «астроном» Алеко Чагаковши хайĕн яланхи «лекцине» тытăнчĕ.

— Вероника, — терĕ вăл, хĕрĕн аллине майĕпен пăчăртаса, — мĕн тери хитре ят! Эпĕ çав ят ёстан

тупăнине те пĕлетĕп. Вăл — сăлтăр ячĕ, Волопас ушкăнне кĕрекен сăлтăр.

— Вероника — чечек вăл, — асăрханса çеç хуравларĕ хĕр. — Австралире ўсет, чылай сĕрте ача илемшĕн лартса ўстересçĕ.

Анчах «астроном» хĕрелмерĕ те, шуралмарĕ те.

— Волопас ушкăнчене «Вероника сўсĕ» ятлă сăлтăр пур, — терĕ вăл. Хай савăнтах темелле Хёвел туррин — Гелиосăн ямшăкĕ пулнă Фазтон сынчен сўпĕлтетме тытăнчĕ.

Хĕр ахăлтатсах кулса ячĕ.

— Сирĕн театра çеç каймалла, — терĕ вăл. — Комик ролĕсене питĕ пултармалла эсир.

Алеко Чагаковши синаелмерĕ. Вăл Вероникăна килне ситиех ёсатса ячĕ.

Сакăн хыççăн пуçланчĕ хайхи-скерĕн асар-писер пурнăç. Алексĕй Чагаков сак хĕре чăннипех юратса пăрахрĕ. «Халĕ ёнтĕ авланаслах авланатăп», — питĕ татаклăн картса хучĕ вăл хай ашĕнче. Тумланасса вара тата шукăлрех тумланма пуçларĕ. Пĕлĕт пек сенкер тĕслĕ брюки вёçĕсене вунпилĕк сантиметр таран хайĕн амăшĕ ансăрлатса пачĕ. Калта сўрăмĕ тĕслĕ пиншакне вара паллăнĕ сёвёсе «уйрăм заказ парса» сĕлетрĕ. Пиншакĕ хулпуçси сынче тем сарлакш тармакланса тăрат, аялалла вара савăл пек шĕвĕрлесе анат. Урине валли шĕкĕ пулă сăмси пек шĕп-шĕвĕр пуçлă туфли туйнчĕ. Сак тумпа халĕ ёнтĕ Алексĕй Чагаков, валах Алеко Чагаковши, каснă-лартнă кăшкăру палли!

Таçтан амакĕнчен, амăшĕ тăрăшнпех, хала кĕсрĕ тĕслĕ пальто шыраса тупрĕс. Магази́нтан киле илсе таврăнсан, ача çав кунах амăшĕ, чĕркуççирен сўлерех татса, аялалла каллех ансăрлатса пачĕ. Пуçĕ сине Алеко кăвак берет тăхăнчĕ. Сапла вăл пуç тўпинчен пуçласа ура тупанне ситиччен «кăчухнехи каччă» пулса тăчĕ.

Сак каччă Вероникăна та питĕ тĕлĕнтерчĕ. Хĕрĕн ача лайăхрах сăнаса пăхас килчĕ. Тепĕр тесен, тўсме çук кулашла пек ача... Спектакль!.. Тем сисрĕ пулас хĕр!..

Пĕррехинче Вероника «Шывармань» оперăна кайса итлеме сĕнчĕ, — билечĕсем те пур, терĕ вăл. Пĕр билетне савăнтах Алика тытарчĕ. Театрсене сўрме тем пек юратмасан та, каччă хирĕслесе тăмарĕ. «Авланма шут тытрăн пулсан, хĕрарăма пăхăнма та халех вĕрен», — терĕ вăл, хайне хай пĕр хĕрхенсе те пĕр ўкĕтлесе.

Йăлт «сĕнĕллĕ» тумланнă Алеко Чагаковши театр умне вăхăт ситиччен чылай маларах пырса тăчĕ. Каллĕ-маллĕ ўталаса сўрерĕ, алăк кĕленчи сынче хайĕн кў-

Килтен тухса кайнăшăн мана ан кўрен, ан вăрс. Ачам ситĕнсе аяланакан пулсан, ача компани мана мĕнле лутăркаса вĕлерни сынчен каласа кăтарт.

Эпĕ вилнĕ хыççăн кăшт вăхăт иртсен, эсĕ качча тух. Халĕ эсĕ сăмрăк-ха.

Санăн юратнă мăшăру — Джек Питкет.

Сырăва эпĕ хуçине патăм. Вăл ача тимлĕ вуласа тухрĕ. Вуласа тухиччен чылай кĕтсе ларма тиврĕ. Унтан сырăва хутлатса аялти кĕпе сўмне булавкăпа тирсе лартрĕ. Сарлака пит-куçĕ унăн каллех сўталса йăвашланчĕ.

— Тавтапуç сире, ыра сынăм, — терĕ вăл. Унтан пуçне пĕкрĕ те аран-аран илтĕнмелле хушса хучĕ: — Çав инкекшĕн питĕ кулянатăп. Арăмăм ман питĕ лайăх сын.

Кăшт тăхтасан, хай ашĕнче кăна тепĕр хут каларĕ:

— Хама валди миçта ырай тупаймастăп — çав тери хуйхăратăп...

Эпĕ ун сине пăхса илтĕм. Унăн сăн-питĕнче тин чĕрĕлме тытăннă чĕрĕ пурнăç тĕсĕ каллех майĕпен сўнсе пычĕ: сĕтел сынче сўнса ларакан сўтана тахши аяккалла илсе кайнă чухнехи пекех, унăн куçĕсене те пурнăç йăлтăрки ерипен сўнсе тĕкĕсменчĕ.

Чĕрĕ сын пĕтрĕ: вăл хайĕн асаплă та тертлĕ шухăш тыткăнне лексе сұхалчĕ.

Эпĕ те текех ним калама та аптăрарăм. Пĕр хушă чĕнмесĕр лартăм. Пырса панă апат тутанса пăхмасăрах сивĕнсе кайрĕ: карланкăна темĕн усалĕ тăвалса хăпарчĕ.

Куçăм умне чĕрĕ виле тухса тăчĕ...

Симен апатшăн тав турĕ те ура сине тăчĕ сын. Текех вăл мана пĕр сăмах та чĕнмерĕ, эпĕ те шарламарăм. Пĕр-икĕ утăм йĕркеллĕ ярса пусрĕ, унтан чупнă пекех каферен тухса сирĕнчĕ. Эпĕ унăн кăвак кĕпеллĕ сарлака сўрăмне кăна курса юлтăм...

Аялланларан А. Фадеев куçарнă.

лепине пәхса, шёкё пулă сәмси пек шёвёр пуслă түфлийёсем чё-риклетниче итлесе, пайтах саванчё. Хай үмёнчен иртсе пыракан сынсем сине въл сүрөк куспа сёс йёрённён те мәнкәмәллән пәх-каларё.

Анчах Вероника орбитана вәхәтра тухаймарё пулас. Сапах та ку Алекона ытлашши пашархантармарё. «Чаваш хёрёсен йёкёте кёттересси пур-ха ёнтё, культура ситеймест»,— терё въл хай ашёнче.

Апла пулин те иккёмёш шанкрав хысчән фойене кёчё-кёчех.

Анчах въл хайне каллех никама та асәрхаман пек тыткалат, сүрөккён ун-кун пәхкаласа сүрөт.

Акă виçсёмёш шанкрав та пулчё. Алеко Чагаков хай вырәнне пырса ларчё. Сулахайра пёр арсын вырнашнă. Сылтамри вырән пушах. Вероника халё те ситеймерё иккен. Спектакль пуспанасси те нумай юлмарё. Оркестрантсем инструменчёсене терёслесчё, прожекторсем ялкăшма тытәнчёс.

Унччен те пулмарё, унла юна-

шар пёр ватă кинеме пырса вырнасрё. Мёнле мăшкăл ку!

— Гражданка,— терё Алексей Чагаков, сассине шъл витёр сархантарса,— ку вырән пушă мар. Занято. Кунта сын килмелле.

— Килмест въл, ан та кёт,— ним пулман пекех таварчё кинеме.— Хёр-мăнукăм хай билетне мана пачё. Кайса кур-ха «Шыварманне», терё. Сұл майăн камит те курăн, терё тата.

— Мёнле хёр-мăнук въл!— сассине хăпартсах ыйтрё Чагаков.

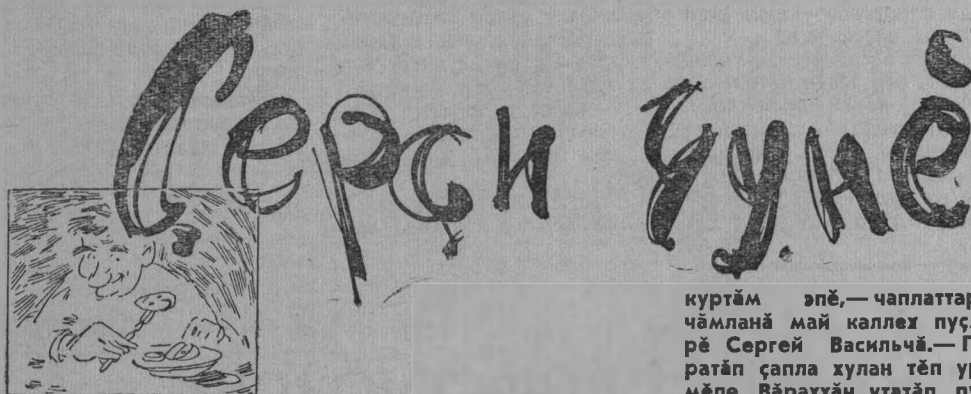
— Саплах ара, Вероника ятлă-

скер, отпуска курма килнеччё те...

Чагаков яштах сиксе тачё, залран түрех фойенелле ыткёнчё. Йăпăр-япăр тумланчё, театр алăкне шалтлаттарса хупса, урамалла вăркăнчё. Халех, халех ситмелле сав ултавчă хёр патне.

Ситрё. Алăка шакарё. Алăк уçăлчё. Хёр сăн-пичё кăшт сёс курăнчё. Унтан... Унтан сёнё хваттерён сулăмлă алăкё Чагаков сәмси үмёнчех хыттан шалтлатса хупăнчё.

Иван ГРИГОРЬЕВ

Калав

Малтан шăппăн ларнă хăнасем кăшт сыпкаланă-сырткаланă хысчән самаях хёрсе кайрёс, кёсех вара пасарти халăх евёрех янрашма тытәнчёс.

Вълта хули пек вăрăм та синсешке Егор Иванч хай пулла сүрение вёсё-хёррисёр мухтанчё, апа итлесен въл Юрий Гагаринпа пёрлётёчё услăхне вёсёе кайса килнёнчех туйăнчё. Кайран въл пёр вълтапах темишешер пăt пулă тытнине мухтанчё. Каланăсемён ун шёвёр те типшём сәмси сăртан хўри майлах сиккелерё. Сакна кура сётел хушшинче ларакан ихёлти хёрарăмсем чăхлатса кулкаларёс, юлашкинчен кăсăхсах кайрёс.

Унтан тимёр-тăмăр пухакан пёр учрежденири начальник заместителён помощникё Захар Захарч пухури пекех вăрăм сăмах пусларё. Унăн ванчăк асфальтлă урам пек шатра пичё тутăхнă кивё тимёр тёслё пұска кайрё. Въл машинсене пёр сълтавсар та чунсар юхăнтаракансене пысăк канащлурă ятланă пекех хăртса тăкрё.

Юлашкинчен Сергей Васильча те черет ситрё. Въл, хай үмне лартса панă виçсёмёш тирёке пушатсан, Егор Иванч турипкинче тытса илчё, Захар Захарчăн сăмахё вăхăтёчче унти пур шаркунё йăлтах хыпса ячё те сётел варринчи хуплу еннелле кармашрё, сулахай аллипе тулли черккене ўпёнтерчё, вара пёр вăхăт килесех хуплу кавлерё, ланкăрт тутарса сăтса ячё.

— Халь ман черет,— аран-аран сывлăш савăрса хăрлăтатрё въл, хай сав ху-

шăрах икё сын вырәнне сарăлса ларчё.

— Пулă та, тимёр-тăмăр та хăнари каласу мар,— терё Сергей Васильч. Пурте шăпăрт пулчёс.

— Вăт пёррехинче пасарти сара киоскё үмёнчө тăратăп сапла,— васкамасăр, пысăк ёс тунă чухнехи пек каласма тытәнчё Сергей Васильч.— Черет те сывхарать ёнтё, нумай кётмелле марччё. Сав вăхăтра ансар йёмлё, синсё майăхлă, пуп пек вăрăм сўслё икё сăмрăк черетсёрах хёсёнсё кёчёс. Ёпё пёрне кап! кăна хулпуçсинчен савăрса тытасшăнччё. Мён тетёр-и! Тивмерём. Тепри ара манран икё хут сўллёскер, вăр-вар курка яраса тытрё те ман умри ватта шанч! кăна куркапа яра пачё.

— Мёншён-ши тата!— тёлёнсё кайрёс сётел хушшинчи хёрарăмсем.

— Кам пёлет вёсёне, хам сыхланмарăм. Тупăшнă тет-и сав, пёлсех каймарăм, хушша-хуппа кёмерём, аяккалла пăрăнтăм.

— Чармаллаччё сан,— сёнчё пёри,— эсё ху та боксер пекех вёт. Чăмăрусем мёнле ав.

— Сыхлан-ха вёсемпе,— кăвас чусти пек кăпăшка аллине сўлчё Сергей Васильч, хай сав хушăрах тепёр курка хёрлине йăвантарчё.

Итлекенсем пёр хушă кан-кан пăхкаласа ларчёс. Те апа тимлесё итлени хăюлантарчё сакна, те урăх сълтав, хай те пёлеймерё пулас, Сергей Васильевич вёри сăмавар пекех пашкама пусларё.

— Ку мён, тата тепре

куртăм ёпё,— чаплаттарса чăмланă май каллех пусларё Сергей Васильч.— Пыратăп сапла хулан тёп урамёпе. Вăраххăн утатăп, пурнасна саванатăп. Сывлăш уçă.

Сұлчă кăларма тытәнчă сăкасене пăха-пăха илетёп, сўр илемёпе саванатăп. Мана хирёс пёр ўсёр пырат, хай енчен-енне сўлкаланат. Пёр сăка тёлне ситсён сак ўсёр сăмрăк йывăса хузма тытăнат. Хуçат те хуçат, сўрла татат тейён. Унтан теприн патне пырат. Хуçса илнё туратсемпе мён тавать-ха ку, тёсе чылайччен пăхса тăтăм. Нимён те тумаст, мур илесшё, хуçат те аяккалла ывăтат. Пёр вунă йывăса сапла лăскаса тухрё.

— Чармаллаччё сан,— тўсеймесёр Захар Захарч каллех сăмах хушрё, анчах Сергей Васильч ун сине савранса та пăхмарё.

— Сав кунхинех тата сакна куртăм,— каласăва малалла тăсрё въл.— Икё шкул ачи рогаткăпа ылясчёс.

Электрица хунарёсене тёл-лесчё те шач! кăна тутарасчё, хунарёсем тупăран пенё пек шаплатса сўрăласчё. Тёл пемелле ылясчё, мурсем. Хайсем тата пите тёл лектерёсчё.

Хăнасем тепёр хушă каллех шавласа илчёс, халăх пурлăхне упрама пёлменшён тарăхса каласрёс.

— Кам айăплă-ха уншăн!— тарăхса ыйтрё хулан сасăпа халиччен пёр сăмах та чёнмесёр ларнă Петр Иванч.— Кам айăплă!

— Паллах, милици. Хула Совечё. Тата кам пултăр!— кăшкăрса ячё Сергей Васильч.

— Милиципе хула Совечё сёс мар,— татăклăн таварчё Петр Иванч.— Кружкапа вай виçекенсене Сергей Васильч чарма пултарнă-и! Пултарнă. Ачасене ас пама пултарнă-и! Пултарнă.

— Эс, эс... мана хушша хуппа ан кёрт,— Сергей Васильч сасси чётренсе тухрё.— Пёлсех килет пулсан, ху чар... Пёлсех килет пулсан, хулигансенчен аякра тăр. Кун лирки ача чухнех мана асанне пите лайăх вёрентнё. Итлесех килет пулсан, халех каласа пама пултаратăп.

— Калăр, калăр!— каллех шавласа кайрёс халап юратакан хёрарăмсем.

— Пёррехинче, кёркунне, кантăр пуссинче сёрсисен пухавё пулнă,— пусларё

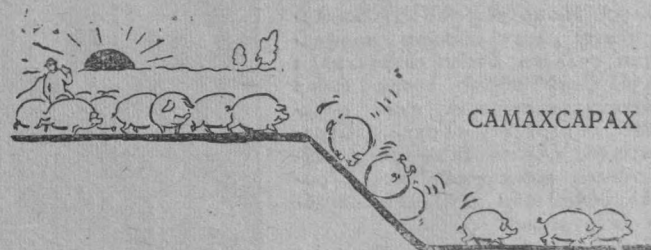
Сергей Васильч.— «Тăвансем,— тенё сав пухура Трапхим ятлă сёрси,— эфир пурте харăс тапăнсан хурчкана ним те мар ватса тăкма пултаратпăр. Ситет пире хурчканан хараса пурнăм». Кантăр вăрри шёкёлчесе ларакансем пурте шавлама тытәннă: «Чав-чав-чав! Чав-чав-чав! Трапхим тёрёс калать! Катартас пулат въл хурчкана! Хăрамастпăр эфир унран!»— кăшкăрнă шёсем. Сав вăхăтра сасартăк тўперен түрех сёрсисем сине хурчка чăмнă. Трапхим сăмахне итлекенсем кантăр ашне пытанма ёлкёрнă...

Чылай вăхăт иртсён, вёсем каллех кантăр пуçсём сине хăпарнă, шавлама тытәннă: «Чав-чав-чав! Чав-чав-чав! Кам сук!». Савантах тавсарса илнё: «Трапхим сук, Трапхим сук». Тарăхнисём те пулнă: «А-а, сав кирлё-ха апа, пите кăшкăрма юрататчё въл». Сапла сав, пур чухне те хăвна катартма кирлё мар,— паттăррăн вёслерё Сергей Васильч.

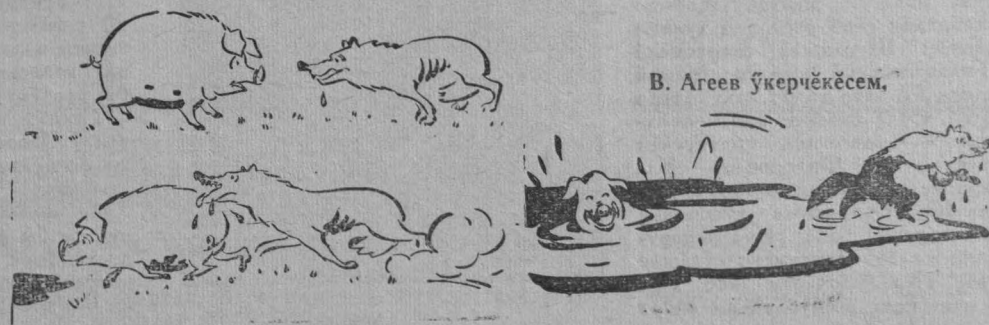
— Пăхсан, сана ыр этемех темелле,— чăмăрёпе сётеле шатлаттарчё Петр Иванч,— анчах эсё сётел хушшинче кăна паттăр иккен. Эх, сёрси чунлă этем!

Хальхинче никам та кулакан пулмарё. Сергей Васильч пёрре хёрелсё, тепре кăвакарса-шуралса кайрё...

МИКИШ ПАВЛУЕ

ЧЕЕ СЫСНА

Леонид Агаков «Всерьёз и в шутку» кенеке пирки: ку ялала камала каять, тени пуша самах сар пулна пулечче. (Ку кенеке Чавашсозизот 1960 султа вырасла каларна.) Ку самахпа ана чантан хаклама сук. Сав кенеке вулан чух чаннипех те саванатан, чан-чан сатирала — сивеч те пуян чёлхелле, култарма та, тархтарма та пултаракан писательпе — тел пулна хепертетен, ана малтан пелсех кайманин ёкенетен.

«Мускавран аякра» ёрлен чылай издательствасем «сатирала юмор» рубрикапа сав карта ниепле те ларайман тессер кенекесем сулсеренех нумай пичетлесе каларасе. Л. Агаков кенекине вара ниепле те вёсен вишпе вишпе май сук: вал чан та сёлти пусамра тарать. Мускавра тухса таракан «Крокодил библиотеки» сатирала чи лайхх произведени-

сене суйласа илсе каларать. Агаков «Всерьёз и в шутку» кенеки вара сав библиотека каларна сборниксенчен те чылайешенчен лайахрах — шукаш ёнепе те, асталх енчен те.

Л. Агаков кенекине, унта кёске калавсем пичетлене пулин те, вуласа пётрмесёр алран яма май сук, мёшён тесен унта эпир курманнине курна, эпир илменнине илне детальсем, астан сырса катартна самарсем пите нумай. Епле манан-ха ак, самахран, хайсем каларакан хаёт пекех кичем те сан-питсёр секретаре?

Нумай самах-юмахсарах хайен героине туллин санласа пама пелни — писателен асталхх пысак пулнинчен килет. Сак енчен пыхсан, Л. Агаков сатира пашалё пите тел перет. Тел пени кана та мар-ха, Л. Агаков хайен кенекинчи айвантарах секретарь синчен тата сарла амантарса

парать: «Ситменнине тата вал асладрах тухашан пир сунате, ака сирем сул хушши ёнтё ревактор пулма ёмётленет. Анчах—калахх! Ревакторсем килесё те каясё, вал вара сарла секретарёте ларать. Саван пек вал, атьсемёр, пурна».

Вулама-сырма та сахал пёлекен колхоз председателёне вара сатирик пушших те телрех персе лектерет. Леш, сав председателё, корреспондентсенчен хараса ёкнипе тата вёсене варалас тесе, харат редакцине хут ярса парать, вёсенчен ултавл майпа «мясо свинятина, кардошка, кабуста, вогко и квартера» — пуш укса шырса илесиён вал.

Лайхх писательсем, кирлё пулсан, пёр пёчек детальпех сыннан пётём ашчиккине, камалне-туйамне катартна пултарасе, тессе. Сак пултарулх вал Леонид Агаков та пур: «Алака шаккар-таттарта та Улталаев ка-

бинетне кётём. Мана палласа илсен, вал пирусне сунакан енченех хыпрё». Сав Улталаевин тепёр «сылхне» сатирик тата сарла урса пана: «Эп ана, путсёре, ёмёрёме те пер тумлам ёрсе курман,— макартаса илчё Улталаев. Хайен саваренчен вара самакун шарши перт».

Ку тёлхсене «Улталаев мыскарисем» калаврам илне. Анчах писатель-сатирик хайен хёпашалёпе мёшле пелсе те астан уса курни ытти сатирала калавсенче те палла. «Самосвал» тата «Солнышкин» калавсем те камала каясё. «Тёлемелле мыскара» калав вара вёсенех ситеймес. Вал лайхх пырат-ха, анчах унта сырса катартна тархх путсёр сын юсанса ситсен вара (ситменнине тата сак ёненмеллех те мар) калав ашаша.

Сатирала произведенисем перлех кенеке куч-

лашла калавсем те пур. Вёсенче лайхх сынсем сынчен пите юратса та шутлесе сырса катартна. Вал калавсенчен чи лайхххх, пирен шутпа — «Сахар мучи — чемпион».

«Всерьёз и в шутку» кенеке вуласа тухсан, произведенири лайхх сынсемпе начар сынсен хисепне шута илсе, вёсене шайлаштарса критик те ун авторне: пурнаса тёрес мар катартна, тесе калайс сук. Мёшле кана путсёр сынна илсен те, Леонид Агаков ана тёрес, тёрё камалпа санлате, вулакансем писателе ёпкелемесё. Вёсене кенеке тиражё пёчек пулни сар (6000 экзмпляра) каштах пашархатарать.

Кенеке ытларах пичетлесе каларсан тата та лайахрах пулатчё сав!

Н. ХАЛАТОВ.

Мускав

ЧАВАШ РЕСПУБЛИКИНЧИ ПРОФСОЮЗСЕН 2-мёш СПАРТАКИАДИ

Спорт

Касал пирён республикн физкультурниксен нумай амартасем пуласе. Июнь вёсёне Шушкар-та Чаваш республикинчи профсоюзсен суллахи 2-мёш спартакиади пулчё. Сичё тёрлё спорт енепе спартакиада чемпионё ятне илесишён «Спартак», «Труд», «Буревестник», «Локомотив» спорт обштивсен командисем тата «Урожай» обштиван ялти спортсменёсем амартсё.

Спартакиадна самал атлетсем пуринчен те йышларах хутшанчё. Вёсем малатук ыватас тёлшепе республикан сёне рекордне тунне паларчё: Шушкар спортсменё В. Голованевский сичё килограмм снаряда 42 метр та 49 сантиметра ыватна. Сёлё сикекен икё спортсменка — педагогика институтен студентки Л. Филонова Канашри медицина училищиче вёренекен Ю. Кудряшова хушшинче пайл кёрешу лыхчё. Икё спортсменки те 145 сантиметр сёлешсе сикрё. Пёр амартурах икё сын пёр пек синхх республикн спорт

историйенче урах нихсан та пулман-ха. Спартакиада чемпионё ятне Ю. Кудряшова илчё.

5.000 метра чупакансем те хавхаланса амартсё. Кунта спорт мастерё А. Улангинна Россия Федерацийенчи ялсенчи спортсменсем хушшинчи чи вайл чупакансенчен пёри В. Трофимов тел пулчё. Малтан икё хут чупса савравна вайтра В. Трофимов малта пычё, анчах каярахпа вал А. Улангин хысне тарса юлчё. А. Улангин финиш линийё урл чупса касна самантра судьясен секундомерёсем 15 минут та 6,8 секунд синче чаранчё. В. Трофимов спартакиадан иккёмёш призне илчё.

Россия Федерацийен сборнай командин членё, Шушкарти 12-мёш ватам шул учительничи М. Гурьева икё сётерё турё. Вал 400 тата 800 метрл дистанцине пуринчен те хаватрах чупса тухрё. Тёрлё чармавл 3.000 тата 1.500 метрл дистанцине чупса амартна спортсменсем хушшинче спартакиада чемпионё ятпе В. Иванов спартакоец илчё. Шушкарти 4-мёш ватам шул учитель Г. Аведеев ядро ываткансем хушшинчө мала тухрё.

Велосипедистем Етёрне шоссин синче амартсё. Н. Новикова («Спартак» обштив) 20 километра 35 минут та 45 секундра чупса тухса, спартакиадан пёрремёш призне илме тивёслё пулчё. 50 километра чупакансем хушшинче малти висё ыватна йышанна велосипедистем Г. Иванов («Спартак»), В. Леонтьев («Труд») тата В. Репин («Спартак») Чаваш республикин унчечих рекордне лайахлатрё. Вёсем хушшинче Г. Иванов сётерчё. Унан вайчё — 1 сехет те 21 минут та 56 секунд. 50 километрл дистанцире хёраямсен амартасе интереслө пртрё. Икё спортсменка — В. Львова спартакоецна

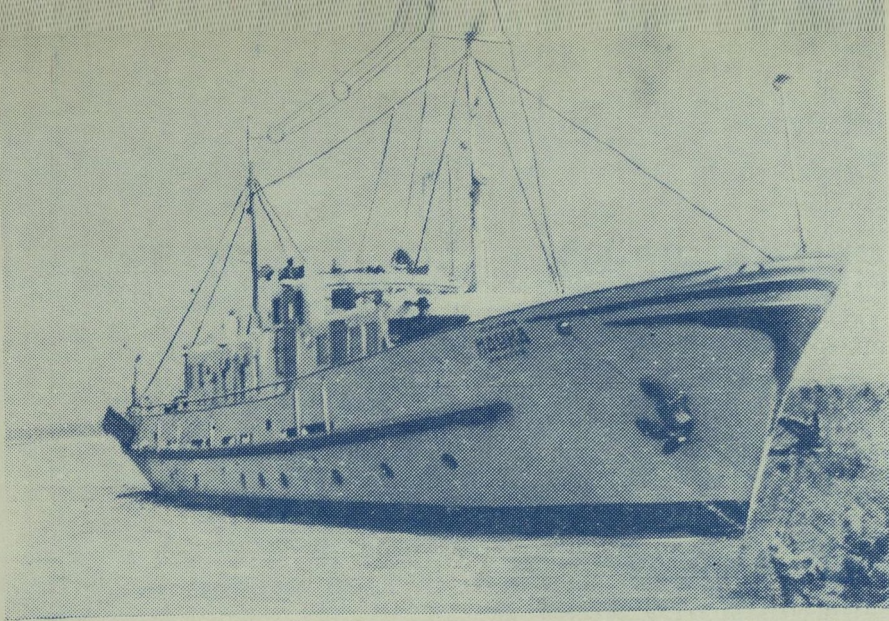
В. Никитина («Труд») финиш линийё урл иккёмёш те пёр вайтрах касрё, сак дистанцире иккёмёш те чемпион ятне илчё. Токарё В. Леонтьев (Шушкар) 150 километра чупакан велосипедистем хушшинчө мала тухрё.

Спартакиада кунёсенче шывра аста ишекенсем Чаваш республикин сичё рекордне лайахлатрё. Сёпёрти интернат-шул преподавателё Н. Харитонов ситёвёне палартас пулат. Ирёлё стильпе ишсе вал республикан икё рекордне турё. Н. Харитонов 100 метрл дистанцие 1 минут та 4,6 секундра, 200 метрл дистанцие — 2 минут та 26 секундра ишсе тухрё. Саван пекех В. Петров (Шушкар хули), Л. Скородумова (Сётерёв хули) электроаппаратура вазёдени контролер И. Широков республикан сёне рекордесемпе савантарчё. Ирёлё стильпе ишмелла 4×200 метрл эстафетара республикан сборнай команди — Н. Харитонов, Ю. Бараматов, И. Широков тата Ю. Дмитриенко республикан кивё рекордёнчен пртсе кайрё.

Классикалла кёрешу тата йывар атлетика енепе Чаваш республикинчи профсоюз советён асавмалх кубокёсене «Труд» обштив команди ывласа илчё. Сётел синчи теннис енепе амартана электроаппаратура вазёдени команди пуринчен те лайахрах хатёрленни паларчё. Гимнастсем хушшинче пёрремёш разрядри гимнастка Е. Кадкина (Улатар хули) хайёс пысак асталхне катартрё.

Халё, всир пирён журнала вулан вайтра, Чаваш республикинчи профсоюзсен чч лайхх спортсменёсем Вороши хулинчи Россия Федерацийенчи профсоюзсен суллахи 2-мёш спартакиадин финали амартасене хутшанае.

И. СТЕПАНОВ.

АТӐЛ ТАРАХ „НАУКА“ ИШЕТ

Куйбышев водохранилищинче час-часах пысӑках мар, анчах илемлӗ, хӑтлӑ «Наука» теплоход ишсе сӑренине курма пулат. Ку вӑл СССР Наукӑсен Академин водохранилищӑсен биологи Институтчӑн Куйбышев-ри биологи станци судни. Ана паллӑ полар тӑпчевши Совет Союзӑн Геройӑ Иван Дмитриевич Панин ертсе пырат.

Станци наука сотрудникӑсем «Наука» сӑресе, Куйбышев водохранилищин режимне, ун хӑйне евӑр пурнӑсене тӑпчесе вӑренессӗ.

Хранилищӑн режимӑ (температура, юхӑм хӑвӑртлӑхӑ, шывра тӑрлӑ япаласен ирӗлчӗкӑ мӑн чухлӑ пулни) шыври ӑсентӑрансемпе чӑрчунсемшӑн питӑ пысӑк пӑлтерӗшлӗ, унран пулӑ ӗрчеси нумай килет.

Водохранилищӑре палӑртса хунӑ ырӑнсенче шыва химилле анализ тума илессӗ, шыв температурине, хӑвӑртлӑхне висессӗ, ятарласа тунӑ приборсемпе шыври ӑсентӑрансемпе чӑрчунсене тытса тӑрӗслессӗ.

Акӑ, А. Елисеев сотрудник, термометрпа, ятарлӑ приборпа уса курса, шыв температурине хӑвӑртлӑхӑ май уйӑхенче пӑверен инсӑрех кайса пынӑсемӑн ӑсине палӑртат. Температура улшӑнни шыври чӑрчунсен пурнӑсене хӑйне евӑр йӑркелет, ӑшӑрах сӑрте пӑр йышши пулӑсем, сивӑрех сӑрте тепӑр йышши пулӑсем пурӑнассӗ.

Химилле анализсем туса, газ режимӑ водохранилищӑри пулӑсемшӑн сӑлталакӑнӑх юрӑхлине палӑртӑ.

Водохранилищӑ тулса сӑтсен, шыв сӑллахи вӑхӑтра тӑсене улӑштарма пулӑнӑ. Ку вӑл шывра питӑ вӑтӑ водоросльсем йышлӑ хунанинчен килет-мӑн. Фотосинтез туса тӑпченӑ хысӑн сӑк водоросльсем шыва кислородпа пуявлатнине пӑлӑ. Ку вӑл шыври чӑрчунсемшӑн питӑх те усӑллӑ. Унӑр пушӑне, вӑсемпе пӑчӑк раксем апатланассӗ. Хӑй черчӑне сӑв раксене сӑтӑнекен пулӑсем сӑнессӗ.

Водохранилищӑре шыв тӑпчӑн чӑрчунсем (моллюскасем, тӑрлӑрен хуртсем т. ыт. те) нумай. Вӑсемпе ӑсене сӑтӑ пулӑсем тӑранса пурӑнассӗ. Уйрӑмах кунта дрейссен моллюскасем нумай хушӑнӑ. Вӑсем ГЭС агрегатӑсемпе водопровод пӑрӑхӑсене сыпӑнса тулса сӑн кӑрессӗ. М. Кирточенко сотрудник халӑ вӑсемпе кӑрешмелли меслет шырат.

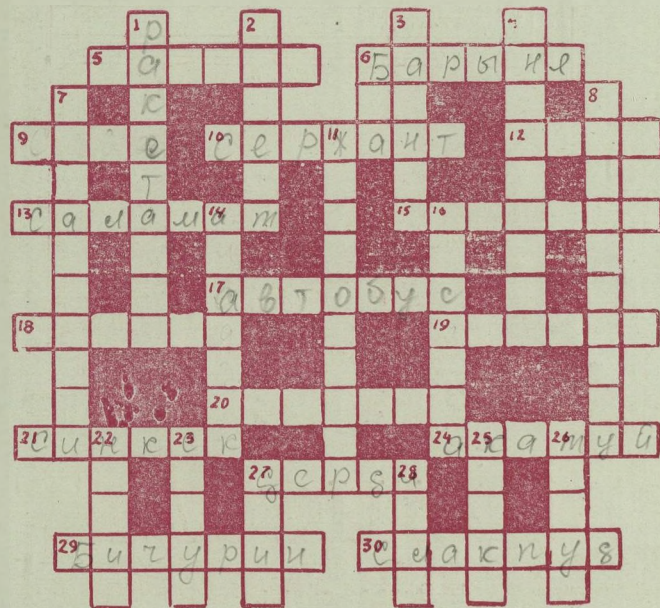
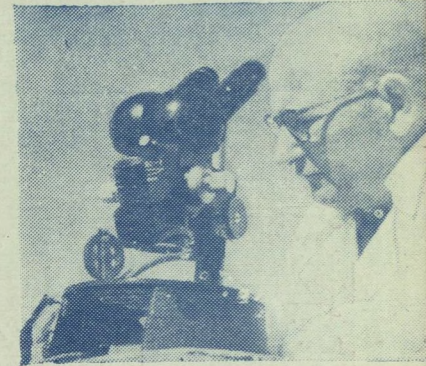
Куйбышев-ри биологи станциӑ пуринчен ытларах водохранилищӑри пулӑсене тӑпчесе вӑренет. Куйбышев водохранилищи сӑршыври пулӑ хушӑлахенче питӑ пысӑк пӑлтерӗшлӗ. Унта сӑлсерен 240 пин центнера яхӑн пулӑ тытма пушламалла. Халех ӑнтӑ, водохранилищӑ тунӑранпа ултӑмӗш сӑлне, пулӑ тытасси 7 пин центнертан 39 пин центнера сӑти ӑснӑ. Водохранилищӑре мӑн-пурӑ вӑтар висӑ тӑрлӑ пулӑ пурӑнӑт. Кунта хаклӑ йышши пулӑсем—осетр, стерлядь, шӑла пулӑ, сазан, сӑрттан та пур.

Водохранилищӑре, лайӑх-хисемпе пӑрлех, пахӑлахӑр пулӑсем те ӗрчесӗ (уланкӑ, кӑртӑш т. ыт. те). Вӑсене пӑтерес тесен сӑрттан ытларах ӗрчетмелле.

Водохранилищӑ тулса сӑтсенех кунта пулӑсемшӑн паха условисем пулӑ: сӑр синчи ӑсентӑрансем шыв айне пулса пулӑсене ӗрчеме питӑ пулӑнӑ. Халӑ сӑв ӑсентӑрансем пӑтнӑ. Сӑвӑнпа ӑнтӑ кунта пулӑ ӗрчетекен хушӑлахсем тума тытӑнӑ. Пулӑ ӗрчетме уйрӑмах хранилищӑн сӑлтӑ пайӑнче, сӑмахран, Чӑваш республики тӑлӑнче аван. Ку тӑрте Атӑл сӑлсерен ӗйӑе каят те, пулӑсем шыв айне пулӑ улах-сӑрансене вӑлча сапассӗ.

Куйбышев-ри биологи станци коллективӑ пысӑк ӗс тӑват. Атӑл пулӑран тулӑх юханшыв пулӑ!

Ӗкерчӑкӑсене Ю. Аваньев тунӑ.

КРОССВОРД

ГОРИЗОНТАЛЬ МАЙЛА: 5. Йывӑс. 6. Вирӑс ташиши. 9. Столяр инструменчӑ. 10. Сӑрти специальность. 12. Я. Ухсай поэми. 13. Нухайкка. 15. Турхан калавӑсен кӑнеки. 17. Транспорт. 18. Илем кӑреккен ӑсентӑран. 19. Сапӑнакан япаласен ӗ шӑвексен виҫи. 20. Музыка произведенийӑ. 21. Инкек. 24. Сӑраки уявӑ. 27. Кайӑк. 29. Чӑвашран тухнӑ паллӑ китаевед. 30. К. В. Иванов сӑралӑ ял.

ВЕРТИКАЛЬ МАЙЛА: 1. Сӑнӑ конструкции тӑрӑх Сормовора тӑвакан судно. 2. Ача-пӑча вали Мусавра тухакан журналӑн чӑвашла ячӑ. 3. Сӑрсӑрти тинӑс пулли. 4. Сӑм-рӑк киноактриса. 7. Африкӑри сӑмрӑк государствӑн тӑп хули. 8. Арпаштару. 11. Искусство деятелӑ. 14. Хаклӑ йышши чул. 16. Италири область. 22. Эмел. 23. Казаксен сӑрӑнчи офицер. 25. Тӑван. 26. Кустӑрма пайӑ. 27. Вӑтӑсӑр тинӑсӑнчи утрав. 28. Савнӑс палли.

ЯЛАВ № 7 (381)
И Ю Л Ъ — 1961

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА
ПИСАТЕЛЕЙ ЧУВАШИИ.
ИЗДАТЕЛЬ: ЧУВАШСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО

Редактор: Г. А. Ефимов. Редколлегия: В. О. Алагер, А. Д. Калган, В. Я. Канюков, П. К. Львов (отв. секретарь), А. В. Лукин, М. Д. Ухсай, М. Д. Шумилов.

Рукописи не возвращаются

ИТ 01520. Подписано и печатано 19/VII 1961 г. Объем 5.82 п. л. Формат 70×108/8. Тираж 17.900 экз. Заказ № 941. Цена 20 коп.

КОЛХОЗ ҶАМРАЌЕСЕН ЮРРИ

А. Токарев кёвви.

М. Васильев савви.

Ҷёр Ҷум — ми — пе

сар ка — йаксем чё — вёл —

тет — се вёсёс — Ҷё.

Тёп ху — ла — ран ял хё —

рёсем чу — гун Ҷул — па

килсё — Ҷё. Ки — лё —

шети хёр — сен ту — мё:

пурсан тутар пуҶ тав —

ра. Йалтар — йалтар

ка — кар у — мё,

орден илнё Мус — кав —

1. Ҷенёрен пуҶлама. 2. Вёслеме.

ра. — ра.

2. Карти-карти хуркайаксем
Варман урлй вёсёсё.
Сарта пулнй ял качисем
Таван ялах килсёсё.
Янйрать-ске ял урамё,—
Яшсем иртрёс куҶ тулли.
Чанкар турё какар умё,—
Мухтав палли кашнинех.

3. Ух-хирёмре маттур яшсем
Тракторпала Ҷўресё,
Ман улахран хитре хёрсем
Ёне суса килсёсё.

Халачёсем сёт пек шурй,
Аякранах курйанать.
Хумханать-ске ылтйан тырй,—
Ёсчен Ҷынна пуҶ таять.

4. Ҷуркуннепе сар кайаксем
Машар-машар вёсёсё.
Кёр Ҷитсёсёсён яш кёрёмсем
Туйра хёрсех сикесё.
Килёшет-и хёрсен тумё:
Пурсан тутар — пуҶ тавра.
Йалтар-йалтар какар умё,—
Орден илнё Мускавра.

АНЛА АТАЛ ХЁРРИНЧЕ

Ф. Лукин кёвви.

Г. Ефимов савви.

с. Ҷ

А. Ҷ

Т. Ҷ

Б. Ҷ

Кунта тана питектё Ҷи — ра. Ҷ

самар, Атал нуханот.

сам — ла пулсё сакйа бы — ран, а

Асамла пулсё сакйа

лан чунй байилер — тет.

А

2. Хумсем Ҷаран патне васкасё,
Чупасё тейён амартса.
Ал, ачасем шывра вылясё,
Хевеллё куншйан саванса.

3. Шай-шурй, шурй пйрахучё
Манаслан кайре яранса.
Хёрсем хаваслан алй ҶуҶсё,
Хаварёсё пулсё телёй сунса.

4. Чунй Ҷунат хушай-ске Атал,
Ёдлсё килет, пурнас килет!
Савна та Ҷе кунта тухатйан,
Илем пурне те илёртет.

сам — ла пулсё сакйа бы — ран, а

Асамла пулсё сакйа бы — ран, а

Телёх хуҶ юрлама

лан чунй байилер — тет

Ҷ хуҶ

лан чунй байилер — тет

Вёслеме

тет Илёр — тет.

тет

Васкамасар, туййилла.

А — каш — сем, а — каш — сем, мала —

хи Ҷут ир — пе вёс — рёс ман шухайш —

сем, Ҷёклен — се сирён — пе. Ман вё —

ри са — ла — ма ту — са —

ма кала — ма, ил — се кайар ин —

Ҷе шур Ҷу — на — тар Ҷин —

че. Ман вё — че. 2. Ту — са —

АКАШСЕМ, АКАШСЕМ

К. Архипов кёвви.

А. Эсхель савви.

1. Акашсем, акашсем,
Вёсрёс ман шухайшем
Ҷуллахи Ҷут ирпе
Ҷёкленсе сирёнпе.

Ман вёри салама
Тусйама калама,
Илсе кайар инсё
Шур Ҷунатар Ҷинче.

2. Тусйама асатни
Кёс Ҷулталак Ҷитет.
Чикёре ман савни
Ҷёршыва хуҶтелет.

Ах, чёресём Ҷунать:
Мёншён Ҷук-ши Ҷунат?
Сирёнпе эп Ҷула
Паянах тухмалла.

3. Акашсем, акашсем,
Кайлла вёснё чух,
Ман вёри шанчаксем
Хур пулса юлас Ҷук:

Пёр хевеллё Ҷут ир
Илсе килёр эсир
Савнй тус саламне
Манйан кантак умне.